

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

РІК I

ДЕНВЕР — 1964

Ч. 4

З М І С Т

Комунікат Українського Історичного Товариства	1
М. Ждан: Україна і Золота Орда	2
Н. Полонська-Василенко: До історії України XIX століття	9
І. Каменецький: Стан дослідів і публікацій в ділянці історії німецької окупації в часі другої світової війни	14
о. І Назарко: Український історичний осередок в Римі	18

Ю в і л е ї

Л. Винар: Олександр Петрович Оглоблин	20
Я. Пастернак: Михайло Олександрович Міллер	27

М е м у а р и с т и к а і б і о г р а ф і я

В. Дубровський: Мій учитель — проф. Г. А. Максимович	30
Л. Биковський: Юрій Іванович Липа, 1900-1944	36

Г е р а л ь д и к а і с ф р а г і с т и к а

Р. О. Климкевич: Герби і печаті міст Подляшшя	40
---	----

Д и с к у с і я

О. Домбровський: Актуальні постуляти на відтинку української історичної науки	44
М. Тимків: До проблеми фінансування української вільної науки	45

З А р х і в у

Недрукований лист Проф. Андрія Яковліва	46
---	----

П р о З г а с л и х

Б. Винар: Євген Гловінський, 1894-1964	48
--	----

О г л я д и — Р е ц е н з і ї

О. Домбровський: До питання етногенези трьох східнослов'янських народів	49
Л. Винар: Міжнародні зв'язки княжої України	51
Б. Винар: Нова праця із історії української торгівлі	51
М. Фляк: Рання історія українських поселенців в Канаді	52
О. Соколюшин: Збірник про українських учених знищених Москвою	53

Х р о н і к а

Зміст «Українського Історика» за 1963-1964 рр.	56
--	----

Видає Українське Історичне Товариство

Головний Редактор: Д-р Любомир Винар

Редакційна Колегія: Д-р М. Антонович, Проф.
Д-р Б. Винар, Д-р О. Домбровський, Проф.
В. Дубровський, Проф. М. Ждан, Проф. Д-р І.
Каменецький, Д-р Р. О. Климкевич, Проф. Д-р
О. Оглоблін, Проф. Д-р Наталія Василенко-
Полонська.

Журнал появляється чотири рази на рік.
Річна передплата \$ 4.00.

Адреса Редакції і Адміністрації:

“UKRAINSKYI ISTORYK”
6008 So. Lakeview
Littleton, Colorado

Редакція застерігає собі право скорочувати
і виправляти матеріяли. Статті авторів не кон-
че мусять висловлювати погляди Редакції. Пе-
редруки дозволені лише за згодою Редакції.
Автори зобов'язані надсилати два примірники
машинописів їхніх праць.

Представництво на Австралію:

Mr. C. Mishchuk
12 Victory Street
Belmore, New South Wales, Australia

Published quarterly by the Ukrainian Historical
Association.

Editorial Committee: M. Antonovych, Ph. D., O. Dom-
browsky, Ph. D., Prof. V. Dubrovsky, I. Kamenetsky,
Ph. D., R. O. Klimkevich, Ph. D., O. Ohloblyn, Ph. D.,
N. Polonska-Wasylenko, Ph. D., B. Wynar, Ph. D.,
Prof. M. Zhdan.

The content of this publication cannot be reprinted
without permission of the Editor.

Адреса Канадійського Представництва.

Dr. Marko Antonovych	Mr. Nicholas Flak
3804 Oxford Ave	10107 — 142 Street
Montreal 28. Que.	Edmonton, Alberta
Canada	Canada

Представництво на Англію.

Mr. W. Bondarenko
78 Kensington Park Road
London W. 11, England

Представництво на Францію і Німеччину:

Mr. A. Joukovsky
55, Rue des Pyrenes
Paris 20 e. France

C O N T E N T S

M. Zhdan: Ukraine and the Golden Horde	2
N. Polonska-Wasylenko: On Ukrainian History of the XIX Century . . .	9
I. Kamenetsky: Survey of Publications and Main Ideas Related to Nazi Occupation of Ukraine	14
Very Rev. I. Nazarko: Ukrainian Historical Center in Rome	18
L. Wynar: Alexander Petrovych Ohloblyn	20
J. Pasternak: Mychailo Alexandrovych Miller	27
V. Dubrovsky: My Teacher Prof. H. A. Maksymovych	30
L. Bykovsky: Iuriy Ivanovych Lyra, 1900-1944	36
R. O. Klimkevych: Coats of Arms and Seals of Cities of Podlachia . . .	40
O. Dombrowsky: Comments on Ukrainian Historical Science	44
M. Tymkiv: Problems of Financial Support of Ukrainian Research Abroad	45
The Unpublished Letter of Prof. A. Jakovliv	46
B. Wynar: In Memoriam of E. Glovinsky, 1894-1961	48
Reviews	49
Notes	53

ІСТОРІЯ

НАШІ ЮВІЛЯТИ

З нагоди 45-літнього Ювілею наукової праці ПРОФЕСОРА Д-РА ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА, одного із найвизначніших сучасних українських істориків, вітаємо Вельмидостойного Ювілята та складаємо Йому якнайкращі наші побажання.

Редакція

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

(Комунікат)

Беручи до уваги інтереси дальшого розвитку української історіографії, а також сучасний підневільний стан історичної науки на рідних землях, українські історики в вільному світі визнали за потрібне заснувати Українське Історичне Товариство.

Членами Товариства можуть бути історики й дослідники допоміжних історичних наук, а також ті особи, які цікавляться історією України й загальною історією та бажають причинитися до розвитку української історичної науки в вільному світі.

Українське Історичне Товариство ставить перед собою такі завдання:

1. Об'єднувати істориків, а також активних прихильників української історичної науки.

2. Пильнувати й боронити інтереси вільної української історичної науки та її кращі традиції.

3. Нотувати й виправляти фальшиві й тенденційні інтерпретації історії України в історичних працях СРСР і в вільному світі.

4. Видавати і розбудовувати історичний журнал «Український Історик» і допомагати у виданні монографічних праць з історії України.

5. Сприяти виявленню, реєструванню й вивченню джерельних матеріалів до історії України в закордонних архівах і бібліотеках.

6. Співпрацювати з українськими науковими установами в вільному світі і налагоджувати

зв'язки з чужинецькими історичними товариствами.

Завдання Українського Історичного Товариства широкі й відповідальні. Проте ми віримо, що спільними силами зможемо причинитися до розбудови вільної української історичної науки і тим самим виконати свій обов'язок перед українською й світовою наукою й перед українським народом.

Тому звертаємося до істориків і прихильників української історичної науки з закликом підтримати цей почин і стати членами Українського Історичного Товариства.

За Ініціативну Групу

Д-р Марко Антонович (в.р.) Проф. Д-р Богдан Винар (в.р.) Проф. Д-р Ілля Витанович (в.р.) Д-р Олександр Домбровський (в.р.) Проф. Василь Дубровський (в.р.) Проф. Михайло Ждан (в.р.) Проф. Д-р І. Каменецький (в.р.) Д-р Роман Климкевич (в.р.) Проф. Д-р Петро Курінний (в.р.) Проф. Д-р Михайло Міллер (в.р.) Проф. Д-р о. Іриней Назарко (в.р.) Проф. Д-р Олександр Оглоблін (в.р.) Проф. Євген Онацький (в.р.) Проф. Д-р Ярослав Пастернак (в.р.) Проф. Д-р Наталія Полонська-Василенко (в.р.) Проф. Д-р Микола Чубатий (в.р.) Доцент Д-р Любомир Винар (в.р.)

Михайло Б. Ждан

УКРАЇНА І ЗОЛОТА ОРДА

(Українсько-татарська проблематика 13 - 15 століть у світлі нової історіографії)

Напад татар на Східню Європу і створення на її периферіях державного організму Золотої Орди, що підкорила під своє панування східньо-слов'янські народи, має в історії Європи виїмкове значення.

На жаль, в українській історіографії не присвячувалось давніш і не присвячується сьогодні справам Золотої Орди більшої уваги. Наша незалежна історіографія не відійшла далеко від Грушевського — українські ж підсоветські історики тупцюють у завороженім колі тих тез, що їм у готовій та викінченій формі з відповідною метою подає російська наука.

Треба визнати, що сучасна російська наука належно оцінює вагу Золотої Орди в історії Східньої Європи та визнає її не тільки наріжним каменем у періодизації своєї історії¹⁾, але й вихідною позицією у студіях над рослом московської держави²⁾.

У зв'язку з тим в останніх часах видано і перевидано на терені ССРСР чимало орієнтальних джерел у перекладах на російську мову, які дотепер могли бути доступні тільки невеликому колу лінгвістів-орієнталістів³⁾ та опубліковано декілька поважних праць з тієї ділянки, що на них ми будемо на сторінках нашої статті покликатись.

Думаємо, що найповнішу синтезу панування Золотої Орди у Східній Європі подає у своїй праці Насонов⁴⁾ — але не він, а Греков спів-автор праці про Золоту Орду є в підсоветській історіографії авторитетом в цих справах. Сталось це тому, що покійний уже Греков, який положив підвалини під потрібний марксістсько-ленінським історичним концепціям феодалізм Київської Русі, зайняв опорожене М. Покровським місце і тим самим стався виразником поглядів офіційних і міродайних кіл⁵⁾.

Перекидаючи листки якої небудь сучасної історичної праці з ССРСР, що в науковий чи популярний спосіб займається татарською проблематикою читач напевно зустрінеться з таким твердженням: «К. Маркс називає владу Золотої Орди над підкореними народами кривавим брудом монгольського іґа і підкреслює, що воно не тільки гнітило, воно ображало і зсунувало саму душу народу, який став його жер-

твою»⁶⁾. — Ця цитата повторяється сливе у кожній підсоветській праці, що займається проблемами Золотої Орди і має служити ознакою лояльності автора до марксістської ідеології та одночасно визначає нові вихідні позиції у підході до цілого татарського комплексу. Один із поважних підсоветських істориків Золотої Орди, Сафарґілієв, зацитувавши на вступі до своєї праці формулу Карла Маркса додає до неї таку завагу: «Указания К. Маркса, ставши методологической основой советской историографии в изучении истории Золотої Орды, сыграли исключительно важную роль в преодолении ошибок буржуазной историографии о монголах-татарах»⁷⁾ Згідно з тими методологічними основами кожний нарід у своєму історичному розвою мусить переходити такі самі етапи суспільного розвою базовані на економічному підложжі, отже, рабовласницький феодальний та капіталістичний періоди. Такі ж самі етапи розвою мусіли переходити і татари. Треба було отже зревідувати відповідно історію татар і втиснути їх у згорі накреслену розвоєву схему. Доручення перевести відповідну ревізію одержав історик-орієнталіст великого формату Владімірцов. Виявилось, що його капітальна праця про Темучіна⁸⁾, опублікована по літах дослідів та джерельних пошукувань була базована на «помилкових ідеологічних основах»⁹⁾ і цілу її підставову проблематику треба було піддати основній перевірці. Внаслідок цієї перевірки появилася нова праця Владімірцова про суспільний устрій монголів¹⁰⁾. Інтересно, ще згадана праця появилася аж три роки по смерті автора з ... деякими слабими місцями¹¹⁾. У тій праці Владімірцов по волі чи по неволі положив підстави під «феодалізм» татар. Звичайно можна дошукуватись серед татар деяких ознак феодалізму на економічному полі, але ж їх суспільна а головне ж політична структура є цілковитим запереченням феодалізму в загально прийнятому європейському сенсі.

Інтерпретація зудару «кочового феодалізму» з феодалізмом Київської Русі у підсоветських істориків виказує дивний брак послідовності. На думку тих істориків феодальний устрій Ки-

івської Русі довів до її політичного ослаблення і у висліді вона стала жертвою сильної феодалної держави Темучіна¹²⁾. Як бачимо, феодалізм відповідно до потреб виконує свою роллю: то послаблює Київську Русь, то знов скріплює державу Темучіна, деградує значення наших князів і одночасно виносить хана на вершини могутності.

З марксістсько-ленінськими позиціями у підході до історії Східної Європи зв'язана між іншим героїчність «древньоруського народу» в боротьбі з наїзниками-татарами. Ця героїчність не тільки вирятувала Європу від погибелі¹³⁾, але була й головною причиною упадку Золотої Орди¹⁴⁾. Монументальна монографія Шпулера¹⁵⁾ оперта на велетенській кількості джерел і праць, яких список виказує 612 позицій була дискваліфікована Якубовським тільки тому, що відповідно не підкреслила тієї героїчності. Ось думки Якубовського: «Книжка **die Goldene Horde** написана з використанням великого матеріалу, заосмотрена потрібними відсиланнями до джерел, але вона ніяк не може виповнити прогалини в історії Східної Європи. По своїй формі академічна книжка Шпулера є в дійсності ненаукова, бо вона викривлює хід руської історії і боротьби руського народу з татарами.¹⁶⁾ Концепція героїзму руського народу особливо міцно підкреслювалась у тих часах коли «доблесна» армія у великій «вітчизняній» війні змагалась із німецькою армією. Остаточно можна б цю справу героїчності залишити поза межами наших уваг, якщо б вона залишилась при популярних працях призначених для широких кругів читачів¹⁷⁾ або загальних курсів типу «Історія Української РСР». Але так не є. Героїчність підкреслюється і в працях академічного характеру¹⁸⁾. Звичайно, не можна заперечувати героїства оборонців Рязані, Козельська чи Києва і Галича під час їх облоги в 1239 р. але відворот татарів з Угорщини в 1242 р. вияснювати їх трудним положенням на Сході Європи¹⁹⁾ чи партизанкою легендарних героїв нпр. рязанського Коловрата²⁰⁾ більш як ризиковно. Хто хоч трохи зорієнтований в історії китайської чи туркестанської кампанії татар не легко згодиться на таке вияснення.

Окрема справа, це протитатарські повстання у Східній Європі зокрема в Московії, які на думку Якубовського, як ми це вище згадували мали бути головною причиною упадку Золотої Орди. Про ці справи читаємо в Історії Української РСР так: «Народні маси багато разів ви-

ступали на відкриту боротьбу проти татарських завойовників. У 1259 р. вибухнуло повстання в Новгороді. В 1263 р. відбулося повстання в Північно-Східній Русі, яке охопило Ростов, Володимир, Суздаль та інші міста²¹⁾. О. Касименко до цієї листи долучує ще повстання на галицько-волинських землях, не уточнюючи докладніше коли воно відбулося²²⁾. Для наświetлення справи повстань з дещо іншого боку дозволимо собі зацитувати тут думки Пашута, який обговорюючи справу збройних виступів селян та городської бідноти проти бояр вичисляє їх в такому хронологічному порядку: 1136 (Новгород), 1144 (Галич), 1146 (Київ), 1157 (Київ), 1175-1176 (Володимир над Клязмою), 1189 (Галич), 1209 (Новгород), 1228 (Новгород), 1241 (Галичина). Свій перелік закінчує Пашута такою увагою «...у зв'язку з установленням татаро-монгольської влади ті антифеодальні виступи продовжувались прибравши також антитатарський характер: 1259 (Новгородська земля), 1262 (повстання в північно-східній Русі)³²⁾. Виходить, отже, що цією локальних заворушень у дотатарській добі було їх антифеодальне вістря; антитатарський характер тих повстань мав другорядне значення.

Сучасні російські підсоветські історики пробуючи розв'язати по своєму справу етногенезу українського народу вирішили взяти до помочі татар. Проба не нова, бо вже Погодін користав був з допомоги татар при визначуванні початків українського народу. На його думку територія сучасної України до 1240-вих років була заселена великоросами, які під натиском татар переселились на північ а на залишені ними землі прийшли з-за Карпат предки сучасних українців. Теорію Погодіна прийняла більшість російських істориків кінця 19-го століття. Остаточно удару цій теорії завдав М. Грушевський своєю працею «Звичайна схема руської історії і справа національного укладу історії «східного слов'янства»- в якій він переконливо накреслив етногенезу українського народу та визначив москалям в історичній схемі Європи відповідний час і місце народження. «Звичайна схема» Грушевського така переконлива, що навіть такі видатні історики як Пічета, Любавський і Пресняков у своїх історичних працях стали на її ґрунті²⁴⁾. Але завуальовані марксістсько-ленінським серпанком московські шовіністичні рації перемогли і визнали правильних висновків Грушевського мусіли завернути з дороги. Куди? Великоруська теорія По-

година: була розторощена Грушевським. Заше речити цього не могли навіть правовірні під советські історики²⁵). Треба було вийти зі сліпця кута, — і тут у пригоді знов стали татари. Базуючись на московських позиціях наші підсоветські історики так розв'язують питання повстання українського народу: «після татарської навали окремі частини Русі опинились в різних історичних умовах, що привело до їх економічного, політичного і культурного відособлення. В цих умовах з єдиної древньоруської народності поступово склалися три братні народи — руський, український і білоруський — з властивими їм особливостями мови культури й побуту. Історичний розвиток кожного з цих народів на довгий час пішов своїм особливим шляхом»²⁶). Обов'язуюча теза про ролі татар у творенні трьох націй на обширах Східньої Європи є вислідом збірної праці московських істориків, якої найкращим покажчиком може бути книга «Вопросы формирования русской народности и нации»²⁷). Праця, на яку складаються статті кількох істориків з Черепіном на чолі, відзначається багатством фактичного матеріалу але впарі з тим типовим для марксівської методології жоюглерством поняттями та перекручуванням фактів.

Хоч українські підсоветські науковці придержуються марксівських позицій у накреслюванню етногенезу нашого народу, то все ж таки час від часу трапляються у них на цьому полі деякі відхилення. І так Л. А. Булаховський недвозначно стверджує відмінність української мови вже в 12 ст.: «що ближче до середини 13 і початку 14 ст., — каже він, — фонетична специфіка української мови стає виразніша, а з 14 ст., заявляють про себе вже цілком недвозначно риси специфічно української флексії...»²⁸). На думку Марченка різномісцеві ознаки «були дуже помітні на Русі в 11 і навіть у першій половині 12 ст. Процес утворення єдиної древньоруської народності не закінчився, а пішов в іншому напрямі, у напрямі утворення своєрідних місцевих і культурних ознак, які вже дещо помітні і в попередній період. Не зважаючи на наявність об'єднувачих тенденцій, ці місцеві особливості з усією об'єктивною закономірністю продовжували неухильно розвиватись. Відбувався складний процес утворення трьох споріднених народностей — російської, української і білоруської, який закінчується в 14-15 ст.»²⁹).

Підлімім однак на хвилину, що існування

«древньоруської» народності в 12 і 13 ст. було фактом, та застановімся над тим, в який спосіб напад татар і їх панування над Східньою Європою могли вплинути на постання українського, білоруського та московського народу. О. К. Касименко зупиняючись над тими справами пише так: «Однією з важливіших умов формування народності є територіяльна спільнота»³⁰). Значить територіяльна спільнота домонгольських часів мала б сприяти постанню та існуванню «древньоруського» народу — розвал тієї спільноти та її поділ на окремі територіяльні одиниці мав би започаткувати формування нових народів.

Не можна на перший погляд відмовити логіки тому ходові думок поскільки йдеться про московський та білоруський народи. Московські землі від 1240-вих років аж до кінця 15-го століття перебували як цілість під пануванням Золотої Орди. Ізольовані від західних впливів, тісно зв'язані з Азією жили в однаковому культурному та економічному кліматі. Також населення білоруських земель, які майже в цілості ввійшли в склад литовської держави могло б підлягати тим інтеграційним процесам, які випливали б з приналежності до одної території. Але такі міркування оперті на територіяльній спільноті не знаходять виправдання поскільки йдеться про українців. Людність українських земель після 1240-вих років не жила як цілість в одній територіяльній спільноті. Ось перелік дат: Київщина і Східне Поділля до 1366-их років були під Золотою Ордою а потім перейшли під Литву; Галичина і Волинь до 1340-вих років жили самостійним політичним життям, а після того Галичина перейшла під панування Польщі а Волинь Литви; Закарпаття цілий час було під Угорщиною. Якщо б отже у формуванні народів домінуючу ролі відігравала територіяльна спільнота, то тоді після нападу татар на землі заселених українцями повинні були б постати два якщо не три окремі народи. Так не сталося. Населення тих українських земель, які продовж цілої нашої історії були відділені не тільки політичними але й природними кордонами (Карпатами), які рідко коли мали контакт (закарпатці й поліщуки) стали компонентами української нації. Думаємо, що в світлі тих міркувань марксівська теорія про ролі татар у творенні української нації не витримує критики.

Подавши таким чином наші міркування на тему марксівсько-лейнінського методологічного

підходу до українсько-татарських відносин як цілості, перейдемо до наświetлення поодиноких фрагментів тих відносин.

Перша воєнна зустріч українських княжих військ з татарами, що закінчилась погромом наших військ над Калкою по різному наświetлена літописами. Аналізу тих літописних відомостей під кутом їх достовірності подає Емауский³¹). Назагал праця Емауского витримана в об'єктивному тоні, хоч слідна там спроба висунути володимиро-суздальського князя на переємця київських князів³²). Також В. Т. Пашуто в своїй праці про галицько-волинську Русь присвячує багато місця критичному розглядові літописних відомостей, що відносяться до битви над Калкою³³), однак деякі його висновки викликають серйозні застереження³⁴).

Другий напад татар на Україну (1239-41), як воно не дивно, досі не дждався ще своєї монографії. У цьому випадку ні наші, ні московські історики, поскільки йдеться про змальовування подій, не далеко відійшли від літописів, які у свою чергу подають дуже загальні інформації. У зв'язку з цим навіть хронологія поодиноких випадків ще не уточнена. Невідомо нам нпр. чи татари здобули скорше Чернігів чи Київ³⁵). Деякі доповнення до літописних відомостей про цей напад приносять археологічні дослідження найновіших часів. Так нпр. в оборонних ровах Райковецького городища знайдено багато чоловічих, жіночих і дитячих кістяків — це свідчить, що ціле населення міста брало участь в його обороні³⁶). На підставі археологічних дослідів М. Каргер твердить, що Десятинна церква завалилась не під тягарем людей, що скрилися на хорах, як це твердять літописи, а під ударами татарських таранів³⁷). Відкриті могили оборонців Києва без залишків будь-якого одягу свідчать що татари грабували вбитих Велика братська могила (біля 2.000 скелетів) на Подолі насуває Каргеру думку, що не тільки жителі Верхнього Києва боронились — боронились також і мешканці Подола³⁸).

Ледви чи минувшина котрої з наших земель знайшла такий малий відгук у джерелах, як історія центральної України на переломі 13 і 14 століття. У зв'язку з тим на цьому відтинку нашої історії є багато «білих плям» і багато суперечних поглядів. Греков обговорюючи згадані часи закладає Грушевському, що цей старався докати нібито населення тих земель — з огляду на брак княжої верхівки — пере-

творилось у безкласове суспільство, та що він, Грушевський, намагається зменшити ступінь знищення України татарами. Безкласове суспільство — це продукт комуністичного ладу, а що тодішня Україна — за твердженням автора — стояла на феодальному ступені розвою, не може бути мови про безкласове суспільство. Якщо йдеться про знищення України татарами то в цій справі Греков бере собі в допомогу Стазіна, який твердить, що «имперіалісти Австрії и Германии (речь идет об австро-германском нашествии на Украину 1918 г. — Б. Г.) несут на своих штыках новое позорное иго которое ничуть не лучше старого, татарского...»³⁹). Зайво додавати, що така допомога тільки компромітує Грекова як історика. — Тези і рекоа, про стан Київщини після 1240 р. майже слово в слово повторяє Гуслистий у праці «История Украинской ССР»⁴⁰). Збірна праця «История Киева», друкована в атмосфері значно сприятливішій для праці українських науковців в ССР, займає в цій справі інше становище. Впраді автори «Исторії» все ще не відважуються цитувати Грушевського як історика і промовчують його праці, але ж у своїх тезах про стан України, зокрема ж Київщини після нападу татар вони переіменюють погляди Грекова. Ось провідні думки «Исторії»: Татаро-монголи завдали містам і селам Русі і зокрема придніпровським землям великого лиха . . . але і під час боротьби . . . населення не тільки виготовляло зброю . . . але й займалось ремеслом і сільським господарством . . . Татаро-монголи рухались на захід і повертались до Волги відомими на той час шляхами. Тому не всі руські землі були спустошені. Роль Києва в житті українських земель була дуже великою. Київ в умовах татарського іга був важливим економічним, політичним і релігійним центром Східної Європи. Населення Київщини, Чернігівщини і Волині за традицією називало його «стольним містом руських земель»⁴¹).

Петро Грицак у своїх блискучих розвідках про положення Київщини після татарського погрому, ствердивши, що деякі погляди Грушевського на цю тему вимагають коректні доказує, що «в половині 14 в. в східній Європі були не два активні політичні осередки, як це звичайно приймають (маючи на увазі Москву і Литву), бо був ще й третій, хоч він мабуть не диспонував тоді належною матеріальною базою — старий традиційний осередок Київ»⁴²).

Хоч до історії Галичини і Волині того часу ми маємо більше джерельних відомостей як до історії Київщини, все ж таки питання їх залежності від Золотої Орди по різному наświetлюється. Так н. пр. В. Т. Пашута після твердження що до 1257 року Галицько-Волинська Русь тишалась більшою незалежністю від Золотої Орди, пише далі, що «напад Бурундая (1257 р.) на південну Русь відкрив період монгольсько-татарського панування над нею, полученого очевидно з установленням системи баскацтва і збором «татарщини»⁴³). Даремно ми шукали б за доказами на твердження Пашута — їх немає. А втім, чи можна поважно трактувати висновки історика, який після довгих джерельних студій над історією Галицько-Волинської Русі вже два роки після їх видання у «Вопросах Історії» з 1953 р. сам признається до ряду серйозних помилок, що їх допустився він у згаданій праці та нарікає на відповідального редактора Яцунського, мовляв, він допустив до друку його «нерозробтанную книгу»⁴⁴).

Ці самі тези відносно цілковитої залежності Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди Г. Вернадський старається підперти непереконливими аргументами. Підставою для його тверджень являється ярлик кримського хана Менглі-Герая для польського короля Жигмонта I-го з 1507 р., з якого нібито виходить, що Галичина та Волинь після нападу Бурундая були поділені на воєнно-адміністративні округи (тьми) з татарськими начальниками («баскаками») на чолі. Осередками тих округ мали бути: Львів, Галич, Сянік, Володимир Волинський, Луцьк та Сокаль⁴⁵). Джерела, на які покликається Вернадський недостовірні; місто Сокаль, яке Вернадський вважає за столицю одної округи в тому часі ще не існувало⁴⁶). В недавно виданому четвертому томі історії Росії Вернадський повертається знов до потрібної йому концепції залежності Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди, при чому місто Сокаль тим разом заступає ближче неозначеною місцевістю «Соколь» не подаючи причини тієї заміни та не стараючись визначити місце положення «Соколя»⁴⁷).

З нагоди 700-літнього ювілею коронації Галицько-Волинського володаря Данила Романовича, що його українці у вільному світі недавно відмічали появився цілий ряд історичних розвідок та статей присвячених згаданому королеві. У деяких із тих праць порушено також

різні аспекти українсько-татарських відносин того часу. На відмічення заслуговує тут передусім цикл праць публікованих в Записках Ч. С. В. В. О. Іван Хома подає головні напрямні східноєвропейської політики пали Інокентія IV, серед яких на перше місце висувуються зусилля організувати протитатарський хрестоносний похід. Політика Пали збігалась у тому випадку з ілями Данила Романовича, який у свою чергу шукав за допомогою в своїх протитатарських заходах⁴⁸).

М. Стахів влучно підхоплює найважливіші аспекти закордонної політики Данила: на його думку зусилля Данила осадити на австрійському престолі сина Романа були пов'язані з бажанням увійти в ближчий контакт з країнами Західної Європи, щоб таким чином швидше досягнути намічену ціль — протитатарський хрестоносний похід⁴⁹).

О Іриней Назарко розглядає питання впливу східноєвропейського християнства на татарів Золотої Орди. Багато в тому напрямі зробила християнська єпархія зі столицею у Сараю заснована вже в 1265 р. Наші літописи подають цілий ряд випадків, в яких татари, часто члени родин пануючих в Золотій Орді ханів переходили на християнську релігію⁵⁰).

Справою, довкруги якої впродовж довгих років велись счори і яка у зв'язку з тим має велику літературу є справа поступенного переходу українських земель з під панування Золотої Орди під владу Литви. Центральне місце в тій тематиці займає справа Поділля. Підсумовуючи дотогочасні досліді Грушевський приходить до такого висновку: вирішальною подією в боротьбі Литви з Золотою Ордою є перемога, що її здобув князь Ольгерд над татарами 1363 р. в околицях Синіх Вод. Таким чином Поділля перейшло під панування Литви, в імені якої володіли там три брати Коріятовичі. Твердження Грушевського про перехід Поділля з-під татарської влади під панування Литви поставила під знак загибу та група польських істориків, що обстоювала тезу залежності Поділля від Польщі. Головним речником тієї групи являється Стефан Кучинський. У своїй праці про Сині Води Кучинський приходить до таких заключень: Літописні відомости, на які опирає своє твердження Грушевський не зовсім достовірні; їх аналіза дозволяє зі скумульованих інформацій виділити в хронологічному порядку такі події: 1) Коріятовичі прибули на Поділля

ще перед 1363 р., 2) вони піддалися під опіку Польщі та з допомогою місцевого населення стали організувати спротив проти татар, 3) Похід Ольгерда на Поділля відбувся осінню 1362 р., він міг скінчитись невеликою сутичкою литовських військ з татарами. Тієї сутички не можна перецінювати і вона не була вирішальною подією в переході українських земель з-під панування Золотої Орди під владу Литви⁵¹). Наскільки нам відомо, жоден з українських істориків не забирав голосу в справі тез Кучинського. Зробив це останньо німецький історик Роде в праці про східні границі Польщі. Хід його думок такий: Коріятовичі, які мали прибуття на Поділля — як впевняє Кучинський — біля 1350 р. були ще малими хлопцями і ніяк не могли брати на себе тягару війни з татарами, тим самим справа передачі ними Поділля Польщі недійсна. Літописну відомість про те, що Ольгерд побідою над татарами прилучив Поділля до Литви, належить уважати за правдиву⁵²).

Про драматичні змагання хана Золотої Орди Тохтамиша з Тимурленком (Тамерляном), що частинно відбувались на терені України, на основі європейських джерел сказати багато не можна. Скупі літописні інформації, фрагменти з листування князя Витовта, палські булі, свідчення польських хронікарів і т. п. дозволяють відтворити в загальних рисах образ тих подій, образ неясний, далекий від точности⁵³). Головним джерелом для цієї справи являються орієнтальні джерела та документи. Першу соліднішу спробу використати ці джерела зроблено ще в першій половині XIX століття⁵⁴). Протягом минулих років великий вклад у вивчення перебігу війни Тохтамиша з Тимурленком дали згадувані нами історики Якубовський та Сафаргилиев⁵⁵), але незнані до тепер фрагменти про похід Тимурленка на Тохтамиша з 1395 року розкриває Зекі Веліді Тоған, професор істамбульського університету. Нововідкритий Тоғаном лист Тимурленка до султана Баязета розкриває нам куліси дипломатичної гри, що на випадок успіху могла змінити обличчя Східньої Європи на довгі віки. Тимурленк повідомлений про те, що Витовт в обороні хана організує похід, стараючись про допомогу держав Західньої Європи і палського престолу, пропонує Баязетові включитися у священну війну проти Тохтамиша. За пляном Тимурленка, його війська мали б заатакувати Тохтамиша від

сходу, Баязет повинен би напасти на Золоту Орду від заходу через Балкан. Ясно — твердить Тоған, що така коаліція скінчилась би поділом України на татарську та османську. Границек мав би бути Дніпро⁵⁶). До порозуміння не прийшло і Тимурленк вибрався на Тохтамиша сам. Перебіг кампанії 1395 р. є предметом окремої розвідки Тоғана, який з великою ерудицією змальовує рухи поодиноких частин обох армій та остаточний погром Тохтамиша⁵⁷). Треба зазначити, що Тоған хоч дуже добре орієнтується в орієнтальних дослідях, з східноєвропейською проблематикою того часу він не надто докладно обзнайомлений. Це відноситься в першу чергу до понять, які він в'яже з русинами і русинами, які в тюркських джерелах того часу виступають під назвами урус і урусчук, при чому суфікс -чук визначає димінутив (отже: урусчук — малорусин). Таким чином тюркські джерела другої половини XIV століття виразно розрізняють українців від москалів.

З упадком Тохтамиша (кінець XIV століття), видатнішого хана Золотої Орди — дей державний організм підупадає, а до значення приходить нова орда — Кримська або Перекопська Орда, що українсько-татарські відносини спрямовує у нове русло.

1) George Vernadsky, *The Mongols and Russia*. New Haven 1953.

2) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, *Золотая Орда и ее падение*. Москва — Ленинград 1950. На стор. 9. тієї праці читаємо: «образовання московского централизованного государства не поняты без Золотой Орды».

3) В. Г. Тизенгаузен, *Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды*, т. II. Изд. Акад. Наук СССР, М. I. Л. 1941.

Рашид-Ад-Дин, *Сборник летописей*, т. I. Изд. Акад. Наук СССР М. I. Л. 1952.

Армянские источники о монголах, извлечения из рукописей 13-14 вв. Издательство Восточной Литератури. Москва 1962.

4) А. Н. Наносов, *Монголы и Русь*, Москва 1962.

5) Б. Крупницький, *Українська історична наука під советами*. Мюнхен 1957, ст. 86.

6) *Історія Києва*, т. I. Академія Наук Української РСР. Київ 1960, ст. 105.

7) М. Г. Сафаргилиев, *Распад Золотой Орды*, Саранск. 1960. Ст. 10.

- 8) В. Я. Владимирцов, **Чингис-хан**. Берлин, Петербург-Москва 1922.
- 9) **Филология и история монгольских народов**. Москва 1958 ст. 63.
- 10) Б. Я. Владимирцов. **Общественный строй монголов**, Л. 1934.
- 11) **Филология и история монгольских народов**, Акад. Наук СССР. Москва 1958. Ст. 71.
- 12) **Історія Києва**, Акад. Наук Української РСР. Київ 1960 т. I. ст. 106.
- 13) **Нариси стародавньої історії Української РСР**, Акад. Наук Укр. РСР. Київ 1959. ст. 578.
- 14) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, **цит. праця** ст. 13.
- 15) Bertold Spuler. *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223-1502*. Leipzig 1943.
- 16) Там же.
- 17) В. Шевяков, **Подвиг русского народа в борьбе против татаро-монгольских захватчиков в 12-15 век**. Москва, 1956.
В. Т. Пашуто, **Героическая борьба русского народа за независимость, 13 век**. Москва, 1956. сква, 1956.
- 18) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, **цит. праця**.
- 19) Е. Ледерер, Татарское нашествие на Венгрию в связи с международными событиями эпохи. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Tomus II. Budapest 1953 pag. 18.
- 20) В. Т. Пашуто, **Героическая борьба**, ст. 159.
- 21) **История Украинской ССР**. том I. Киев 1953 ст. 109.
- 22) О. К. Касименко, **Історія Української РСР**, Київ 1960 р. ст. 38.
- 23) В. Т. Пашуто, **Очерки по истории Галицко-Волынской Руси**. 1950. ст. 178.
- 24) Б. Крупницький, **Основні проблеми історії України**. Мюнхен 1955, ст. 9-10.
- 25) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, **цит. праця** ст. 254.
- 26) **Нариси стародавньої історії Української РСР**. 1959 ст. 579.
- 27) **Вопросы формирования русской народности и нации**. Акад. Наук СССР. 1958.
- 28) Л. А. Булаховський, **Питання походження української мови**. Київ 1956 ст. 42.
- 29) М. І. Марченко, **Історія української культури**, Київ 1961 ст. 67.
- 30) О. К. Касименко, **Історія Української РСР**. Київ 1960 р. ст. 40.
- 31) А. В. Эммауский, **Летописные известия о первом нашествии монголо-татар на Восточную Европу, Ученые записки Кировского государственного педагогического института им. В. И. Ленина**. В п. 17. т. I. 1958. ст. 59-109.
- 32) М. Б. Ждан, **Перший напад татар на Україну, Визвольний Шлях**, Лондон 1961. т. 9. ст. 907-908.
- 33) В. Т. Пашуто, **Очерки по истории Галицко-Волынской Руси**, Акад. Наук СССР. 1950. ст. 32-33, 39-44, 51-54.
- 34) М. Б. Ждан, **цит. праця**, том 7. ст. 693.
- 35) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, **цит. праця**, ст. 214.
- 36) І. Г. Шовкопляс, **Археологічні дослідження на Україні (1917-1957)** Київ 1957. ст. 307.
- 37) М. К. Каргер, **Древний Киев**. Москва — Ленинград 1958 ст. 511.
- 38) М. К. Каргер, **там же** ст. 506
- 39) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, **цит. праця**, ст. 255.
- 40) **История Украинской ССР**, том I. Киев 1953 ст. 108 - 110.
- 41) **Історія Києва**. Київ 1960 ст. 111-113.
- 42) М. Грицак, Теодорит, Митрополит Київський і його доба. **Розбудова Держави**. Клівленд, М. Грицак, Київщина по татарському погрому, 1954 ч. 2. ст. 5.
там же, ч. 3. ст. 17-26.
- М. Грицак, **Ще про Київщину після татарського погрому, там же**, 1955. Ст. 17-26.
- 43) В. Т. Пашуто, **Очерки . . .**, ст. 298.
- 44) **Вопросы Истории**. 1953. Но. 8. Ст. 169.
- 45) George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven 1953 pp. 217-218.
- 46) Michael B. Zdan, *The Dependence of Halych - Volyn & Rus on the Golden Horde, The Slavonic and East European Review* Vol. XXXV No. 85. June 1957 pag. 509.
- 47) George Vernadsky, *Russia at the dawn of the Modern Age*, 1959, pag. 176.

- 48) О. Іван Хома, Східньо-Європейська політика папи Інокентія 4-того *Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Romae* 1954 Vol. II. Fasc 1-2, pag. 126-136.
- 49) Корона Данила і татари, там же, стор. 137-152.
- 50) О. І. Назарко, Вплив староруського християнства на монголів, там же, стор. 153-163. В статті трапились деякі помилки, які належало б виправити. І так на стор. 154. «син хана Батура-Темуджин» повинно звучати: «син багатура Єсугея — Темуджин», при чому багатур (баатур) — український відповідник богатир — це титул, Єсугей — ім'я власне батька Темуджина. Твердження, що хан Кубілай (Хубілай) помилково названий Хулибаєм прийняв християнство не має тривких історичних доказів. (стор 161)
- 51) Stefan Marja Kuczynski, *Sine Wody, odbitka z Ksiegi pamiatkowej ku czci Oskara Haleckiego, Warszawa* 1935.
- 52) Gotthold Rhode, *Die Ostgrenze Polens, I. Band. Koeln — Gratz* 1955. pag. 224.
- 53) Michal Zdan, *Stosunki litewsko-tatarskie za panowania Witolda W. Ks. Litwy, Ateneum Wilenskie, tom VII. zeszyt 3-4. Wilno* 1931.
- 54) M. Charmoy, *Expedition de Timour-i-Lenk contre Toqtamiche. Memoires del' Academie des Sciences de St. Petersbourg* 1836, 6th Series vol. III. p. 172-234.
- 55) А. Ю. Якубовський, Тимур, **Вопросы истории** 1946. No. 8-9, ст. 42-74.
М. Г. Сафаргилиев, **Распад Золотой Орды**, Саранск 1960
- 56) Zeki Velidi Togan: *Timur's Osteuropapolitik, Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft, Band 108, Heft 2. pag. 279-298.*
- 57) Zeki Velidi Togan, *Timur's Campaign of 1395 in the Ukraine and Northcaucasus, The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.A. Vol. VI. 1958. No. 3, 4, (21-22) pag. 1358-1371:*

Наталія Полонська-Василенко

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

ХІХ століття — трагічна доба в історії України, коли завершено було ту поступову політику позбавлення України не тільки державности, а й національних досягнень та культурних здобутків попередніх століть.

До кінця ХVІІІ ст. Україна не була тісно зв'язана з Росією економічно, бо Правобережна Україна входила до складу Речі Посполитої. Тільки два останні розбори Польщі (1793 та 1795 рр.) передали Правобережну Україну Російській Імперії, але перші часи Правобережна Україна продовжувала економічні зв'язки з Польщею та Західньою Європою, яка довгий час дивилася на Правобережну Україну очима Польщі й вважала російське панування тимчасовим. Україна опинилася між двома міцними конкурентами — російським та німецьким капіталом; обидва намагалися використати її господарство, як джерело сировини. У процесі цієї боротьби, року 1822 було видано російським урядом митний тариф, який запроваджував систему протекціонізму, дуже шкідливу для українського господарства. Припинився довіз чужоземних товарів; особливо це відбілося на торгівлі Одеси. То-

ді вперше в економічній літературі чітко поставлено було принцип: інтереси частини (себто України) повинні поступатися перед інтересами цілого (себто цілої імперії). Цей принцип червоною ниткою проходить через всю історію господарства України. Тариф 1822 року зустріли ворожо і на Україні, і в Західній Європі, і нарешті російський уряд пішов на поступки: Одесі залишено порто-франко¹⁾.

Реформи 1861 року, звільнення селян, конкуренція промислового капіталу — російського та західноєвропейського — викликали гостру потребу в нових видах транспорту — в залізницях. У цьому питанні різко позначилося нехтування інтересами України: їй потрібна була насамперед залізнична магістраль од українських центрів до Одеси та інших чорноморських портів. Проте перша магістраль була проведена від Москви через Харків до Феодосії, під впливом російської буржуазії. Цей факт настільки порушував інтереси України, що навіть російське видання (Центрального Статистичного Комітету Міністерства Внутрішніх Справ) р. 1864, в брошурі «Про напрямок залізниць в південно-

західній Росії» писало: «Південна Росія . . . переконується, що її інтереси уряд ставить на другому пляні, і що прибутки цілої держави використовуються на користь і вигоду північної частини». Важко знайти більш чітку характеристику взаємовідносин України та Росії, ніж дав її автор російської офіційної брошури ²⁾.

Надзвичайно цікаві праці професора політичної економії та статистики Київського університету М. П. Яснопольського. Він у своїй капітальній праці — «Про географічний розподіл державних прибутків і витрат Росії» — шляхом аналізу державних прибутків і витрат з'ясував, як послідовна буде система колоніального визиску і національного пригнічення, яку російський уряд запровадив на Україні ³⁾.

Буйний розквіт української економіки в другій половині XIX ст. ще більше загострив це питання. Розвиток цукроварної промисловости й особливо відкриття Криворізьких руд у 80-их роках XIX ст. висунули Україну на видатне місце серед інших країн світу. Під впливом західноєвропейського капіталу, на Криворіжжі швидко зростає велика металургічна промисловість ⁴⁾.

Разом із тим зростала колізія між квітучим економічним становищем України та політичним її станом. Спробу розв'язати цю проблему зробив у 1895 році галицький діяч, Юліян Бачинський в своїй книжці — «Ukraina irredenta». Він писав, що процес капіталістичного розвитку Російської Імперії (економічна європеїзація її) мусить привести її до політичної європеїзації, прилучення до кола буржуазно-конституційних держав, до перемоги національно-визвольних елементів і врешті — до розпаду Російської імперії. У цьому процесі політична незалежність України буде головною умовою її економічного та культурного розвитку.

Головними досягненнями видатних українських економістів кінця XIX ст. було те, що вони у своїх досліджах довели, що Україна — окремих господарчий терен; територіальна проблема української економіки зв'язана з національними та соціальними інтересами. Для українського громадянства XIX ст. була ясна суперечність економічних інтересів України та її політичного стану. Єдиний вихід із цього стану — національне визволення України.

Наприкінці XIX ст. в національних колах висувують проблеми економічної незалежності України поруч з її політичною незалежністю. М. Грушевський у своїх публіцистичних статтях підкреслював, що економічні умови України цілком інші, ніж Росії. Так вивчення економіки Ук-

раїни кінця XIX ст. штовхало думку про те, що краще потрібна політична незалежність України ⁵⁾.

Політика Російської імперії відносно культурних цінностей України була своєрідною формою імперіялізму. Росія намагалася забрати з України все, що вона мала цінного, не тільки збіжжя, сало, а пізніше — цукор та руду: забирала вона людські скарби, обезкровлюючи тим українську культуру і ця галузь імперіялізму виявилася найнебезпечнішою.

Уже в XVII ст. почався постійний рух українських вчених до Москви. Жадна видатна подія культурного характеру в Москві не могла обійтися без участі українських фахівців. Фахівців для виправлення Біблії, творіння Четві-Мінці, мистецтва, церковного співу, театральних вистав, навчання царських дітей, організації шкіл, навіть шевців, кравців, ремісників, городників — все це щедро давала Україна ⁶⁾.

У XVIII ст. вплив української культури зміцнився. Українські діячі йшли до Росії і з примусу, і добровільно, бо там відкривалося широке поле для діяльності. Перші діячі Церкви за Петра I були українці, і Синод на три чверти складався з українців. Був час, коли всі єпископи Росії, до Сибіру включно, були українці і більшість з них — вихованці Київської Академії. Вони засновували семінарії, школи при своїх катедрах ⁷⁾. Українці викладали в школах усіх ступенів у всіх містах Росії. Граф П. Завдовський, українець, голова «Комісії об учреденні народних училищ», вимагав од Київського митрополита р. 1789 надсилки вчителів з Київської Академії, бо вони виявляються «як найкращі і сприяють довір'ю народу до шкіл». Протягом XVIII і значної частини XIX ст. в Росії вживали українських підручників: історію — Гізеля, граматику — М. Смотрицького, і ще в 1828 році в школах навчали писати «ять» там, де в українській мові стоїть «ї». Великий попит на українців був у Колегії Закордонних Справ, де завжди були потрібні перекладачі; серед української інтелігенції було багато знавців латини, грецької, польської, німецької, турецької мов; їх виряджали з посольствами до різних міст Європи. Чимало українців перекладали російською мовою різних авторів: Г. Полетика перекладав твори Арістотеля, Епиктета, Ксенофонта; це були перші переклади російською мовою. С. Гамалія перекладав твори Сен-Мартена, Я. Бема, Юнга ⁸⁾. О. Лобисевич друкував переклади з французької мови, як «Слово Президента де-Монтеск'є», «Описание пещеры бога сна из Овидиевых превращений» тощо ⁹⁾.

Україна дала Росії видатних вчених: економістів: А. Рубановського, О. Самборського, М. Ліванова, Є. Десницького, І. Комова, які познайомили Росію з англійською системою хліборобства; Г. Бужинський надрукував перший словник ботаніки; він переклав твори Пуфендорфа, Страттомана, Морерієра¹⁰). Т. Прокопович був мабуть найвизначніший вчений-енциклопедист (теологія, філософія, література, історія, математика, астрономія тощо) тогочасної України¹¹). «Поетика» Т. Прокоповича була надрукована в 1786 році; чотири томи богослов'я Т. Прокоповича були видані в Німеччині в 1782-1784 роках. Але найбільше значення для Росії мали два трактати Т. Прокоповича: «Правда волі монаршої», який дав обґрунтування царського самодержавства, та «Духовний Регламент», який поклав підвалини для російського цезаропапізму¹²).

Багато письменників дала Україна Росії: С. Полоцький приніс драматичні вистави та новий стиль віршування; драми Д. Туптала, І. Хмарного, С. Ляскоронського поклали початок театрові; поет — В. Капніст, автор «Сатири», «Оди на рабство», яка була першим проявом демократизму¹³). Тонічний розмір, відкриття якого приписували В. Тредьяковському, насправді принесли українці; так само теорія — яку приписували Ломоносову — про три «штилі» в російській мові, була українського походження¹⁴).

У галузі малярства також величезна роля українців: К. Головачевський, А. Лосенко, І. Саблуков, Д. Левицький, В. Боровиковський, різьбар І. Мартос та інші прославили своїми творами російське мистецтво, до якого зарахували їх. У галузі музики, не згадуючи виконавців, співаків, досить нагадати славетні імена композиторів: М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя¹⁵).

Ряд видатних адміністративних постів Російської імперії посідали українці; найвидатніші з них — князь О. Безбородько, канцлер Російської імперії; граф П. Завадовський — міністер освіти; Д. Трощинський — міністер фінансів; не згадуючи маси інших урядовців, які переповнювали столичні установи¹⁶).

У XIX ст. кількість українців у різних установах, у різних галузях культури збільшується рівнобіжно з тим, як зменшуються можливості знайти відповідні посади, відповідно використовувати свої здібності в Україні. Їх поглинала російська імперська культура і часто потрібні дослідження генеалогічні, антропологічні, психоаналітичні, щоб встановити українське походження особи. Кількість діячів, які включилися

в російську культуру дуже велика і вони збагачували цю культуру видатними творами¹⁷).

Мова йде не тільки про окремі особистості; в XIX ст. офіційно було «кооптовано» величезну Південну Україну з її серцем — Запоріжжям, і її стали вважати за «Нову Росію» на підставі адміністративної термінології XVIII ст. Цікаво, що в кінці XIX ст., коли єдиний в Україні український часопис «Киевская Старина», до редакції якого входили видатні історики України з В. Антоновичем на чолі, оголосив конкурс на ліпшу історію України і дав програму цієї праці: там були Правобережна, Лівобережна, Слобідська Україна, але не було Південної; потрібні були спеціальні праці істориків, щоб довести, що Новоросія є Південна Україна¹⁸).

Не можна перелічити всіх українських діячів, що потонули в морі російської культури тільки на кількох прикладах. Закінчилася майже сторічна дискусія з приводу національності М. Гоголя: доведено, що і генеалогічно, і головне — духовно належить він Україні. Проте не закінчилася дискусія з приводу М. Достоєвського, не зважаючи на його безсумнівно українське походження: в його роді були ченці Києво-Печерського монастиря, борці за волю України, уніятські священики¹⁹). Дуже важливі думки професора О. П. Голинського: порівнюючи Достоєвського з філософом В. Соловйовим, пише він так: «з дна цих обох, Божим Провидінням таким багатством геніяльності обдарованих істот визирає наша рідна українська душа, з усіма її добрими прикметами та поганими нахилами²⁰». Але шукати у творах вияву цієї української душі звичайно не люблять дослідники і з легкою душею дарують росіянам те, що є окрасою української культури. Коли з'явилися перші оповідання українця, В. Короленка, під якимсь псевдонімом, О. Потєбня, не зважаючи на російську мову та чужий псевдонім, відчув, що автор оповідань — українець, бо так писати, так сприймати життя міг тільки українець²¹).

Характерний приклад дає біографія славетного поета, графа О. К. Толстого. Давно перестало бути таємницею, що граф К. Толстой не був його батьком, а дав своє ім'я та титул, щоб заховати нешлюбне походження від **Перовських**, унуків гетьмана К. Розумовського. Не зважаючи на це, ще й тепер вважають його за російського поета і в курсах історії української літератури не згадують його імені. Але з творів його яскраво видно українську душу: Автор кохає Україну, описує її природу, княжий побут (баляди), гетьманство. Україна для нього країна світу, радості. Антитезою їй є Москва з

її Іваном Лютим, опричиною, злочинами, темрявою («Трилогія», «Князь Серебряний», вірші, «Поток-богатир», «Сон Попова» тощо). Тільки людина, ворожа Москві, могла дати такі страшні, темні картини її минулого.

Відкидають українські дослідники письменника Г. Данилевського, нащадка старого старшинського роду Слобожанщини, автора блискучих оповідань з побуту Слобідської України та наукових дослідів з її історії та історії Південної України. Українського походження були — І. Гюндич, і П. Потапенко, і В. Гаршин та багато інших письменників, яких вважають за росіян, бо вони писали російською мовою, не рахуючись з тим, що російською мовою писали — й М. Костомаров і І. Нечуй-Левицький, і В. Антонович і М. Грушевський (перші та останні праці²³).

Дуже багато українських вчених працювали в університетах, Духовних Академіях, Політехнікумах, Технічних Інститутах та інших наукових установах, в Російській Академії Наук, у Воєнних Академіях. Викладали, за умовою часу, польською німецькою, російською мовами, і завоювали славу тим державам, де працювали вони. Софія Ковалевська, народжена Круковська, була професором Стокгольмського університету. Мало хто знає, що вона родом із Полтавщини, родичка Косачів. Із Харківщини походив її чоловік, М. Ковалевський, світової слави соціолог. Великої слави здобув математик М. Остроградський родом із Полтавщини, іменем якого зветься математичні формули. Українцями були — К. Ушинський, славетний педагог; історик літератури Д. Овсянников-Куликовський; Академіки Російської (Всесоюзна) Академії Наук: Д. Петрушевський, історик; І. Грабар, унук А. Добрянського — історик мистецтва, професор А. Язінський — славіст; філософ П. Юркевич, академік Російської, Чеської, Паризької та Української Академії Наук, основоположник геохімії та біохімії, іменем якого названо мінерал — вернадіт — В. Вернадський²⁴).

Не перераховуючи довгого реєстра українських вчених, яких зараховується до російської культури, згадаю філософа В. Соловйова: за нього йде суперечка між двома таборами — російським та українським, хоч не викликає сумніву походження його від роду Сковорсди по матері; походив він з українського роду й по батьковій лінії²⁵). Але це невідомо російським авторам: С. А. Левицький в передмові до твору В. Соловйова «Три разговора» пише: «Три разговора» В. Соловьева наряду з «Легендою о Великом Инквизиторе» Достоевского — безмер-

тныя памятники пророческого духа русской литературы. «Три разговора» — это русский Апокалипсис»²⁶)).

Величезне число українських мистців зараховано до російської культури: Флавицький, Трутовський, Ге, Репін, Савченко-Бельський, Врубель, Маковський, М'ясбецови — Г. Г. та І. Г. та ряд інших збільшували славу російського малярства. Доля П. Й. Чайковського, славного композитора, дуже показова: українські історики музики вважають його за росіянина, а в Московській Консерваторії вважали за чужинця, бо в його творах не знаходили елементів російської музики. Багато українців прикрашали та прикрашають російські театри: краса російської драми, М. Г. Савина, походила з Ізюма, М. Доліна, І. Алчевська, Л. Собінов, І. Козловський та багато інших були українці.

Трагедія XIX ст. полягала в тому, що, у відміну від XVIII ст., у XIX столітті почали вважати за росіян («русских») усіх, що працювали в російських установах, розмовляли російською мовою, друкували твори в російських часописах і т. д. Усі вони потопали в російському морі. Здійснилося побажання Катерини II-ої, щоб сама назва гетьманщини зникла; у XIX ст. стала зникати сама назва України, яку офіційно замінила спочатку «Малороссия», а далі — «Юго-западный Край» та «Южно-русские губернии».

Проте — не все втратила Україна. Залишилося те, чого не можна було знищити. Залишилися спогади про волю, про Державу. І оці спогади лякали Російський уряд. Якраз тоді, коли ланцюг залягувався все тяжче, в Україні все гостріше згадувалося славне минуле. Одним із поштовхів послужили заходи Катерини II-ої щодо упривілейовання російського дворянства; ці привілеї не торкалися української старшини, навпаки: їй загрожувало злиття з масою простого козацтва та можливість бути записаним у кріпацтво. Тоді серед старшини почався рух: почали шукати літописи, хроніки, договори, всякого роду акти, які доводили право на дворянство. Не зважаючи на практичну мету, ця праця принесла велику користь українській культурі, викликала інтерес до минулого, почуття національної гідності²⁷).

Рівночасно пробуджується інтерес до побуту, звичаїв українського народу, як підсвідомий протест проти русифікації, яка все зростала. Першою працею такого роду була книжка Г. Калиновського: «Опис весільних українських обрядів», видана в Петербурзі в 1777 році. Вона перша поклала початок українській етнографії. Я. Маркович надрукував в 1798 році в Петербу-

рзі «Записки о Малоросии», де були відомості про природу, населення, його історію. Одночасно вийшла праця І. Котляревського, яка не втратила інтересу до цього часу: це «Енеїда», в якій, використавши фабулу «Енеїди», автор подав чудову, художню картину побуту козаків-запорожців. У цьому відношенні «Енеїда» Котляревського не була першою спробою дати клясичну фабулу, «перелицьовану на сучасний побут; ще в середині XVIII ст. О. Лобисевич написав «Вергілієвих пастухів . . . в малоросійський кобеняк переодетих»²⁸). «Енеїда» Котляревського написана з виключним талантом і глибоким знанням побуту козаків. Другий твір Котляревського «Наталка-Полтавка» до цього часу не втратила свого чару. Обидва твори нагадували про старий побут України з його привабливою красою.

Ще більше значення мають твори, які торкалися взаємовідносин України та Росії. Це —

1) О. Оглоблин, Проблема української економіки в науковій літературі і громадській думці XIX-XX ст. «Вісник», Нью-Йорк, 1953 ч. 8, стор. 10-11.
О. Оглоблин, Тариф 1822 р. і Україна, там же, 1955 ч. 1.

2) Цитую за О. Оглоблином, Проблема . . . Вісник ч. 10-11, стор. 14

3) Там же, стор. 15

4) О. Оглоблин. Там же, «Вісник» 1953, ч. 8, ст. 13

5) О. Оглоблин. Там же, «Вісник» 1954, I, ст. 6-8.

6) Н. Полонська-Василенко. Наслідки Переяславського договору в галузі духової культури. «Вісник» 1955, ч. 2, стор. 14.

7) Б. Крупницький. Роля українців у розвитку культури Східної Європи. «Українські Вісті», Берлін, 1945, ч. 15.

8) Н. Полонська-Василенко. Там же, стор. 16.

9) О. Оглоблин. Там же стор. 141.

10) Ф. Б. Корчмарик. Духові впливи Києва на Московщину в добу Гетьманської України. Нью-Йорк, 1964, стор. 29.

11) О. Оглоблин. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк, 1960, стор. 135.

12) Д. Чижевський. Історія української літератури. Нью-Йорк, 1956, стор. 309.

13) О. Оглоблин. Люди..., стор. 58-66.

14) І. Огієнко. Українська Церква, I., стор. 162; 165-168.

15) Н. Полонська-Василенко. Наслідки Переяславського договору ... «Вісник» 1955, II, стор. 16.

О. Оглоблин. Люди..., стор. 129; 134; 211.

16) Б. Крупницький. Там же, «Українські Вісті», 1945,

«Разговор Великоросии с Малороссией» С. Дівовича, написаний року 1762 «в честь, славу и защищение всей Малороссии». Автор каже від лица України Росії: «Не тебе, государю твоему поддалась . . . Не думай, чтоб ты сама была мой общий повелитель». Твір Дівовича був великої сили літературним протестом проти московської централізаційної політики Росії²⁹).

Кінець XVIII ст. характеризується в житті української еліти, рівнобіжно з зміцненням офіційних зв'язків з Росією, ростом автономних прагнень. Втрата української державности, природно, викликала в душах українських патріотів мрії про поновлення її. Накази депутатам до Комісії складання нових законів 1767 року виявили, які міцні були прагнення повернути втрачені Україною права; не зважаючи на пильну цензуру, в наказах депутатам висловлювалися вимоги поновлення козацтва, гетьманату; цього вимагала шляхта та рядові козаки³⁰).

Берлін.

17) Н. Полонська-Василенко. Там же стор. 17.

18) Н. Полонська-Василенко. Заселення Південної України. Мюнхен, 1960, стор. 158-203.

19) С. Любимов. Достоевский. «Литературная Мысль», Петроград, 1922, т. I.

А. Бем. Литература в русских журналах. Прага, 1926, стор. 5.

21) о. П. Голинський. За належну оцінку ідей та їхніх носіїв. «Життя і Слово», Канада, 1949, т. III-IV.

Н. Полонська-Василенко. Теорія III Риму. Мюнхен, 1952, стор. 27 - 28.

В. Сенотвнич-Бережний. Походження Достоевського. «Україна», Париж, 1952, ч. VIII стор. 687.

22) Н. Полонська-Василенко. «Сорочинська трагедія» та українська «Дума» В. Короленка. «Збірник на пошану Зенона Кузеля», Париж, 1962, стор. 449-456.

23) Н. Полонська-Василенко. Наслідки..., стор. 18.

24) Н. Полонська-Василенко. Академік В. І. Вернадський. «Листи до приятелів». Нью-Йорк, 1963, кн. 7-8, та 9-10.

25) О. П. Голинський. Там же, стор. 256.

Н. Полонська-Василенко. Теорія III Риму, стор. 34.

26) Владимир Соловьев. Три разговора. Издательство имени Чехова. Нью-Йорк, 1954, Предисловие, стор. 9.

27) Д. Дорошенко. Нариси..., II, стор. 282-283.

28) О. Оглоблин. Люди старої України. Мюнхен, 1959, стор. 144-145.

29) О. Оглоблин. Там же, стор. 16-18; 179.

30) Г. Максимович. Вибори і Накази в Комісію 1767 року. К., 1917.

Д. Дорошенко. Нариси.. П, стор. 214.

Ігор Каменецький

СТАН ДОСЛІДІВ І ПУБЛІКАЦІЙ В ДІЛЯНЦІ ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.

Матеріяли опубліковані під час війни

Першими джерелами до німецької окупації України можна вважати різні матеріяли періодичного і неперіодичного характеру, які появились в роках 1941-1945.

Тільки дуже мала частина з тих публікацій воєнного часу відноситься до німецької окупації України. У більшості з них Україна згадується тільки між іншим або випадково. Велика кількість цих публікацій ідеологічного, пропагандистського та емоційного характеру. Не зважаючи на це все, ті матеріяли мають свою цінність. Вони вміщують розпорядження, статистичні дані, спостереження, які характеризують ті часи.

Велика частина тих оголошень, документів, проклямацій, репортажів не появилася з тих чи інших причин в повоєнних виданнях — збірниках документів, спогадах і т. д. А все ж таки, хоч ці матеріяли і мають часто тенденційний характер, їх повинен використовувати безсторонній дослідник, бо вони уможливають чи не найкраще відтворити атмосферу, в якій німецька окупація діяла, а також допомагають зрозуміти вплив німецької окупаційної політики не тільки на провідні круги, але також і на маси та на окремих громадян.

Літературу того часу можна поділити з політичної точки зору на три головні групи:

1. публікації авторизовані або дозволені німецькими чинниками,
2. підпільна література,
3. література союзних країн (аліантів).

З німецьких книжок і збірників на увагу заслуговують такі:

Freiherr Maximilian Du Prel, Das deutsche Generalgouvernement, Wuerzburg, 1942; *Joseph Muehler*, Das Generalgouvernement. Seine Verwaltung und seine Wirtschaft. Sammlung von Vortraegen der ersten wissenschaftlichen Vortragsreihe der Verwaltungsakademie des Generalgouvernements, Krakau 1943. *Alfred Meyer* та ін., Das Recht der besetzten Ostgebiete, Muenchen-Berlin, C. H. Beck, 1943.

З ідеологічно-політичної точки зору інтересні публікації двох передових нацистських ідеологів — *A. Rosenberg*, Der Weltkampf und die Weltrevolution unserer Zeit, Rede des Reichsleiters und Reichsministers Rosenberg auf der Zweiten Tagung der Union Nationaler Journalistischer Verbaende, F. Eher Nachf.,

1943, *Walter R. Darre*, Um Blut und Boden, Muenchen, F. Eher Nachf. 1942, а також одного з найближчих співробітників Розенберга в Ostministerium і шефа політичного відділу того міністерства Георга Лайббранда — *Georg Leibbrandt*, Probleme des Ostraumes, Sonderveroeffentlichung. Nur fuer den Dienstgebrauch, Berlin, 1942.

До ідеологічно-політичних, інформаційних і методичних посібників належать — *Ukraine. Die Buecherei des Ostraumes*, Berlin, 1942; *Deutschland ordnet Europa neu* (Schulungsgrundlagen fuer die Reichsthemen der NSDAP fuer das Jahr 1941-1942, Berlin; Limpert Druck- und Verlagshaus, 1942, *Wofuer kaempfen wir?* Personalamt des Heeres, 1944; *Heinrich Himmler* (Herausgeber), Der Untermensch, Berlin, 1942.

Збірник німецьких окупаційних законів, які відносяться також частинно до України, знаходиться у вже цитованому воєнному виданні *Alfred Meyer* та ін., Das Recht der Besetzten Ostgebiete, 1943.

Важливими для дослідів є також періодичні видання і преса, яка появлялася легально під нацистським окупаційним режимом німецькою, українською та російською мовами. На жаль їх не можна перерахувати в рамках цієї статті. Однак можна згадати, що велика збірка згаданих періодичних видань знаходиться в Конгресовій Бібліотеці, в бібліотеці Стенфордського Університету (Stanford) і в інституті для світової торгівлі, Кіль, Західня Німеччина) (Institut fuer Welt-handel, Kiel). Довгі списки заголовків під-окупаційної преси зв'язаної чи то своєю тематикою чи то місцем свого видання з Україною подані в бібліографії трьох публікацій: *John Armstrong*, Ukrainian Nationalism, 2nd ed., 1963; *Roman Ilnytskyj*, Deutschland und die Ukraine 1935-1945, Band 2, 1956, і *Thor Kamenetsky*, Secret Nazi Plans for Eastern Europe, 1961.

Певна кількість підпільної преси ОУН(Р) знаходиться в архіві видавництва «Пролог» і в приватному архіві проф. Л. Шанковського. Невеличка збірка польської підпільної преси з дуже цікавими періодичними виданнями «*Wschod*» і «*Ziemia Wschodnie Rzeczypospolitej*» знаходиться у бібліотеці Гувера.

Найобширніший список підпільної періодичної преси ОУН(Р) знаходиться у книжці Л. Шанковського: «УПА і її підпільна література», Філядельфія 1952, а коротший список у книжці

Р. Ільницького "Deutschland und die Ukraine", т. 2, стор. 400-406. Загальна підпільна періодична преса ОУН і УПА під німецькою окупацією найповніше подана в бібліографії J. Armstrong-а *Ukrainian Nationalism* (2-nd Ed.).

Підпільна преса советських партизан і нелегальних організацій під німецькою окупацією поширювалася в Україні в міру того, як ріс нацистський терор і як невдача німецької східної кампанії ставала все більше очевидною. Вона дійшла до найбільшого розвитку в 1943-му році, коли, за советськими даними (Історія великої отечественной війни Советского Союза, 1941-1945, стор. 455) 20 таких підпільних газет виходили в Україні. Важливіші з них: «Більшовик», «Партизанская Правда», «Радянська Україна», «Советская Украина» і «Червоний Прапор». Беручи до уваги величину України, інтенсивну підтримку і багаті ресурси советського уряду, цю кількість видань не можна назвати надзвичайним успіхом. З того самого джерела виходить, що в Білорусії у тому самому часі виходило аж 139 різних нелегальних советських періодичних видань.

Нелегальна література советських партизан і підпільників відзеркалювала пропагандистську лінію і тактику советського уряду та партії¹⁾ і як така не давала незалежної оцінки німецької окупації. Все ж таки поважніші дії червоних партизанів і поважніші репресивні дії нацистської адміністрації часто зазначувалися в тих газетах, особливо, якщо ті події відбувалися в районах, де дані газети видавалися.

Зпоміж неперіодичних легальних советських публікацій під час війни замітними (хоч і підлїтими густим пропагандистським сосом) є: **Зверства немецко - фашистских захватчиков**. Документи. Вип. 7, Москва, Воениздат, 1943. М. С. Хрущов, Визволення українських земель від німецьких загарбників і чергові завдання відбудови народного господарства Радянської України. Москва, Військове вид. Народного Комісаріату Оборони, 1944; Тимотей Строкач — Партизани України, Москва, Укрвидавництво ЦККП(б)У, 1943; С. А. Ковпак, Поход в Карпати, Москва, Воениздат., 1944.

У західньо-аліантському таборі найважливіша книжка на цю тему — твір польського університетського професора в Сполучених Штатах Александра Лемкіна — *Alexander Lemkin, Axis Rule in Occupied Europe, Laws of Occupation, Analy-*

¹⁾ Порівняй числа легальної советської преси під час війни, які присвячують особливо багато уваги німецькій окупації: «Радянська Україна» 14 грудня 1944, «Правда України» 15 листопада 1944, «Советская Украина» 16 вересня 1941, 25 грудня 1942, 6 листопада 1943

sis of Government, Proposals for Redress (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1944).

У цьому творі автор подає характер німецької адміністрації і німецьких законів у Генеральному Губернаторстві та в Райхскомісаріаті України. Тому, що німці в тому часі своїх найдрастичніших законів публічно не проголошували проф. Лемкін мусів обмежитися поданням загальніших меморандумів, доповнюючи прогалини інформаціями, які доходили з окупованої Європи різними нелегальними шляхами. Висновки, які робить проф. Лемкін у своїй книзі щодо характеру німецької окупації в основному правильні, хоч брак детальної документації очевидний. Книжка видана в 1944 році, однак автор доходить у своїх висновках лише до літа 1943 року. Автор хотів у першу чергу доказати нелегальність фашистських окупаційних розпоряджень і політики в світлі міжнародного права, а тому він менше звертає уваги на аспекти окупації, які не мають відношення до тої теми.

А все ж таки праця Лемкіна цінна двома аспектами. Він перший систематично і науково доводить дегенеративний і підірвний характер нацизму і фашизму в рямцях міжнародного правопорядку західнього світу. Він вводить також концепцію ширшого органічного підходу до вивчення питання окупації.

Період документації і мемуаристики

(1945 — 1952)

Післявоєнні роки 1945-1952 можна сміло назвати підготовчим і переходовим періодом у діяльності наукових публікацій зв'язаних з нацистською окупацією. Це був час, коли збиралися документи, переслухання і відбувалися політичні процеси. Уряди переможних союзників мали майже повну монополію в галузі контролю джерельних матеріалів. Збірники документів та доказових матеріалів використаних у нюрнберзькому та інших процесах аліантськими офіційними чинниками стали опісля неоціненою скарбницею джерел для зацікавлених дослідників, однак у перших післявоєнних роках ті архівні матеріали були здебільшого недоступні для наукових цілей. Публікації того періоду відносилися до різних офіційних і напівофіційних лекцій вибраних документів. Крім того появилися численні мемуарні твори писані під час чи після війни, однак вони рідко коли використовували документарні джерела.

Першим монументальним виданням документів у тому часі зв'язаним з нацистською окупаційною і політичною діяльністю можна уважати американське урядове 42-томне видання -

International Military Tribunal, Trial of the Major War Criminals, Nuernberg, Secretariat of the Tribunal, 1946. Це видання вміщує крім урядових документів приватну кореспонденцію, щоденники, усні свідчення складені під присягою та коментарі й діалоги нацистських достойників на нюрнберзькому процесі, як головних злочинців війни.

Подібною колекцією є 14-томний збірник — *Trials of War Criminals before the Nuernberg Tribunals under Control Council Law 10*, Nuernberg, 1946-1949. Вона торкається діяльності менш визначних постатей нацистської гієрархії — офіцерів СС — знищувальних загонів (*Einsatz-Gruppen*), офіцерів Гестапо, комендантів концентраційних таборів, тощо.

На жаль вміщені матеріяли — це тільки фрагменти деяких документів пристосованих до потреб судового процесу. А все ж таки, кожен з тих неповних документів має свій шифрований номер, при допомозі якого можна відшукати копію оригіналу. Тисячі таких відбиток Нюрнберзьких документів знаходяться по більших бібліотеках Америки, між іншим у Конгресовій Бібліотеці (Вашінгтон), бібліотеці Колумбійського університету (Нью-Йорк) і в *Mid-West Interlibrary Center* (Чікаго). Оригінали знаходяться у Національному Архіві у Вашингтоні. Не всі ці документи доступні тепер для публічного вжитку.

Цікаво, що советський уряд, який мав вільний доступ до нюрнберзьких документів не вважав відповідним видати свою колекцію у тому самому часі. Обмежене двотомне видання появилось аж десять років після закінчення війни і два роки після смерті Сталіна, під заголовком **Нюрнбергський процес**. Сборник матеріалов, 1955.

Документарні колекції, які советський уряд опублікував безпосередньо після війни, містили головним чином звіти своїх власних слідчих комісій, пропагандистські промови своїх достойників про німецькі звірства під час війни і старанно вибрані війнятки з деяких німецьких документів. До таких советських збірників належать, **Документи обвиняют**. Сборник документов о чудовищных преступлениях немецко-фашистских захватчиков на советской территории, Госполитиздат, 1945; **Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной Войны**. Документы и материалы, т. I-II, Москва, Огиз, 1946; **Сборник сообщений Чрезвычайной Государственной Комиссии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков**, Москва, Госполитиздат, 1946. Цікавіші опубліковані советським урядом — *Documents and Materials Relating to the Eve of the Second World War*, vols. I-II. New York.

International Publishers, 1948. Тут поміщено, до речі, текст щоденника колишнього посла нацистської Німеччини до Англії — Дірксена. Цікавий цей щоденник тим, що він подає систематичну аналізу настроїв, плянів і мотивів західних держав по відношенню до німецької експансії на схід.

До напівофіційної літератури треба зарахувати видання тих політичних груп, які вели активну боротьбу з німецькими окупантами на українських землях і які, в тій чи іншій формі, продовжують свою політичну діяльність на еміграції. Важливіші публікації це — **Т. Бульба-Боровець**, Збройна боротьба України 1917-1950, 1951; **Г. Полікарпенко**, Організація Українських Націоналістів під час Другої Світової Війни (у Канаді перевидано під заголовком, ОУН у війні, 1951); **М. Лебідь**, УПА. Українська Повстанська Армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу, Мюнхен, 1946; **Лев Шанковський**, Українська Повстанська Армія в «Історії Українського Війська», Вінніпег, 1953; **П. Мірчук**, Українська Повстанська Армія, Мюнхен 1953, *Ukrainian Resistance*, New York, 1949; **О. Мартинович**, *Ukrainian Liberation Movement in Modern Times*, Edinburg, 1951.

З польських джерел подібного характеру треба згадати третій том *Polskie Sily Zbrojne w Drugiej Wojnie Swiatowej* (Armja Krajowa., London, Instytut im. Gen. Sikorskiego, 1950. У згаданому томі знаходимо коментарі, оцінки і вибрані документарні джерела, які теж відносяться до дій підпільних польських організацій на Західних Українських Землях під час Другої Світової Війни. Спроби прихилити на свій бік український підпільний рух і українське населення особливо цікаві, хоч наведені в дуже скромних розмірах.

Приватні видання документарного характеру в роках 1945-1952 включають збірник офіційних записів з конференцій Гітлера з своїми генералами, *Felix Gilbert*, *Hitler Directs His War*, New York, Oxford University Press, 1951. *Henry Picker*. *Hitler's Tischgespraeche: In Fuehrerhauptquartier 1941-1942*, Bonn, Athenaeum Verlag, 1951. Напівдокументарного характеру є щоденники високих нацистських і фашистських достойників *Galeazzo Ciano*, *The Ciano Diaries 1939-1943*, Garden City, N. Y. Doubleday and Co., Inc., 1946; *Joseph Goebbels*, *The Goebbels Diaries*, Fireside Press Inc., 1948, *Benito Mussolini*, *Memoirs 1912-1943*. London. Weidenfeld and Nicolson, 1949.

Менш цікаві спомини інших діячів: *Hans Frank*. *In Angesichts des Galgens*, Muenchen, 1953; *Joachim von Ribbentrop*. *Zwischen London und Moskau*. Leoni am

Starnberger See 1953 i *Alfred Rosenberg, Letzte Aufzeichnungen. Ideale und Idole der nationalsozialistischen Revolution*, Goettingen, 1955. Написані в аліянтській в'язниці вони мають на меті більш особисте виправдання ніж об'єктивну аналізу нацистських плянів, ідеалів та політики.

Об'єктивнішими і аналітично-критичнішими є спомини колишнього високого урядовця Східного Міністерства — *Peter Kleist, Zwischen Hitler und Stalin, 1939-1945*, Bonn, Athenaeum-Verlag 1950. Він подає переконливо і не без дози сарказму німецькі політичні можливості у Східній Європі, які не можна було використати з уваги на догматичну політику Гітлера.

Советська мемуарна література, що заторкує німецьку окупацію України складається виключно з споминів колишніх червоних партизан: *И. Бескромный, Лесная правда, Записки редактора партизанской газеты*, Одесса, 1953; *Д. Медведев, Сильные духом*, Москва, 1951; *П. Вершигора, Люди с чистой совестью*, Москва, Советский Писатель, 1951 та багато інших.

Хоч в загальному вони достосовані до точної партійної лінії та об'єктивністю не грішать, то все ж таки тут і там дають змогу прочитати дещо і поміж рядками. Особливо спомини Вершигори і Медведева подають цікавий матеріал щодо методів червоних партизан, настроїв населення, розташування і сили української національної партизанки, тощо. Це саме стосується до згадуваних уже споминів Ковпака.

Українська еміграційна мемуаристика з того періоду (1945-1953) різноманітніша і відвертіша, ніж можна було сподіватися, однак її небагато. На особливу увагу заслуговують *А. Любченка, Щоденник*, т. I (Торонто «Нові Дні», 1992) і *о. Л. Форостівського*, Київ під ворожими окупаціями, Буенос Айрес, М. Денисюк, 1952).

У споминах відомого українського письменника *А. Любченка* і колишнього бургомістра Києва проф. *Форостівського* знаходимо проникливі особисті спостереження та аналізу ні-

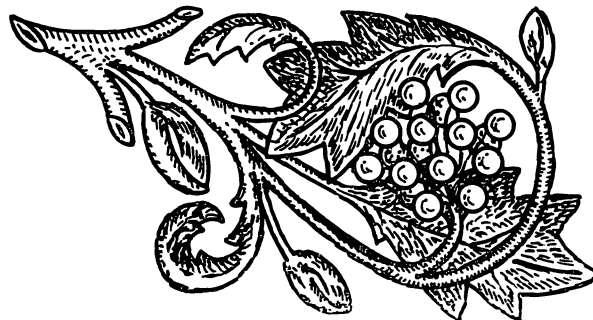
мецької окупації видатними представниками інтелігенції Наддніпрянської України. У згаданих споминах подано примітивну брутальність нацистських порядків і безвиглядність перспектив на майбутнє в рямцях німецької окупації.

Подібні спостереження знаходимо також у споминах колишніх учасників різних похідних груп ОУН. Писані з меншою ерудицією, вони все ж таки надолужують цей брак багатством досвіду набутого під час довгих мандрівок по Україні та організаційної роботи серед різних прошарків українського населення в різних областях окупованої України. Про реакцію членів ОУН на непередбачені напрямні німецької політики, настрої українського населення, умови легальної і підпільної політично-культурної праці під німецькою окупацією можна довідатися з таких книжок як *Зиновій Матла, Південна Похідна Група*, Мюнхен, Ціцера, 1952, *Мстислав Чубай, Рейд організаторів ОУН від Гіопраду по Чорне Море*, Мюнхен, 1952 і в статтях, як наприклад «Економічні причини постановня УПА» журнал «До Зброї», вересень 1947; *Л. Ортинський, «Дружини Українських Націоналістів»*, Вісті кол. вояків I УД УНА, червень-липень 1952, і ін.

На протязі воєнних і перших післявоєнних років було мало наукових публікацій з ділянки нацистської експансії на Сході Європи. Це має свої зрозумілі причини: знищення багатьох культурно-наукових осередків і трудні економічні обставини в Європі, а також брак історичної перспективи. Поряд з тим були, очевидно, також політичні та психологічні обставини, які не сприяли науковим працям з цієї галузі.

Наприкінці першого десятиліття після війни становище почало мінятися на краще, а рік 1953 можна назвати просто переломовим. Тоді й почали появлятися перші систематичні наукові публікації на тему нацистської окупаційної політики.

(Продовження буде)

о. Ір. Назарко ЧСВВ.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ОСЕРЕДОК В РИМІ

У ювілейний рік 300-ліття смерти св. Йосафата Кунцевича (1923) в Чині св. Василя Великого в Галичині зродилася думка приступити до видавання публікації наукового характеру з ділянки історії Чина, історії української Церкви, а на дальшому пляні історії східної Європи. Першими пропагаторами тієї думки були: о. П. Філяс, о. Й. Скрутень, о. Т. Галушинський, о. П. Теодорович, о. Г. Кінах і ін., а тодішній Протоігумен Галицької Провінції о. А. Калиш апробував їхній плян та обіцяв їм матеріальну й моральну підтримку. І дійсно вже 1924 р. появилася друком перший випуск наукового журналу п. н. «Записки Чина св. Василя Великого», Жовква 1924, сторін 160. Редактором «Записок ЧСВВ» був незабутній о. Йосафат Скрутень. Під його вмілою редакцією від 1924 — 1936 р. вийшло шість імпазантних томів, кожний майже по 500 сторін великої вісімки, а третій том мав майже 800 сторін друку.

Досить згадати, що в передвоєнних «Записках ЧСВВ» появилися такі цінні праці, як С. Томашівського капітальний «Вступ до історії Церкви на Україні» ¹⁾, його ж «Предтеча Ісидора. Петро Акерович, незнаний митрополит руський (1241-1245)» ²⁾, М. Голубця «Лаврів (Історично-археологічна студія)» ³⁾, В. Заїкина «Християнство на Україні за часів князя Ярополка I (969-979)» ⁴⁾, М. Андрусяка «Боротьба за єпископську катедру» ⁵⁾, цінні матеріяли (н. пр. «Життєписи Василян», «Синописі плісесько-підгорецького монастиря») і дуже обширна та цікава бібліографія. Сьогодні, на жаль, деякі томи передвоєнних «Записок ЧСВВ» є вже тільки цінною бібліографічною рідкістю, бо під час війни 1939 р. пропав цілий п'ятий том, частина IV-го і VI-ого томів. Загально друга всесвітня війна завдала нищівного удару всьому науковому доріткові Василян у Західній Україні.

Тому за заохотою Архимандрита Чина о. Т. Галушинського, 1949 р. в Римі відновлено передвоєнні «Записки ЧСВВ», як публікацію наукового характеру з виразно закресленим за 1924 — 1939 науковим обличчям у науковому світі: церковно-історичні студії, зокрема ж східної Європи. Редактором відновлених «Записок ЧСВВ» став о. А. Великий ЧСВВ. Тому, що відновлені «Записки» виходили поза Україною, їх офіційною мовою стала мова латинська, з допущенням інших європейських мов. Але не бракувало статей і в українській мові. Новий

редактор поставив відновлене видавництво змістовно на ширші основи створюючи три окремі секції.

І. Секція: праці.

Є це студії й дисертації різних авторів, писані в різних мовах, переважно з ділянки історії, права й літургії східної Церкви. Досі появилася 19 томів згаданих праць:

1. М. Войнар, **Управа українських Василян**, Рим 1949, стор. 218 (по лат.).

2. М. Соловій, **Літургічна реформа І. Лісовського (1784-1809)**, Рим 1950, стор. 128 (по лат.).

3. М. Войнар, **Василянські Капітули**, Рим 1954, стор. 202 (по лат.).

4. І. Назарко, **Св. Володимир Великий — Володар і Хреститель Руси-України (960 - 1015)**, Рим 1954, стор. 228 (по укр.).

5. І. Нагаєвський, **Кирило-Методіївське християнство на Русі-Україні**, Рим 1954, стор. 178 (по укр.).

6. Л. Соневицький, **Український Єпископат Перемиської і Холмської Єпархій в XV — XVI ст.**, Рим 1955, стор. 108 (по укр.).

7. А. Пекар, **Канонічне оснування Мукачівської Єпархії (1771)**, Рим 1956, стор. 136 (по лат.).

8. Р. Головацький, **Виленьська семінарія св. Тройці, (1601 — 1621)**, Рим 1957, стор. 159 (по лат.).

9. М. Войнар, **Протоархимандрит Василян (1617 — 1804)**, Рим 1958, стор. 298 (по лат.).

10. О. Баран, **Київська Митрополія і Мукачівська Єпархія**, Рим 1960, стор. 112 (по лат.).

11. І. Білянич, **Замойський Синод 1720 р.**, Рим 1960, стор. 128 (по лат.).

12. М. Стасів, **Галицька Митрополія (її історія та юридична форма)**, Рим 1960, стор. 240 (по лат.).

13. А. Жубер, **Канонічне окреслення обряду**, Рим 1961, стор. 104 (по франц.).

14. І. Назарко, **Київські і Галицькі Митрополити (біографічні нариси)**, Рим 1962, стор. 272 (по укр.).

15. П. Лозовий, **Власть Київських Митрополитів (988 — 1596)**, Рим 1962, стор. 140 (по лат.).

16. І. Патрило, **Київсько-Галицькі архієпископи - митрополити**, Рим 1962, стор. 142 (по лат.).

17. О. Баран, *Марамороська єпархія та її з'єдинення*, Рим 1962, стор. 108 (по лат.).

18. С. Вівчарук, *Провінціальний Синод у Бересті 1765 р., що не відбувся*, Рим 1963, стор. 170 (по лат.).

19. Н. Полонська-Василенко, *Історичне підґрунтя української автокефальної православної Церкви*, Мюнхен 1964, стор. 120 (по укр.).

II. Секція: «Записки Чина Св. Василя Великого».

Неперіодичний журнал присвячений студіям з різних ділянок історіознавства церковного та чернечого життя європейського Сходу, що проявляється працею й засобами ОО. Василян за співучастю інших вчених своїх і чужих. Чотири випуски становлять один том, без уваги на час їхньої появи. Першим редактором післявоєнних «Записок» у Римі був о. А. Великий, а від 1954 р. відповідальним редактором є о. І. Назарко. Досі вийшли чотири томи.

- 20. Том I, вип. 1, Рим 1949, стор. 208.
- 21. Том I, вип. 2-3, Рим 1950, стор. 232.
- 22. Том I, вип. 4, Рим 1953, стор. 240.
- 23. Том II, вип. 1-2, Рим 1954, стор. 304.
- 24. Том II, вип. 3-4, Рим 1956, стор. 272.
- 25. Том III, вип. 1-2, Рим 1958, стор. 320.
- 26. Том III, вип. 3-4, Рим 1960, стор. 320.
- Том IV, вип. 1-4, Рим 1963 (в друку).

Особливої уваги заслуговують праці о. А. Великого: «Митрополит І. Велямин Рутський на роздоріжжі»⁶⁾, «Рік і день смерти митроп. Р. Корсака»⁷⁾, «Перша Унія Львівської єпархії 1607 р.»⁸⁾, о. М. Ваврика «Лаврівська Хроніка» (1771-1882)⁹⁾, увесь випуск (т. II, вип. 1-2) п. н. «Корона Данила Романовича», В. Щербаківського «Українські церкви Київщини»¹⁰⁾. О. Оглоблина «Українська генеалогія та її значення для історичної науки»¹¹⁾, цінні матеріали та широка бібліографія. Том IV, вип. 1-2 буде присвячений Київському Митрополитові і Кардиналові Ісидорові.

У центрі «Записок ЧСВВ» працюють Отці ЧСВВ: А. Великий, І. Назарко, М. Ваврик, І. Патрило, Г. Кінах, Р. Головацький, М. Войнар і ін. Довкола цього василянського ядра формується гурт вчених і дослідників молодшого покоління.

III. Секція: Документи римських архівів.

Це документи римських архівів, що стосуються історії східної Європи, особливо ж України й Білорусі. Ці документи збирає і видає тепе-

решний Протоархимандрит ЧСВВ неструджений о. А. Великий. Досі появились:

Пам'ятки біо-гагіографічні.

Св. Свщмуч. Йосафат. Римські документи беканонізації та канонізації.

27. Том I: 1623-1628, Рим 1952, стор. 306.

28. Том II: 1628-1637, Рим 1955, стор. 368.

Том III: 1637-1867, (приготов.).

Документи Римських Архиєреїв.

Документи Римських Архиєреїв, що стосуються історії України.

29. Том I: 1075-1700, Рим 1953, стор. 686.

30. Том II: 1700-1953, Рим 1954, стор. 680.

Папські авдієнції про справи України й Білорусі.

31. Том I: 1650-1779, Рим 1963, стор. 288.

Том II: 1780-1862, Рим 1964 (в друку).

Акти Священних Конгрегацій.

Акти Свщн. Конгрегацій Поширення Віри:

32. Том I: 1622-1667, Рим 1953, стор. 368.

33. Том II: 1667-1710, Рим 1954, стор. 336.

34. Том III: 1710-1740, Рим 1954, стор. 328.

35. Том IV: 1740-1769, Рим 1955, стор. 270.

36. Том V: 1769-1862, Рим 1955, стор. 294.

Листи Свщн. Конгрегації Поширення Віри:

37. Том I: 1622-1670, Рим 1954, стор. 332.

38. Том II: 1670-1710, Рим 1955, стор. 326.

39. Том III: 1710-1730, Рим 1956, стор. 360.

40. Том IV: 1730-1758, Рим 1957, стор. 360.

41. Том V: 1758-1777, Рим 1957, стор. 370.

42. Том VI: 1778-1790, Рим 1957, стор. 342.

43. Том VII: 1790-1862, Рим 1957, стор. 360.

Конгрегації партикулярні, що стосуються Кат. Церкви України й Білорусі:

44. Том I: 1622-1728, Рим 1956, стор. 308.

45. Том II: 1729-1862, Рим 1957, стор. 364.

Листи Митрополитів і Єпископів.

46. Том I: Листи Й. В. Рутського (1613-1637), Рим 1956, стор. 410.

47. Том II: Листи Корсака, Селяви, Коленди (1637-1674), Рим 1956, стор. 368.

48. Том III: Листи К. Жоховського, Л. Заленського, Ю. Винницького (1674-1713), Рим 1956, стор. 302.

49. Том IV: Листи Л. Кішки, А. Шептицького, Ф. Гребницького (1714-1762), Рим 1959, ст. 446.

Листи Нунціїв, Секретарів, Урядів і т. п.

Листи Апостольських Нунціїв, що стосуються історії України:

50. Том I: 1550-1593, Рим 1959, стор. 372.
 51. Том II: 1594-1608, Рим 1959, стор. 332.
 52. Том III: 1609-1620, Рим 1959, стор. 304.
 53. Том IV: 1621-1628, Рим 1960, стор. 362.
 54. Том V: 1629-1638, Рим 1961, стор. 320.
 55. Том VI: 1639-1648, Рим 1962, стор. 342.
 56. Том VII: 1649-1651, Рим 1962, стор. 348.
 57. Том VIII: 1652-1656, Рим 1962, стор. 348.
 58. Том IX: 1657-1659, Рим 1963, стор. 320.
 59. Том X: 1659-1662, Рим 1964, стор. 340.
 Том XI і XII в друку.

Супліки нашої Церкви

60. Том I: 1600-1699, Рим 1960, стор. 370.
 61. Том II: 1700-1740, Рим 1962, стор. 360.

Дальша праця йде над дипломами імператорів, королів, князів; над приватними письмами ченців і мирян; над різними анонімами, що їх можна ще назбирати понад 30 томів. Отже комплект усіх документів виноситиме около 100 томів.

Уже на основі досі зібраних матеріалів показується, що українська історіографія мусітиме перевести основну перевірку й переоцінку історичних фактів, постатей та інтерпретацій цілого історичного процесу.

Не для пустої самохвальби зазначаємо, що майже всі більші наукові центри світу, майже всі європейські й американські університети, Академії Наук включно з АН у Києві і Москві передплачують всі наші видання, а багато наукових і суто фахових журналів висказалися про наші видання з найвищим признанням.

Врешті почувемося до милого обов'язку на цьому місці сердечно подякувати всім нашим дотеперішнім співробітникам світським, що своїми цінними працями, статтями, матеріалами, рецензіями й фаховими порадами нам багато помагали. На майбутнє просимо й молодших наших науковців, у першу чергу істориків про їхню ласкаву співпрацю для добра української науки.

Ю В І Л Е І

Любомир Винар

ОЛЕКСАНДЕР ПЕТРОВИЧ ОГЛОБЛИН (З нагоди 65-ліття і 45-ліття наукової праці)

Цього року відзначаємо Ювілей життя і творчої праці Проф. Д-ра Олександра Оглоблина — одного із найвизначніших сучасних українських істориків. Українська спільнота у вільному світі має щастя між собою мати людину глибокого знання і великого серця, яка ціле своє життя і творчість присвятила творенню нових культурних вартостей в царині історичної науки й педагогічній професорській праці в українських високих школах в Україні й на еміграції. Нашою скромною статтею бажано відзначити життєвий шлях і наукову працю Достойного Ювілята із надією, що в короткому часі появиться обширніша студія про його творчість і життєві досягнення.

Життєвий шлях і діяльність

Олександр Петрович Оглоблин народився 24 листопада (ст. ст.) 1899 року в Києві у знатній українській родині. Його батько паша-док козацького роду Новгород-Сіверського по-

віту на Чернігівщині, а мати із старого старшинсько-шляхетського роду Лашкевичів. Як відомо Лашкевичі були знані меценати української культури, а Олександр Лашкевич, родич Матері О. Оглоблина, був редактором і видавцем «Кіевской Старини» в кінці 1880 років.

Олександр Оглоблин в своєму дитинстві й юнацькому віку виховувався під впливом родинних історичних традицій — і це мало значний вплив на його молодечий пієтизм і любов до української старовини. В Києві Олександр Петрович закінчив із золотою медаллю III гімназію. Одним із його вчителів був учень Володимира Антоновича — Василь Г. Ляскоронський, знавець київської старовини, археолог і нумізмат. Під його керівництвом вже на гімназійній лавці Олександр Петрович писав свої перші історичні праці базовані на родинному архіві.

На історично-філологічному факультеті Київського Університету історик студіює в проф. М. В. Довнар-Запольського, проф. С. Голубева,

проф. П. Смирнова, Проф. В. Пархоменка, проф. М. Бубнова і інших істориків. В 1919 О. Оглоблин кінчає університетські студії й зачинає педагогічну діяльність в середніх школах Києва, викладаючи історію і українознавство. В цьому самому році стає він членом Історично-Етнографічного Т-ва («Кружка») при університеті св. Володимира.

В кінці 1920 обирають Олександра Петровича професором Київського Археологічного Інституту на кафедрі історії економічного побуту України, а в 1921 р. доцентом кафедри історії України Київського Університету, що тоді звався Вищим Інститутом Народної Освіти ім. М. Драгоманова. Це доволі рідкісне явище, щоб маючи заледви 22 роки хтось ставав професором високої школи — проте Олександр Петрович своєю наполегливою науковою працею вповні виправдав це призначення.

В роках 1922 - 1943 проф. Оглоблин був професором Київського Університету Народної Освіти, згодом Київського Державного Університету на кафедрі історії України. Рівночасно він був професором Київського Інституту Народного Господарства на кафедрі народного господарства України (1927 - 1930), а в роках 1938 - 1940 професором Одеського Державного Університету на кафедрі історії України. В роках 1932-38 був позбавлений кафедри із політичних причин, а в 1930-1931 роках сидів у тюрмі за «буржуазні ухили»...

В 1926 році в Одесі Олександр Петрович прилюдно захистив дисертацію «Передкапіталістична фабрика на Україні» й одержав науковий ступень доктора історії української культури. Того ж року проф. Оглоблин зачав працювати в Українській Академії Наук при кафедрі акад. Д. І. Багалія, спочатку, як позаштатний науковий співробітник, а з 1929 року, як керівник Комісії Соціально-Економічної Історії України 18-19 століття. Тодіж він був обраний на члена Історичного Товариства Нестора Літописця при ВУАН і Археологічної Комісії ВУАН. В Академії Наук Олександр Петрович працював далі, як науковий співробітник, до 1943 року, в інститутах Історично-Археологічному (1933-1934), Історії Матеріальної Культури (1935-1937) й Історії України (1937-1943). Року 1926 проф. Оглоблин обирають дійсним членом Одеської Науково-Дослідчої Кафедрі (згодом Інституту) Історії Української Культури ім. акад. Д. Багалія. Наукова праця О. Оглоблина знаходить признание за кордоном України й в 1927 році на рекомендацію проф. М. В. Довнар-Запольського був обраний дійсним членом Інституту Економіки РАНІОН в Мо-

скві по секції історії народного господарства. Того ж року він був обраний дійсним членом Одеського Наукового Товариства при ВУАН.

В 1930-их роках проф. Оглоблин працює інтензивно в архівах і музеях (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Чернігів, Житомир, Москва, Ленінград). І так в 1931-32 рр. він був заступником директора по науковій частині Всеукраїнського Історичного Музею в Києві, а в 1932-33 директором Всеукраїнського Центрального Архіву Стародавних Актів в Києві. Слід зазначити, що в 1932 році проф. Оглоблин очолював Польську Експедицію ВУАН і Всеукраїнського Історичного Музею, завданням якої було дослідження стародавніх промислових закладів на Правобережному Поліссі. В роках 1936-37 він був науковим консультантом археологічних експедицій ВУАН в Городську, Вишгороді й Києві. В 1938-41 проф. Оглоблин був дійсним членом Українського Науково-Дослідчого Інституту Педагогіки в Києві. На початку 1941 Олександрові Петровичеві був наданий ступінь доктора історичних наук без захисту дисертації. Підчас прилучення Галичини до УРСР він наві'язує тісну співпрацю із видатними галицькими істориками. Тогож року кінчається етап праці проф. О. Оглоблина під советською владою. Історик пережив в Україні період розквіту української історіографії в 1920-их роках і добу тотального нищення української історичної науки советською владою, яка започаткувалася вкінці цих років. Праця українських істориків того часу провадилася на засадах т. зв. марксо-ленінівської методології під строгим наглядом партії і уряду. Це був період за словами Ювілята «коли, внаслідок урядового погрому і терору, не стало української й не постало ще советської історіографії» (Думки про сучасну українську советську історіографію, ст. 6).

Лише в 1941 р., з вибухом німецько-советської війни, перед проф. О. Оглоблином відкрилися нові обрії наукової праці. Проте війна і німецька окупація Києва принесли специфічні «воєнні обставини», які позначилися в повному застою наукової праці, а також нестерпні умовини голоду і холоду, або, як своєчасно писала проф. Полонська «Київ, голодний, без хліба, без довозу продуктів, без грошей». Крім того ще слід підкреслити німецьке вороже наставлення до виявів українського національного життя, зокрема його політичного сектора. Не зважаючи на ці важкі обставини Олександр Петрович на короткий час (вересень-жовтень 1941) став головою М.ської Управи Києва. Тоді ж було його обрано членом Української Національної Ради. Року 1942 проф. О. Оглоблин

був директором Музею-Архіву переходової доби Києва, а в 1942-1943 рр. — керівником Історично-Філологічної Секції Київського Будинку Вчених. В тих тяжких часах Олександр Петрович ні на хвилину не покидав наукової праці, працюючи над недослідженими архівними матеріалами доби правління Україною графа П. О. Румянцева і взагалі другої половини XVIII століття.

В 1942 році проф. Оглоблина обирають дійсним членом Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Восени 1943 р. переїздить Олександр Петрович із родиною до Львова, де провадить наукову роботу в Історичній Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка. Тут треба підкреслити добрі зв'язки проф. Оглоблина з св. п. Митрополитом Андреем Шептицьким, який плянував тоді створити Церковно-Археологічну Комісію, якій хотів передати свої архівні матеріали. Митрополит запросив до тої праці Олександра Петровича та доручив йому скласти статут Комісії. Воєнні події не дозволили зреалізувати у Львові пляну св. п. Митрополита — Комісія постала аж в 1946 р. при Апостольській Візитатурі в Мюнхені, в якій проф. О. Оглоблин був обраний заступником голови комісії.

Прийшла евакуація. Олександр Петрович, запрошений на професора Українського Вільного Університету, переїздить на весні 1944 р. до Праги, де працює до квітня 1945 р.

По другій світовій війні, в 1945-1951 рр. проф. О. Оглоблин продовжує свою академічну і наукову працю в Німеччині. Він є звичайним професором Українського Вільного Університету в Мюнхені і ці обов'язки виконує до цього часу. В 1949-1950 рр. був членом Сенату й продеканом Філософічного Факультету УВУ. В 1946-1951 рр. Олександр Петрович був професором Української Православної Богословської Академії в Мюнхені і членом Сенату Академії. В 1947 р. Олександр Оглоблин був обраний дійсним членом НТШ, а в 1948 р. дійсним членом Української Вільної Академії Наук, де він працював ще з 1946 року. Від 1946 він являється заступником голови Церковно-Археологічної Комісії при Апостольській Візитатурі в Мюнхені, а від 1949 р. заступником голови Історично-Філологічного Товариства (бувше пражке). Проф. Оглоблин був директором Науково-Дослідного Інституту Української Мартирології з 1946 року і Історично-Археологічного Інституту УВАН з 1947 року. Також був керівником відділу Генезології Українського Науково-Дослідного Інституту Родознавства та Знаменознавства з 1947 р., дійсним членом Українського Чорно-

морського Інституту з 1943 року.

В 1951 році із родиною переїздить до ЗДА, де продовжує свою працю українського історика. Від 1951 р. він є головою Історичної Секції УВАН, а від 1953 р. очолює Чорноморську Комісію УВАН у ЗДА.

Проф. О. Оглоблин є членом Редакційної Колегії «Енциклопедії Українознавства» й редактором її історичного відділу. В 1953 р. обирають його дійсним членом Academie Internationale Libre des Sciences et des Lettres в Парижі. Водночас проф. О. Оглоблин не припиняв своєї академічної праці. З 1951 р. він є Головою Іспитової Комісії Філософічного Факультету УВУ в ЗДА, а з 1957 р. — Директор Філософічного Відділу Делегатури УВУ в Америці. В 1963 році проф. О. Оглоблин став Головою Українського Генезологічного і Геральдичного Товариства, а з кінцем цього року членом Редакційної Колегії «Українського Історика» — одинокого українського історичного журналу у вільному світі. В 1964 став членом Ініціативної Групи Українського Історичного Товариства, яке саме тепер оформлюється.

Оце телеграфічним стилем головні дані академічної і наукової діяльності Ювілята і його життєвого шляху.

На окреме відзначення заслуговує його педагогічна діяльність, як професора Українських Університетів. Професор О. Оглоблин мав свою власну «історичну школу» — багато його учнів і послідовників є визначними істориками. Його розуміння студентської молоді й праця над вирощенням кадрів українських істориків має непромінальне значення для розвитку української культури.

ОСНОВНІ ІДЕЇ ТВОРЧОСТІ Й ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ

Дуже тяжко в короткій статті проаналізувати основні ідеї і проблеми творчості проф. О. Оглоблина, яку ціхує тематична різноманітність, як також глибинна аналіза українського історичного процесу у різних його виявах і історичних періодах. В загальному основні ідеї творчості Олександра Петровича можна схопити і зрозуміти на основі п'ятох основних елементів історії, які стоять між собою у функціональній залежності і являються головними складовими і рушіями українського історичного процесу, а саме: **земля, рід, людина, нація, держава**. Основні проблеми науково-дослідчої праці О. Оглоблина в 1919-1964 роках саме вкладалися в рамки цієї багатовимірної формули українського історичного процесу.

Рід — Земля

Значну частину своїх дослідів присвятив Олександр Петрович родознавству і землезнавству, які включали генеалогію, історичну біографію й локально-історичні та історично-географічні досліді. Своєчасно проф. Н. Полонська-Василенко писала, що «його широке розуміння завдань генеалогії відкриває перед цією науковою галуззю нові перспективи: з науки, яка переважно вивчала зв'язки вищих верств населення, він перетворює її на складову історичних дослідів взагалі й поширює коло досліджень на інші верстви людности XVI — XVIII ст. («Проф. Д-р О. Оглоблин», Вісник, ч. 5 за травень 1955, ст. 28).

Історик зосереджується над дослідями лівобережної української генеалогії XVII — XVIII ст., на окремих питаннях з генеалогії Правобережної України XVI — XVIII ст. і вкінці на методологічно-історіографічних проблемах української генеалогії. У висліді праці появились численні студії про рід Хмельницького, Мазепи, Ханенків, В. Капніста, А. Полетики, Гр. Покаса і інших родів. В 1959 р. вийшла цінна праця О. Оглоблина «Люди Старої України» (Мюнхен, 1959. 328 стор.) в якій зібрано 23 нариси історично-біографічного характеру про діячів України кінця XVIII ст.

Досліджуючи окремі постаті другої половини XVIII ст. і їхню діяльність, О. Оглоблин джерельно виказує, що по мазепинській добі і по ліквідації гетьманату — далі існувала українська провідна верства, яка плекала державницькі традиції. Він виявляє існування в Новгороді-Сіверському в останній чверті XVIII стол. впливового і сильного патріотичного гуртка українських автономістів з якого вийшов анонімний автор відомої «Історії Русів». Ці досліді мають першорядне значення для української історіографії — і виразно вказують на органічний зв'язок між поколінням Гетьманської України і поколінням кінця XVIII і початку XIX століття.

Методологічним і історіографічним проблемам присвятив історик важливу працю «Українська генеалогія та її значення для історичної науки» (Записки ЧСВВ, Рим 1960, т. III) в якій викладає свою теорію про значення генеалогії в історіографії.

В рукописах знаходяться численні праці із цього циклу, а зокрема Спогади Олександра Петровича «Рід», які охоплюють історію його роду на тлі історії Сіверщини і Києва.

Історичній географії України присвятив історик окремі праці із проблематикою спірних

питань із історії східно-слов'янського розселення, а зокрема досліджував Деревлянське і Сіверянське питання.

Ідея економічної самостійности України в її історичному розвитку.

Основним тонутом історичної творчости проф. О. Оглоблина в 1920 рр. були досліді присвячені економічній історії України. Тут в першу чергу слід підкреслити досліді над історією української промисловости, а зокрема історію української фабрики XVIII — XIX ст., як також досліді окремих галузів промисловости зокрема на території Правобережної України.

Із найважливіших праць слід згадати «Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура на Гетманщине» (Київ, 1925. 270 стор.), «Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика» (Київ, 1925. 232 стор.), «Нариси з історії капіталізму на Україні» (Харків-Київ, 1931. 174 стор.), «Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика» (Київ, 1931. 284 стор.). Ця остання книга була майже цілком видрукована, як спільне видання ВУАН і Державного Видавництва, але увесь наклад був знищений большевицькою цензурою, так що зберігся лише один коректурний примірник в архіві автора. Інші праці не завжди доходили до читача. Приміром «Нариси з історії капіталізму на Україні» не пішли в розпродаж, а «розподілялися по наукових бібліотеках закритим порядком», що фактично визначало заборону книги, яка в короткому часі була формально заборонена, разом із іншими працями проф. О. Оглоблина.

Крім вищенаведених книжок, історик видрукував цілу низку наукових праць в періодичних виданнях присвячених окремим галузям промисловости.

Окрему увагу присвятив проф. О. Оглоблин дослідям металургії Правобережної України XVI — XIX ст., аналізуючи проблеми комплексу рудництва в аспектах історичному, економічному, археологічному, технологічному й культурному. Докладна бібліографія тих праць подана в моїй праці «Олександр Оглоблин. Біо-бібліографічні матеріали» (Рим, 1958. стор.15-17. Відбитка із «Записок ЧСВВ», т. III). Проф. О. Оглоблин рівнож досліджував історію української міжнародної (зовнішньої і транзитної) торгівлі в XVIII — XIX ст. З цього циклу згадаємо «Транзитний торг України за першої половини XIX ст.» (ВУАН, Київ, 1927. 48 стор.), і менші праці «Одеське порто-франко» (1928), «Польський капітал і український ринок за першої половини

ХІХ ст.» (1929), **«Закавказький транзит і Україна в першій пол. ХІХ ст.»** (1932) і інші праці.

Студіюючи історію України в економічному аспекті Олександр Оглоблин рівнож досліджував джерелознавчі проблеми історії української промисловости, як також методологічні проблеми історії України. Джерелознавство базувалося на студіях недосліджених архівів Київсько-Межигірської фаянсової фабрики, Бахмутських і Торських соляних заводів, Катеринославської суконної фабрики, Київського Арсеналу, і інших архівів. В дослідях методологічних проблем економічної історії України, історик наświetлював проблему української економіки в науковій та громадській думці ХІХ і ХХ ст.

В усіх цих працях історично-економічного циклу історик жерельно обґрунтував ідею економічної самостійности України в її історичному розвитку та доказував самостійність українського господарчого організму. Автор глибоко аналізував проблему економічних відносин України з Росією, Польщею і Західною Європою, наголошуючи зокрема колоніальну політику Росії на Україні. Не улягає сумніву, що побіч акад. М. Є. Слабченка — Олександр Оглоблин є найвизначнішим дослідником економічної історії України періоду Козацької Гетьманської Держави, кінця ХVІІІ ст. і першої половини ХІХ століття.

Ідея національно-державної самостійности України в її історичному розвитку

Від самого початку своєї наукової праці проф. Олександр Оглоблин в основі своєї історичної творчости, як осередну точку наголошував ідею національно-державної самостійности України, як основну ідею історії України. Більшість праць із політичної історії України Олександра Петровича саме присвячені цій центральній і основній проблемі української історіографії.

Для кращого схоплення і зрозуміння дослідів історика політичної історії України — умовно поділимо їх на два основні тематичні циклі-групи: дослідження історії Козацько-Гетьманської Держави і початки українського національного відродження та українське відродження ХІХ ст.

Історія Козацько-Гетьманської Держави ХVІІ — ХVІІІ століття

В тематику цього циклу входять праці із Доби Хмельниччини, проблеми Переяславської Умови 1654 р., Мазепинська Доба і вкінці досліди проблем зросту і занепаду Української Козацько-Гетьманської Держави.

З огляду на кількість праць присвячених Козацькій Державі, ми змушені подати скорочену бібліографічну форму цитат, обмежуючись до хронологічного переліку основніших праць історика. **«Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом»** (Ювіл. Зб. на пошану акад. Д. І. Багалія, Київ, 1927), **«До історії руїни»** (Зап. Істор.-Філол. Від. УАН. кн. ХVІ. 1928), **«До історії української політичної думки на початку ХVІІІ ст.** (тамже, кн. ХІХ, 1928), **«Мазепа і повстання Петрика Іваненка»** (тамже, кн. ХХІІІ, 1929), **«Ескізи з повстання Петра Іваненка»** (УВАН. Київ, 1929. 65 стор.), **«Орлик і Петрик»** (ЗІФВ УАН, кн. ХХV, 1929), **«Петрик-ханський гетьман України»** (1692) Зб. ІФВ УАН, ч. 89, 1930, **«Золотий спокій»** (Арка, 1948), **«Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка»**, (УВАН 1949, **«Ханенки»** (Кіль, 1949), **«Династична ідея в державницько політичній думці України-Гетьманщини ХVІІ — ХVІІІ століть.»** (Державна Думка, число 4, 1951), **«Українсько - Московська Угода 1654 р.»** (Нью Йорк, 1954. 100 стор., також англ. видання в 1954), **«Думки про Хмельниччину»** (Нью Йорк, 1957), 88 ст.) **«Українські політичні пляни 1730 рр.»** (Зап. ЧСВВ, 1956), **«Гетьман Іван Мазепа та його доба»** (ЗНТШ т. 120, 1960. 406 стор.).

Крім того появилася багато коротших студій в численних українських журналах на еміграції, яких через розмір нашої статті неможливо згадати.

Початки українського відродження і українське національне відродження ХІХ ст.

Досліди українського автономістичного руху кінця ХVІІІ ст. і українського відродження ХІХ ст. внесли дуже багато нового матеріалу в історичну літературу і причинилися до повнішого схоплення української новітньої історії. Проф. О. Оглоблин зокрема концентрується над діяльністю Новгородсіверського патріотичного гуртка 1780-90-тих років. Ці питання тісно в'яжуться з його дослідями української історіографії кінця ХVІІІ і початку ХІХ ст., а зокрема з питанням авторства «Історії Русів». В ХІХ столітті історик досліджує проблему української провідної верстви, як також український консерватизм ХІХ і початку ХХ століття.

Із цього циклу згадаємо **«Опанас Лобосевич»** (ЛНЗБ, Кіль, 1948), **«Василь Капніст»** (ЛНЗБ. УВАН ч. 1, 1959), **«Григорій Долинський — український автономіст ХVІІІ ст.»** (Укр. Літоп. 1954), **«Українські автономісти 1780 і 1795 рр. і князь П. А. Румянцев-Задунайський»** (в англ. мові, Аналі УВАН ч. 21-22, 1958) і вкінці вже згадувані **«Люди Старої України»**. Його перу належать багато праць присвячених «Історії Русов» про які коротко згадаємо опісля.

Ці праці для української історичної науки мають переломове значення — прийнятий українськими істориками погляд про кінець XVIII ст., як «пропащий час», в якому зовсім завмерла ідея української державности, не видержує історичної критики. Навпаки розкриття діяльності українських патріотичних гуртків кінця XVIII століття вказує на органічне пов'язання ідей Гетьманської України із кінцем XVIII ст. і вкінці українським національним відродженням XIX віку.

Історіографічні праці

Досліджуючи різні періоди української історії проф. О. Оглоблин присвячує значну частину своїх дослідів українській історіографії, яку розглядає, як процес розвитку української національно-історичної думки, втіленої в історичній науці. Історик досліджує історіографію XVII — XVIII ст., зокрема літопис Самовидця і проблему його авторства, українську національну історіографію середини XVIII ст., «Історію Русов» і питання авторства цього історично-патріотичного пам'ятника і його вплив на українське життя в кінці XVIII ст. і початок XIX ст. Окремо займається проф. О. Оглоблин дослідями української історіографії XIX і XX ст. Численні його студії присвячені В. Антоновичу, М. Грушевському, О. Лазаревському, М. Слабченку, В. Модзалевському, Д. Дорошенкові, Б. Крупницькому і іншим видатним українським історикам.

Будучи одним з найкращих знавців української советської історіографії Олександр Петрович пише чимало історіографічних праць із того періоду. Тепер працює над питанням української історіографії у вільному світі.

З основних і найголовніших історіографічних праць згадаємо: «До питання про автора Літопису Самовидця» (ЗІФВ УАН, кн. VII — VIII, 1926), «Як большевики руйнували українську історичну науку» (Прага, 1945. 53 стор.), «Українська історична наука в 1920 рр.» (Сучасник, 1948), «Етичні і політичні принципи в історії Русів» (англ. мова, Аналі УВАН, 4, 1952), «Григорій Покас та його «Описаніє о Малой Россіи» (ЛНЗБ УВАН, ч. 1., 1952), «Історія Русів». Редакція і вступна стаття О. Оглоблина (В-во Вісник, 1956), «Списки Історії Русів» (Наук. Зб. УВУ, 1956), «Українська Історіографія 1917-1956» (Аналі УВАН, т. V2VI, 1957, англ. мова), «Думки про сучасну українську советську історіографію» (Нью-Йорк, 1964), «Михайло Грушевський і національне українське відродження» (Український Історик, 2-3, 1964).

Крім того появилoся багато інших статей на історіографічні теми, як також майже усі головні історіографічні гасла в Енциклопедії Українознавства належать авторству проф. О. Оглоблина.

Інші студійні ділянки і методологія наукової творчості

Проф. О. Оглоблин рівнож присвятив частину своїх дослідів історії Української Церкви, досліджуючи зокрема церковне життя і діяльність духовенства Лівобережної і Правобережної України XVII — XVIII століття. Із найвизначніших праць в цій ділянці слід згадати недруковану монографію «Захарія Корнилович єпископ Переяславський, коадютор Київської Метрополії» і ціла низка коротших праць друкованих переважно в українських богословських журналах.

Інша ділянка історичних дослідів Олександра Петровича це історія української культури. Історик досліджував окремі проблеми культурної історії України XVII — XX ст., а зокрема проблему іконографії Мазепи, проблему західних зв'язків українського барока XVII — XVIII ст., окремі питання історії українського малярства і музики XVIII ст., історію поодиноких бібліотек і архівів і взагалі української культури XVIII — XX ст.

З інших праць і ділянок слід згадати досліди над теорією III Риму, які у висліді дали видання монографії «Московська теорія III Риму в XVI XVII ст.» (Мюнхен, 1951. 55 стор.).

Олександр Петрович також працює над новою схемою українського історичного процесу від кінця XVIII ст. до нашого часу, як продовження традиційної української історичної схеми, що її науково обгрунтував М. Грушевський. Досліди над історією українського середньовіччя своєчасно теж цікавили історика. Він написав курс лекцій для Всеукраїнського Заочного Інституту Народної Освіти 1929 р. п. н. «Стародавня Історія України», який охоплював Київську добу, Галицько-Волинську Добу і Татарщину. Також появилoся деякі гасла із історії княжої доби в Енциклопедії Українознавства.

Вкінці треба підкреслити, що проф. О. Оглоблин написав цілу низку наукових рецензій на історичні праці присвячених різним періодам української історії, включаючи понад 60 рецензій на докторські та кандидатські дисертації. Вкінці декілька спостережень про методи наукової праці проф. О. Оглоблина. Основною методою його дослідів є аналітично-синтетична

метода, базована на глибинному і всебічному аналітичному дослідженню даної проблеми. Ця метода оперта на критичному досліді всього джерельного матеріалу, належно провіреного і систематизованого, з урахуванням усієї попередньої наукової літератури й застосування порівняльно-історичної методи досліді. Історична синтеза базована лише на основі цієї аналізи і лише в її рямках. Як допоміжну вживає історик мікроаналітичну методу. Її доцільність визначається вимогами головної — аналітично-синтетичної методи. Саме шляхом тої мікроаналізи Олександр Петрович прийшов до висновку, що автором «Історії Русів» мусів бути хтось, хто добре знав околиці Новгород-Сіверського. Як допоміжні методи в історичному досліді проф. О. Оглоблин рівнож користується філологічною, генеалогічною і археологічними методами, які сприяють повнішій аналізі і інтерпретації досліджуваного явища.

Недруковані праці

Велику частину творчости історика становлять праці недруковані, які в більшій часті зберігаються в архіві автора. За нашими обчисленнями Ювілят опублікував 253 праці. Крім того біля 65 праць залишаються в рукописі. Тут лише вичислимо більші праці: «Нариси з історії української фабрики», «Лівобережна-українська мануфактура XVIII ст.» (історичний нарис), «Шкляна промисловість України XVI — XX ст» (Історично-економічний нарис), «Історія металургії Правобережної України XV — XIX ст.» (монографія), «Україна в часи гетьманів Івана Скоропадського й Павла Полуботка» (монографія), «Опанас Лобисевич (1732-1805) і початки українського національного відродження» (монографія), «Студії над «Історією Русів»» (монографія), «Люди Нової України» (збірка історично-біографічних нарисів).

Виринає засадниче питання — чому ці праці не були друковані? Частинну відповідь на це питання дав покійний проф. Б. Крупницький характеризуючи кризу української культури взагалі, а історичної науки зокрема у вільному світі. Він написав «У цьому полягає наша трагедія на культурному полі. У власних «архівах» письменників лежала і лежить сила високоталановитих праць, що тільки зрідка, ніби випадково, появляються на світ Божий. Можливо, що тут почасти вина й самих репрезентантів культури; вони не зуміли організувати видавничої справи і тому мусіли поступитися

перед повинню різних метеликів і писань звичайних графоманів що їх видавали запопадливі спекулянти культури. А головно все таки те, що не було відповідного розуміння серед українського громадянства, не було культурної атмосфери, без якої неможлива поява визначних творів». (Історіознавчі проблеми історії України», Мюнхен, 1959, ст. 127). Думки Б. Крупницького актуальні по сьогоднішній день. Проте сьогодні, відзначаючи ювілей творчої праці одного із найвизначніших українських істориків, українська зорганізована громада повинна частинно сплатити довг вдячності і подбати, щоб найважливіші рукописи Ювілята були видані. Ми пропонуємо, щоб наші наукові установи, суспільно-громадські і фінансові центральні створили спільно «Видавничий Фонд Творів Проф. О. Оглоблина». Це буде найгідніше вшанування нашого Достойного Ювілята, а заразом наша культурна скарбниця збагатилася б новими творами тривалої вартости.

Кінцеві завваги

Підсумовуючи життєвий шлях і творчі досяги в праці Достойного Ювілята хочемо підкреслити широкий діапазон його наукової праці. Професор О. Оглоблин як історик своїми дослідіми охопив політичну, економічну і церковну історію, як також історію культури. З допоміжних історичних наук згадаємо генеалогію, геральдику, сфрагістику, історичну біографію й археологію. Його ключеві позиції в різних наукових товариствах свідчать про виїняткові здібності в ділянці організації наукової праці. Як професор українських високих шкіл, Олександр Петрович здобув загальне признание від своїх студентів і колег. Він виховав ціле покоління українських істориків і був правдивим опікуном студентської молоді.

Під сучасну пору проф. О. Оглоблин працює в надзвичайно тяжких і складних умовах життєвої дійсности. Проте ні на хвилину не випускає з рук свого творчого пера збагачуючи культурну скарбницю новими вартостями.

Кінчаючи нашу скромну статтю хочемо побажати Достойному Ювілятові многих-многох літ творчої праці, кріпкого здоров'я, життєвої радости і вкінці дочекатися видання усіх своїх недрукованих творів.

Хай Всевишній благословить Його працю і дозволить відсвяткувати 50 літній Ювілей в рідному Золотоверхому Києві.

Ярослав Пастернак

МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ МІЛЛЕР

Сеніорові українських археологів Михайлові Олександровичові Міллерові, дійсному членові НТШ й УВАН, звичайному професорові УВУ, сповнилось цього року 80 років життя, в цьому 62 роки його безперервної плідної науково-дослідчої праці в ділянці археології України. Многогранність його наукової діяльності позначена багатьма у висліді розкопками, численними публікаціями, музейним досвідом, педагогічною працею та участю з доповідями в археологічних конгресах і конференціях в батьківщині й на еміграції.

В тому часі в досліджуванні стародавньої історії людства в цілому світі зайшов великий поступ у методах праці, у змаганні наблизитися щораз більше до відкриття правди і Ювілят, враз з другими видатними українськими археологами, брав активну участь в цьому, вписуючи в праісторію України окрему важливу сторінку.

М. О. Міллер є останнім мужеським нащадком старовинного німецького роду, що прибув у Московщину в XVII ст., і дав із себе багато видатних військовиків, які вписали своє ім'я в історію Подоння й Приозів'я та вкінці осіли на землях Донського Війська. Прийшов Михайло Олександрович на світ 26 листопада 1883 р. в маєтку свого батька, мирового судді, в с. Кам'яно-Міллерівське, Таганриської округи, в родині, яка по словам самого Ювілята «кохалася в музиці, мистецтві й літературі» та мала до 6000 томів домашньої бібліотеки з різних ділянок духової культури. Середню освіту Михайло Олександрович добув в рр. 1894-1903 в класичній гімназії в Таганрозі, після чого вписався на історичний факультет Московського університету, де між іншими слухав теж викладів Ключевського, Любавського та інших видатних істориків і став активним членом української студентської промади.

Ізза родинних причин (М. О. одружився 1907 р. з М. Дідусенко) та в наслідок революції 1905 р. Михайло Олександрович закінчив у Москві тільки три роки історичного факультету і після цього переїхав у Харків на економічний відділ правничого факультету, який він закінчив 1911 р. як кандидат юридичних наук під окремою опікою професорів історика Д. Багалія й етнолога М. Сумцова. В часі свого перебування в Харкові М. О. зазнайомився був з М. Міхновським, Х. Алчевською, О. Кандибою та другими членами тамошньої української духової еліти.

Після закінчення університету Михайло Олек-

сандрович Міллер поселився в Таганрозі, де був обраний мировим суддею в 1913 р., після чого переїхав у с. Голодаївку, де жив до 1925 р. Там 1921 р. перейшов на педагогічну працю й викладав всевітню історію, українознавство й суспільствознавство. Після цього він був приневолений кілька разів міняти місце свого осідку й праці. В рр. 1926-1930 він був викладачем Робфаку й Комвузу в Таганрозі, в рр. 1931-1932 був доцентом Державного Пед-Інституту й директором археологічного відділу Історично-археологічного музею в Катеринославі, де співпрацював з акад. Д. Яворницьким. В рр. 1933-1934 Михайло Олександрович був доцентом Північно-Кавказького Краєвого Планово-Економічного Інституту в Таганрозі і тільки з початку 1935 р. він міг перейти на постійне у Ростів, де перебував аж до кінця другої світової війни, спершу на посаді професора стародавньої історії у Пед-Інституті та Учительському Інституті, пізніше на посаді професора давньої історії та археології у Ростівському Державному Університеті. В тому часі М. О. Міллер дістав ступінь доктора історичних наук на підставі дисертації «Кам'яний та бронзовий вік в історії Донщини».

На еміграцію в часі війни переїхав М. О. Міллер з дружиною (після смерті першої дружини у 1930 р. він одружився вдруге з Тетяною з Неклюдових) і донькою в Німеччину. Тут він спершу викладав історію всевіту й України на мaturalьних курсах і в гімназії українського табору в Геттінген, в 1948 р. дістав ступінь почесного доктора філософії УВУ в Мюнхені, а в 1951 р. став звичайним професором цього ж університету та одним з основників «Інституту по вивченню СССР» в Мюнхені, науковим секретарем якого він був продовж десяти років.

Наукове зацікавлення старовиною розбудилось у Ювілята вже в ранніх юнацьких роках, в родовому маєтку в південній Україні, яка своєю чарівною природою, живим ще в народі фолкльором та багатою історичною спадщиною ще з часів грецької колонізації полонила й надхнула молодого юнака призадуматись над залишками стародавньої культури, які він самотужки віднаходив в оточенні батьківського двору та на довкільних орних полях.

Перший поштовх до наукової праці дав Михайлові О. Міллерові кількатижневий побут у 1894 р. в м. Керчі — стародавньому Пантікапею, столиці Боспорського царства. Там на горі Мітридата, колишньому акрополі, він — тоді ще

тільки 11-літній учень-гімназист, при допомозі палки-копачки добув з верхнього культурного шару цілу збірку орнаментованих уламків кераміки, світильників, намістин, бронзових стрілок та бронзових боспорських монет. Велич гори Мітридата, її стародавні пам'ятки, легенди й таємниці, вкінці широкі краєвиди з гори на море — все те так вразило молодого Михайла Олександровича, що він сприймав пізніше тінь боспорського царя Мітридата VI Евпатора своїм патроном та керівником у всіх своїх археологічних працях.

Будучи ще гімназистом М. О. Міллер на провесні 1901 р. розкопав з одним своїм колегою на хуторі Міллерів невеличку могилку і в ній знайшов скорченого обрядово кістяка й розбиту глиняну посудину, а роком пізніше (1902), вже з допомогою двох робітників, він розкопав у степу більшу могилу з добре збереженим похованням та вирядом біля нього на «той світ», який він віддав до Новочеркаського Музею. Директор музею Х. Попов зацікавився молодим археологом і дав йому відповідний, уповноважуючий до ведення розкопів «відвертий лист».

Саме в цьому часі старший брат М. О. Міллера, Олександр відбув студійну подорож до Парижа, де у відомого українського антрополога Хведора Вовка і французького археолога М. Мортілье набув основного теоретичного й практичного знання для фахової археологічної праці. Після його повороту в Україну молодий Михайло Олександрович, з офіційним дозволом на розкопи в руках, з ентузіазмом включався в археологічні експедиції брата і вони вже тоді унапрямили й вирішили його далші наукові зацікавлення й вибір професії. В рр. 1901-1906 він самостійно розкопав ряд могил бронзової доби на правому березі р. Міюса, проти слоб. Покровської, після цього брав участь в розкопках директора Катеринославського Музею Д. Яворницького в Надпоріжжі, а з 1908 по 1914 р. кожного року, разом з братом Олександром систематично досліджував городище й могильник біля Єлисаветівської станиці коло м. Озова.

Перша світова війна (1914 - 1920) перервала на декілька років науково-дослідчу працю Михайла О. Міллера і тільки у 1923 р. він повністю повернувся до неї, розкопуючи продовж трьох років могили бронзової доби по берегам р. Міюса, біля слоб. Голодаївки. Після цього він продовж чотирьох років (1926-1929) досліджував північне побережжя Озівського моря від устя р. Дону по Міюський лиман і своїми новими відкриттями з різних діб він дав значний вклад у стан археологічного вивчення Донеччини.

Головним досягненням Михайла Олександровича було тоді ствердження факту, що в бронзовій добі, в II тисячріччю до Хр., більші скупчення місцевого населення з так зв. зрубною культурою були розташовані не тільки по Нижньому Дону, але й по березі Озівського моря. До того часу побережжя Озівського моря ніколи не досліджувалось, воно світило білою плямою на археологічній карті південної України.

Другим не менш важливим досягненням досліджень М. О. Міллера того ж часу було виявлення у 1927 р. в одному могильному похованні біля «Золотої Коси» над берегом Озівського моря глиняної посудини з II тисячліття до Хр. з виритим кругом неї написом якимись симвографічними знаками у виді хрестиків, свастик, трикутників і др. Сьогодні археологам відомо вже кільканадцять цілих і фрагментарно збережених посудин з цим найранішим письмом в Україні, виявлених в низівях Дніпра, Дону, Волги й в Приозів'ю, проте воно й досі залишається нерозгаданим.

Особливо важливим періодом у науковій кар'єрі М. О. Міллера були ведені під його керівництвом розкопи Дніпрельстанівської археологічної експедиції Наркомосу України в Надпоріжжі в рр. 1929-1932, наслідки яких виходили своїм значенням далеко поза межі України і набували іноді європейського розголосу. Такими були прим. виявлені тут вперше на всю східну Європу так зв. кеккенмеддінги — купи мушлів як істивних відпадків на прибережних неолітичних селищах, далі викладені з каміння «лябіринти» як місця культу померлих і так зв. «Кічкаський скарб» із півтора тисячею золотих речей візантійського походження. Сензацією було теж відкриття середньо - палеолітичної стоянки, віком біля 40,000 років, коло Старого Кодака, бо досі пам'ятки того часу були відомі лише на Кубані та в Криму.

В наступних роках М. О. Міллер керував ще кількома більшими археологічними експедиціями, які приносили безліч нових матеріалів для вивчення ранне-скитської та ранне-сарматської культур в південній Україні. Після дослідження у 1934 р. траси каналу Волга-Дон та берегів річок Червоної й Карпівки, що дало у висліді понад сотню нових археологічних пунктів, Михайло Олександрович як керівник Моздокської археологічної експедиції ГАИМК досліджував у 1935 р. пам'ятки та розкопував великі старовинні погребіща біля ст. Моздоку, а в рр. 1936-1939 провадив розвідку Нижне-Донських старовинних поселень і розкопував поселення й могильник бронзової доби біля Нижне-Гнилів-

ської станиці недалеко устя р. Дону. Тоді теж, разом зі своїми студентами, зладив перший детальний плян останків старовинного городу Та-наїса й Озівських укріплень.

Друга світова війна припинила теренові праці М. О. Міллера в найкращому їх розгарі і він міг виконати в тому часі лише декілька ґрунтовних розкопів в околиці м. Ростова.

З 1944 р. на еміграції, спершу в Австрії (Відень), опісля в Німеччині (Геттінген, тепер Мюнхен), М. О. Міллер, позбавлений можливості вести розкопи на рідній землі та користуватися музейними збірками й всіми фаховими публікаціями, є змушений обмежити свій терен праці до одного тільки письмового стола. Маючи до диспозиції тільки власні джерельні матеріяли та советську, часто політично-тенденційну літературу, він мусить обережно й критично користуватися нею, щоб могли на підставі самих тільки публікованих матеріялів, колишнього власного польового досвіду та на авторитеті спертого знання робити по змозі правильні та до правди найбільш зближені заключення й висновки. Не зважаючи на всі труднощі наукової праці в еміграційних умовах Михайло Олександрович невпинно працює далі, сповнений бажання дати образ справжнього стану археологічних досліджень у південній Україні, зокрема в Приозів'ї та Подонні.

За час своєї 62-річної дослідно-наукової діяльності М. О. Міллер має у своїй науковій дорібці до 200 друкованих праць, з того більше як половину вже на еміграції, в українській, російській, англійській, німецькій і турецькій мовах. З них особливо тривку наукову вартість мають: «Пам'ятники епохи родового общества на Ипренском полуострове» (ПИДО, 9-10, 1935), «Первобытно-общинный период в истории Ростовской области» (Учен. записки Рост. Госуд. Пед-Ин-та, I, 1941), «Первобытный период в истории Дона» (рукопис, 1940), «Студії з ранньої історії Приозів'я, I — XII», 1946 - 1947), «Палеоліт Надпоріжжя» (1946), «Археология в СССР», (1954), «Дон и Приазовье в древности» (1958-1961). Остання праця, найбільша обємом, являється підсумком усіх попередніх праць автора, його синтезом археології південної України і ми свого часу детально обговорили її на сторінках журналу

«Київ» (1959, ч.2; 1962, ч. 2-3). Матеріяли для неї М. О. Міллер збирав продовж усього свого життя, від ранньої молодости. В ній використана, можливо повністю, вся дотична фахова література і головню всі його численні розкопи та теренові дослідження в Подонню й Приозів'ї. Найбільш оригінальними й цінними в цій праці є розділи про бронзову добу й про сарматські пам'ятки і саме тепер нова цінна праця нашого Ювілята про «Кам'яні спорудження бронзової доби» (головню в Дніпровському Надпоріжжі) друкується в «Наукових Записках УВУ» в Мюнхені.

У всіх своїх працях М. О. Міллер виявився великим ерудитом з незвичайно широким діяпазоном наукових зацікавлень — від археології, старовинної історії й антропології до етнології, демографії, народньої архітектури, генеалогії та геральдики. Він є сторонником західно-європейської позитивістичної школи в археології, представниками якої були його перші вчителі Хв. Вовк, С. Руденко і його брат Олександр, тому його кінцеві висновки, сперті на конкретних матеріялах і подані без зайвих прикрас та перебільшень, є суворо послідовні, обережні і подають чисто наукові синтети. В цьому саме й лежить величезний вклад заслуженого автора у розвиток археологічної думки в Україні.

Велика вартість наукових праць М. О. Міллера лежить теж в тому, що вони друковані теж в чужих мовах. Вони входять тим у загальний науковий світ та виявляють чужомовним археологам ті всі характерні риси культури й психіки праісторичних, пізніше ранне-словянських, вкінці літописних племен — всіх цих предків оформленого пізніше українського народу, що відрізнявали його, вже з камяної доби, від предків сьогоднішнього московського народу. Тим праці М. О. Міллера досягають світового значення, а він сам є заслуженим репрезентантом української науки в колі передових дослідників європейської праісторії.

Перед Сеніором українських археологів Михайлом Олександровичем Міллером сьогодні клоняють голови його колеги по званні й бажують йому у добрій фізичній і духовій формі діждатись святкування 100 роковин з дня народження.

МЕМУАРИСТИКА І БІОГРАФІЯ

В. Дубровський

МІЙ УЧИТЕЛЬ — ПРОФ. Г. А. МАКСИМОВИЧ (Спогад)

Коли восени 1915 року я вступив студентом у Ніженський Історично-Філологічний Інститут кн. Безбородька, то серед його професури найбільше притягав увагу мою і всіх студентів проф. Георгій (Юрій) Андрієвич Максимович. Він рішуче відрізнявся від гурту старих професорів своєю вишуканістю, елегантною зовнішністю, надзвичайною охайністю, прогресивністю думання, бо він був конституційним демократом, т. зв. «ка-де-том», що тоді вважалось майже революційністю, своєю товариською привітністю до студентів, простотою й жвавістю своїх лекцій. На фоні непривітних, насуплених, не завжди чистих щодо одягу старих професорів, він виглядав наче людиною з іншої планети. Він не носив віц-мундира, як робила більшість професорів, а звичану «трійку» гарного швейоту доброго пошиву. Завжди його воротничок з «крилушками» сяяв сніжною чистотою, а краватка була весела, кольорова. Взутий він був у блискуче начищені червоні черевики, що їх за каблучками він чітко цокав, коли йшов. Голова його була завжди дбайливо підстрижена, нафіксатурена, а на чисто виголеному приємному обличчі темніли невеликі вусики «на англійський взірець». Словом, коли б його зафотографувати, то таку картинку можна було б сміливо вмістити в модному журналі одягів. Маленького зросту, але струнко випрямлений, він кожного післяполудня прогулювався в модному пальто й шляпі «котельком» по Графському парку, коло Інституту, завжди в свіжих шкіряних рукавичках, тримаючи джентльменський ціпок зі срібним надбалдашником. Ніби англійський лорд в його «кантрі-істейт».

Коли Максимович не з'являвся на свою лекцію з причини «хвороби», ми знали, що все ж таки після полудня ми зустрінемося з ним в Графському парку на прогулянці з джентльменським ціпком у руках.

— «Ах, знаєте, у мене сьогодні така прикра нежить!» — казав він, ніби виправдуючи свою відсутність на годині лекцій, і демонстрував свою тяжку хворобу посиленням сяканням носа.

— «Я сьогодні ніяк не міг би прочитати лекцію, бо у мене — бачите-який носовий привук!»

Ми, посміхаючися, висловлювали Максимовичу своє співчуття з приводу його наглої хвороби й бажали скоршого одужання.

При зустрічах з студентами, він завжди дуже привітно вітався і, коли це траплялося в парку, то охоче розмовляв на громадські й політичні теми. Останнє особливо приваблювало студентів: це було так незвичайно серед професури, замотеліченої в античних клясиках і міністерських обіжниках. Максимович досить одверто критикував царську бюрократію, насмішкуюато ставився до самодержавства й дуже вихваляв демократії Франції й Англії, тодішніх союзників Російської імперії. Поки революція точилася в Петрограді, Ніжен був мало зачіплений подіями, але до пори часу. Коли трапилося в Петрограді збройне захоплення влади більшовиками, то більшість нашого ніженського студентства сприйняла це як ніби падіння в темне провалля, що з нього не видно, що далі буде. Розуміється, ми одразу почали конферувати з Максимовичем у парку під час його чергової прогулянки. Він бадьорився й насміхався з більшовиків:

— «Ось побачите, панове, що більшовики протримаються при владі не більше, як пару тижнів. Вони не впораються з тим хаосом, що самі створили. Це безсумнівно! Ось побачите!»

Більшість населення була тої самої думки.

Нам хотілося вірити цьому приємному пророкуванню Максимовича, але трохи залишалось й сумніву: а може він перебільшує в своїх сподіванках? Скоро загопи більшовицького бандита, колишнього жандарма Муравйова захопили Ніжен, Полтаву, Київ. Максимович гуляв, як і раніше, але став задуманий і не пророкував, бо життя тепер здавалося неясним і небезпечним: чи виплатять професорам заробітну платню в наступний місяць? Люди боялися виходити з домів і хат увечорі і вночі, бо хтось пострілював то тут, то там, і ширилися чутки про грабунки і убивства. Але повесні 1918 року Українська армія й німці вигнали більшовиків з України, і Максимович повеселішав, і ми разом з ним. Особливо ж він піднісся на душі, коли стався гетьманський переворот:

— «Ось бачите! — казав він з виглядом не-

реможця. — Я ж вам казав! В Україні вже наведено лад, а большевиків прогнали, і вони скоро впадуть остаточно. Це питання тільки короткого часу. Корнілов... Колчак... Я помилявся тільки у визначенні часу, коли вони, большевики, впадуть, але несумнівно, що вони скоро впадуть!»

В Ніжені появився гетьманський повітовий староста, колишній поміщик Висоцький, що почав управляти містом і повітом. Максимович став своєю людиною в домі Висоцьких, що на Гімназіальній вулиці. Якось повесні 1918 року він сказав мені:

—«В родині Висоцьких є три хлопці передшкільного й шкільного віку. Батьки підшуковують репетитора для цих хлопців, бо не мають наміру віддавати старшого сина до гімназії, бо чому його там тепер навчать — то Бог знає. А меншим взагалі ще рано до школи. Тому я хочу порадити їм Вас, як репетитора. Раджу вам прийняти цю пропозицію: вони добре платитимуть».

Я погодився, бо всі ми, студенти, підробляли репетиторством. А чії діти — то було питання другорядне. Таким чином я почав щовечора ходити до Висоцьких і там навчав читання, писання й рахунок: Сергія років 9-ти, Василя років 7-ми і Андрія років 5-ти. Хлопці були навдивовижу слухняні й цікаві до науки. Головною їх вихователькою була французенка, що з нею вони проводили весь свій час, так що розмовляли переважно французькою мовою. Наслідки були наявні: старший трохи розумів російську мову, середній — значно гірше, а Андрій майже нічого не розумів. Пані Висоцька казала мені:

—«Ради Бога, привчіть їх до російської мови, бо інакше вони цілком офранцузяться. Це було б дуже прикро! Рятуйте ситуацію!»

Про українську мову балачки не було. Для купівлі потрібних книжок було відкрито необмежений кредит: я придбав для дітей різних книжок для кожного з них віку. Займався з кожним з них я окремо, по черзі, бо вік і знання їхні були різні. Але після вправ з кожним з них відповідно до віку, я запрошував їх всіх разом до кімнати навчання: старші сідали по обох боках мене, а Андрій любив залізти мені на коліна. Тоді я читав їм яку-небудь історичну книжку або щонебудь з хрестоматії. Слухали вони з надзвичайною увагою і засипали мене питаннями. Але одного разу трапилася пригода, що нагадала про наявність у світі «клясової боротьби». В хрестоматії була відома картинка: Лев Толстой оре землю плугом, і відповідне пояснення про працю орача-селянина. Діти спитали мене про значення картинки. Я по-

яснив. Це справило на них таке глибоке враження, що напевно вони поділились ним з батьками. Другого дня, коли я прийшов на заняття, сам Висоцький появився в кімнаті і досить гордо попередив мене, щоб я не отруював думки його дітей ліберальними ідеями про співчуття до селян і т. інш. Для мене не було секретом, що на селах було незадоволення гетьманською владою, а Висоцький же був представником саме цієї влади в Ніженському повіті. Дружина Висоцького була значно примирливішою до мого «лібералізму». Максимович казав мені, що вона була дуже задоволена моїм репетиторством, як хатнього вчителя її дітей. Одночасно з падінням гетьмана зник з Ніжена й Висоцький з родиною. Трохи пізніше його захопили в Житомирі большевики й розстріляли.

Падіння гетьманського режиму обезкуражило Максимовича, і він вже не наважувався пророкувати про скорі й неминуче падіння большевизму. Ще під час свого добробуту в 1918-му році пані Висоцька якось сказала мені про Максимовича:

—«Ваш Георгій Андрієвич дуже практична й з гарним успіхом людина. Він ніколи не робить нічого зайвого, а тільки те, що конечно для нього потрібно. Ось він написав тільки дві книжки, але ж то дисертації, що були необхідні йому для отримання двох вчених ступнів. Побачите, що він не напише більше жодної книжки, бо то вже йому не потрібно: третього ступня немає.» Обое Висоцькі дуже прихильно ставили до Максимовича і мабуть знали його здавна.

Нам Максимович викладав на I-му курсі дві науки: космографію — в першому семестрі, і політичну економію — в другому. На вступній лекції з космографії він пояснив нам, що космографія не є його фахом, але ж за програмою Інституту її треба викладати для студентів-початківців, бо вони колись будуть вчителями не тільки історії але й географії. Через те, що ніхто з інших професорів не хотів взяти на себе цей курс, то погодився взяти він, наймолодший з професорів:

—«Треба ж з чогось існувати?» — пояснив він одверто, здобувши цим повне зрозуміння студентів.

Для своїх лекцій з космографії Максимович приготував власної системи «скрипти» тобто чимало аркушів паперу, списаних його дрібним почерком автоматичною писалкою. Здається, він використав для цього «Популярну астрономію» Флямариона абощо. Вичитував він з своїх скриптів просто й ясно, так що можна було слухати без нудоти. Але часто траплялися непорозуміння:

—«Планета Венера, знаєте, це дуже велика планета... Її вага така-то... Її діаметр такий-то...» (вчитував він з скрипта, але потім, схаменувшись, додавав: «Пробачте, — я помилився: я перескочив на інший аркуш, і всі ці дані стосуються планети Юпітер. Прощу вас мати це на увазі й виправити у ваших записках».

Далі лекція тривала звичною ходом. Студенти не ставили таких помилок у провину Максимовичу, адже, він сам попередив, що він викладатиме цей курс з обов'язку, так само як ми студенти, повинні прослухати цей курс теж з обов'язку. Коли під Різдво були семестрові іспити, т. зв. «репетиції», то ми відповідали Максимовичу в тому самому характері, як він нам читав свої лекції з космографії:

—«Планета Венера — дуже велика планета... Забув, який її діаметр... Але, здається, менша за Юпітер, наскільки я пригадую...»

Максимович цілком задовольнявся з таких відповідей, бо скриптів не було при ньому, щоб пригадати діаметр тої чи іншої планети. Всі першокурсники отримували у нього за космографію відмінну оцінку, хіба що хтонебудь соромився відповідати так, як всі ми, і тому мовчав. За мовчанку належало отримати «задовільно».

В другому семестрі Максимович почав курс «політичної економії». Але він одразу попередив нас, що семестр короткий і викласти нормальний курс політичної економії тяжко при одній двогодинній лекції на тиждень. Тому він буде викладати дещо з сучасної економії Росії, — для істориків це згодиться знати. Він одразу взявся за аграрне питання в тодішній Росії: реформа 1861-го року, її наслідки, столипинська «одрубна» реформа, що тоді гаряче дискутувалася в пресі, фінанси Росії і т. інш. Такі лекції, викладені простою зрозумілою мовою, були наче вікно в життя, пояснювали нам сучасність, і були незмірно далеко від нудних пригод змови Катіліни або Югуртинських війн. Студенти з таким зацікавленням сприймали ці лекції, що деякі ентузіясти вирішили одного разу влаштувати Максимовичу овацію. Коли він, після дзвоника, кінчив виклад і виходив з аудиторії, то всі студенти встали й гаряче йому аплодували. Максимович підійшов вже до дверей, але повернувся й сказав студентам:

—«Панове, я дуже дякую вам на вашу прихильну оцінку моєї лекції, але прошу вас ніколи більше цього не робити, бо мені від цього можуть бути поважні неприємності».

Ми його цілком зрозуміли, бо знали, що жан-дармерія пильно стежить і за студентами й за професорами. Більше вже ніколи ми не наважувалися вшановувати оваціями нашого популяр-

ного професора. Щодо його популярності, то треба згадати, що на його лекції з «політичної економії» приходили послухати студенти навіть інших курсів і то не малим числом, так що аудиторія на цих лекціях була переповненою.

Коли прошуміла лютнева революція 1917 року, Максимович використав нову ситуацію для того, щоб провести через Конференцію Професорів Інституту ухвалу, що дозволяла йому розпочати для нас, тоді істориків 3-го курсу, спеціальний курс історіографії України. Обставини були сприятливі: широкий український національно-визвольний рух подіяв навіть на стару інститутську ретроградну професуру, а міністерство в Петрограді вже не могло б стримати Інститут від цього «революційного» кроку, бо не мало вже сили. Цей курс Максимовича був ніби вступом до історії України козацько-гетьманських часів, бо був присвячений огляду й аналізу виключно козацьких літописів XVII — XVIII стол. Наш інтерес до цього курсу збігався з щирим наміром Максимовича увести нас в сферу рідної історії.

—«Я, знаєте, належу до старовинного українського старшинського роду Максимовичів, що їх Петро 1-й, після своєї перемоги над гетьманом Мазепою, позбавив їхніх родових маєтків, — і наш рід збіднів таким чином. Але традицію свого роду я продовжую».

Лекції свої Максимович завжди викладав російською мовою, хоч не заперечував потреби перейти на українську мову — «трохи згодом».

В ділянці історії України Максимович проявив себе далеко краще обізнаним, ніж в курсі космографії. Тоді ми довідалися, що він був учнем проф. Довнар-Запольського, у Києві, і був автором двох дисертацій з історії України XVIII стол.: магістерської — «Малороссия в управлении графа П. Румянцева-Задунайского», Ніжен 1913 р., і докторської — «Выборы и указы в Малороссии в Законодательную Комиссию 1767 г.», ч. I, Ніжен, 1917 р.

Під час семінарських занять Максимович дав нам уявлення й щодо архівних джерел для історії України: він був ознайомлений зі збірками документів в архівах Києва, Москви й Чернігова. Тому, коли наприкінці 1917 року я виїздив на Різдвяні вакації до Чернігова, то Максимович порадив мені й дав, як семінарське завдання, доручення одвідати архів у Будинку Мазепи в Чернігові і там пошукати архівних матеріалів для якоїнебудь теми з історії України з часів Гетьманщини. Так я й зробив. Але моя поява в Будинку Мазепи справила на тамошніх архівістів враження прикрого вторгнення якогось настирливого чужинця. Життя їхне

текло як болотяна спокійна річка, аж ось... хтось з'явився з незрозумілими запитаннями й намірами! Завідувач цього архіву Чернігівського Губернського Правління, старий, хворий на ноги, якийсь «надворний советник», приходив до свого архіву тільки для того, щоб «одкушати» там чашку чаю після прослухання Богослужби в Спасо-Преображенському Соборі, що поруч з Будинком Мазепи. Коли дзвони Собору вже били на закінчення, сторож архіву Ждан-Жлоба-Бублик-Погорільський, з дрібнопомісних дворян Чернігівського повіту, вже мав киплячий самовар, і тоді починалося чаювання двох сивих дідів, охоронців архіву у Будинку Мазепи. Завідувач неспішно пив «у фрикуску» свій чай, оповідаючи, хто служив сьогодні в Соборі, як співав хор, хто був присутній тощо. Жодних інших справ не було. Ще перед революцією одного дня прийшла до них паперчина з Губернського Правління з розпорядженням знайти в архіві якусь довідку за XIX століття. Збуджені таким актом уряду два архівісти знайшли негайно стару неписану канцелярську книжку, найменували її «Книга входящих дел», записали туди прислану ним паперчину, і... на тому скінчилося. Більше в тому році жодних «справ» до них вже не вступало. Після революції не стало Губернського Правління, — то значить, зникла навіть можливість будь-яких службових турбот. А в Соборі Богослужби відбувалися регулярно, і самовар у Бублика розпалювався в належну годину регулярно. Таким чином завідувач і Бублик продовжували виконувати свої обов'язки щоденного «присутствія» і чаєпиття за своєю багаторічною звичкою.

А тут з'явився зненацька я й почав домагатися чогось небувалого: щоб мені показали реєстри справ, щоб я міг знайти в них щонебудь для дослідження і т. інш. Бублик (називаю його так коротко, бо повне його прізвище ніби було, — як шуткували на Лисковиці, де він жив, — Табу-Табу-Табунець — Буланенький Молдець — Ждан-Жлоба-Бублик - Погорільський) наказав мені сидіти й чекати завідателя, коли той «зволють» прийти з Собору. Нарешті кульгавий старий прийшов. Він зрозумів мене краще, ніж Бублик, і наказав Бубликові:

— Принесіть панові яку-небудь зв'язку справ з XVIII століття. Ви знаєте, де це є».

Бублик приніс мені покриту порохами двох століть зв'язку старого паперу (ще ганчіркового) і ляпнув мені її на край столу. Курява порохів піднеслася аж до стелі. Жодних каталогів вони мені не дали. Пізніше, коли я завідував Чернігівським Краєвим Історичним Архівом, я знайшов там ці реєстри-каталоги і користував-

ся ними. Те, що приніс мені Бублик, — була зв'язка листування щодо постачання армії Рум'янцева-Задунайського, коли вона оперувала в Україні в другій половині XVIII стол.: раціони і порціони солдатські й офіцерські, фуражировка серед населення, крадіжки тощо. Розуміється, починати досліджувати історію України того часу з таких дріб'язків — то було нісенітницею. Але у мене не було іншого виходу: завідувач «дозволив» мені одну зв'язку паперів на вибір Бублика. Попивши свій чай, завідувач пішов додому. А Бублик, теж попивши чай, приніс мені загадану одну зв'язку, і більше нічого не хотів знати, або удавав, що не розуміє мене. Декілька днів я наполегливо перечитував пожовклі й вицвілі аркуші паперу, випишував звідти одноманітні відомості про раціони й порціони і таким чином накопичив декілька зошитів заміток, що їх і привіз після канікул своєму вчителю — Максимовичу. Влаштували засідання семінару з історії України, і я доповів, що мене спіткало в Будинку Мазепи і які «здобутки» для науки мені пощастило зробити за дні вакацій. Пам'ятаю, що мені самому було ніяково й смішно доповідати, на що я витратив час. Але Максимович поставився до моєї невдачі поблажливо, похвалив мене за наполегливість, не зважаючи на нікчемні наслідки, і підбадьорив мене надією на більші успіхи в майбутньому.

Слідуючим спеціальним курсом з історії України для істориків 3-го курсу були лекції Максимовича про козаччину перед Богданом Хмельницьким. Він орієнтувався при тому головним чином на книжку проф. М. П. Василенка — «Очерки по истории Западной Руси и Украины», 1916 р. За цією книжкою ми пізніше здавали й «зачоти» на репетиціях наприкінці року.

Після лекцій Максимовича й власного читання наш обрій знання з історії України помітно поширився. Всі учасники семінару з історії України виявляли зацікавлення нашою рідною історією. Тоді, після нашого переходу на 4-й, останній курс навчання, коли ми повинні були вже писати кандидатські праці за фахом для отримання ступня кандидата історичних наук, Максимович запропонував тим з нас, хто хотів би спеціалізуватись з історії України, взяти собі належну тему для кандидатської праці. Максимович мав подати ці теми на затвердження Конференції Професорів. Я обрав собі тему — «Данило Апостол і його гетьманство». М. Н. Петровський обрав темою — «Козацькі війни перед Б. Хмельницьким». Більше ніхто з того випуску не взяв собі тем з історії України. Влітку й восени 1918 р. я наполегливо працював над своєю темою, використовуючи для цього бібліотеки

Інституту та Чернігівської Духовної Семінарії, де мені дав повний доступ до книжок мій колишній учитель В. Г. Дроздов. Під час писання цієї праці, Максимович неодноразово запрошував мене до себе приватно, і ми розмовляли й на тему цієї праці й про всяке інше: про університетські порядки, про різних професорів Києва, Москви, Петрограда, Харкова, про їхні дивацтва, помилки й т. інш. Після Різдва 1918-19 р. я подав Максимовичу свій рукопис, що охоплював декілька сот сторінок дрібного письма. Максимович рецензував мою й М. Н. Петровського праці на Конференції Професорів, і остання ухвалила не тільки надати нам ступінь кандидатів історії України, але й порушила клопотання про залишення нас при Київському Університеті для підготовки для професури. Максимович був цілком задоволений своїм педагогічним успіхом. В цій праці я використав виключно друковані джерела, бо для розшуків в архівах не було ні часу, ні можливості. Рукопис цей зберігався у мене весь час аж до 2-ої війни. За той час, ще перед моїм ув'язненням органами ГПУ в 1933 році, я значно поповнив свою тему, використавши численні архівні джерела в Харківському, Київському, двох Московських, Ленінградському архівах і дещо з Дніпропетровського Історичного Музею. В 1928-му році на підставі тих матеріалів я зробив доповідь на засіданні Історичної Секції УВАН, під головуванням ак. М. С. Грушевського, про політичні відносини України й Росії за часів гетьмана Апостола. Цю доповідь в тому самому році, пізніше, я повторив на кафедрі історії України проф. М. Яворського в Харкові, на його запрошення. А в 1931 році я доповідав на засіданні Інституту Історії Української Культури ак. Д. І. Багалія в Харкові на тему — «Фінанси України за доби гетьмана Апостола». Ці всі численні архівні виписки — матеріали і переписані на машинці готові розділи праці напевно загинули в моїй квартирі в Харкові, після того, як я виїхав звідти в 1943-му році, рятуючись від большевиків. Але доля моєї кандидатської початкової праці-рукопису була химернішою. Мені пощастило вивезти її в серпні 1943-го року, коли я одвідав востаннє Харків на декілька годин. Той рукопис я залишив у Львові. Що з ним сталося далі — я не знаю.

З Семінару історії України, керованому проф. Максимовичем, вийшли й інші молоді дослідники, як наприклад, Анатолій Єршов, що також займався козацькими літописами, Володимир Євфимовський, що написав декілька власних праць, а головне — допомагав ак. М. С. Грушевському, збираючи й коментуючи мате-

ріали з Московського архіву для 9-го й 10-го томів «Історії України-Руси», В. Фесенко та інш. Але з 1920 року Ніженський Інститут був реорганізований советською владою на Інститут Народної Освіти, при чому його науково-дослідчі функції було скасовано, — власне він став учительським інститутом, і тільки пізніше, з 1923-го року, знову було відновлено наукову працю й підготовку науковців при ньому, при Катедрі історії культури, керованої проф. В. І. Резановим, видатним знавцем історії російської та української літератур. Можливо, що це обмеження наукових функцій Інституту в період 1920-23 рр. спонукало Максимовича залишити Ніжен і перевестися на кафедру професора російської історії Симферопільського Університету. Перед тим, як залишити Ніжен, Максимович листовно запропонував мені переїхати до Ніжена й зайняти там його кафедру. В той час я вже викладав історію України в Чернігівському ІНО і завідував Чернігівським Краєвим Історичним Архівом. Мені не здавалося доцільним міняти місце мого проживання, тим більше, що Чернігів був губерніяльним містом і в ньому були ширші можливості для навчання й для досліджень. Тому я одмовився від пропозиції, подякувавши Максимовичу. Після цього Максимович запросив на своє місце М. Н. Петровського, що проживав тоді і вчителював в одному селі Сосницького повіту на Чернігівщині.

Зустрівся знову з Максимовичем я значно пізніше, восени 1929 року, коли він приїхав на Всеукраїнський З'їзд Сходознавців до Харкова й був обраний дійсним членом Катедри (пізніше — Інституту) Історії Української Культури ак. Д. І. Багалія. Для своєї інавгураційної доповіді на Катедрі Максимович привіз якісь свої старі матеріали з архівних розшуків для історії України XVIII стол. Доповідь не була цікавою ні щодо змісту, ні щодо форми. Але Катедра сприйняла її позитивно, бо Д. І. Багалій знав Максимовича багато років перед цим, коли Максимович досліджував джерела для своїх обох дисертацій в Харківському Архіві Давніх Актів, що був тоді при Університеті, де Багалій був професором і ректором. Максимович в той приїзд до Харкова одвідав мене вдома і моя родина почастиувала його обідом. Немало було при тому згадано й про Ніжен та минулі роки.

Покійний вже завідувач Харківського Центрального Історичного Архіву Є. М. Іванов якось наприкінці 20-х років оповів мені, як Максимович підготовлював свої дві дисертації за матеріалами Архіву Малоросійської Колегії.

— «Ми приносили йому справи. Він їх пере-

листував і зазначав, які аркуші треба скопіювати. Переписчиця копіювала для нього ці вибрані сторінки, а він потім зліпив їх у дві книжки.»

Дійсно, коли читати ці дві дисертації Максимовича, особливо другу, — докторську, — то впадає в очі перевага сировинних матеріалів, що їх скомпоновано до купи. Але ж це була майже недосліджена доба після ліквідації гетьманату в Україні, і тому така перша публікація джерел мала свою немалу вагу. Після слів Є. М. Іванова, я згадав опінію пані Висоцької щодо практичності Максимовича, який ніколи не обтяжував себе працею, поза тим, що було мінімально потрібно для науково-академічної кар'єри.

В скорому часі після харківської зустрічі, я знову побачив Максимовича, коли в травні 1930 року я одвідав Симферопіль і прожив там три тижні, вивчаючи арабо-турецьку палеографію у професора Симферопільського Університету Османа Акчокракли. Декілька разів Максимович запрошував мене до себе «на чашку чаю». Прийняття влаштувала його дружина, французенка, що з нею я познайомився ще в Ніжені. Вона тепер викладала в Симферопільському Університеті цю свою рідну мову для студентів. В домі Максимовича я тоді познайомився з його сином Аліком (не пригадую його повного імені), що його я колись бачив ще в Ніжені учнем клясичної гімназії. Тепер він був вже членом компартії і заступн. наркома освіти Кримської АССР. Це був високий білявий молодик, зосереджений і діловий. Казали, що Кримський наркомосвіти тримався в порядку виключно керівництвом Аліка, бо сам нарком, місцевий тюрк не був дуже здатний для бюрократичної праці. Можна було легко зрозуміти, що становище Максимовича значно підсилювалося позицією його сина в Симферополі. Максимович, здавалося, нічого не мав проти того, що його син належав до компартії. Це була світоглядова зміна віх, порівняльно до поглядів його десяти років перед цим. Здається, пізніше, після «чисток» Алік упав з свого високого посту. Можливо, через це Максимович покинув і Симферопіль.

Назавжди пам'ятною залишилася наша зустріч у проф. Османа Акчокракли в домі останнього. Коли я закінчив свої студії у нього, то Акчокракли запросив мене й Максимовича до себе на «чебуреки» (кримська тюркська їжа: великі вареники, начинені бараниною і зварені в баранячому лої). Акчокракли хотів похвалитися своєю національною стравою. До чебуреків було подано чудове кримське вино — знамени-

тий мускатель. Дружина Акчокракли приносила нам свіжо зварені чебуреки, і не було можливості утриматися від безконечного їдження їх, охолодженого мускателем. Це була лукулівська трапеза! Дійсно, кримські тюрки могли гордитися своєю національною культурою їжі. Московські кислі «шти» — то просто помії в порівнянні з шляхетною їжою, принесеною кочовниками монгольських степів у Крим. З чебуреками можуть змагатися тільки українські вареники з сиром під сметаною, — але це вже інша культура, хліборобська, а кримські чебуреки — то культура номадів, скотарів.

Під час споживання чебуреків, розв'язались наші язички, і я почав дорікати Акчокракли про те, чому кримські тюрки не змагаються міцніше за опанування політичним і культурним життям своєї країни? Акчокракли був професором тюркської мови й літератури в Симферопільському Університеті, на т. зв. «Татарському Факультеті».

—Ах! — зідхав Акчокракли, — мої студенти кажуть мені: «З татарської мови ми не будемо їсти хліба. Їстимемо хліб ми з російської мови». Тому Татарський Факультет все меншає і менш студентів у мене!

Коли я далі наполягав на потребу для кримських тюрків ширше творити свою літературу, науку, мистецтво тощо, бо для цього є тепер немалі можливості, — то Акчокракли ще глибше зідхав, і нарешті побіг до вікна й зачинив його, хоч стояла тоді травнева спека і свіжіше повітря було вкрай потрібне в кімнаті. Акчокракли таким способом ввічливо демонстрував мені, що він боїться, щоб хто-небудь не підслухав нас з вулиці. А треба сказати, що той завулок, куди виходило вікно, був зовсім порожній весь час нашого перебування у Акчокракли. Довелося мені припинити розмову на таку тему, що здавалася небезпечною для Акчокракли. Тоді Акчокракли висловив свій великий жаль, патетично вигукнувши:

—«Боже мій, Боже! До чого ми доживаємо! Я п'ятнадцять років вивчав у Стамбулі мистецтво «хатата» (каліграфія арабо-турецьким письмом). А тепер у нас, в Криму, покинули наше старе письмо й перейшли на латинку. Для чого тепер придасться моє знання? І мої студенти зовсім не хочуть навчитися у мене тому, що я знаю. Сміються з мене й з мого знання! І в такий момент приїздить до мене — пробачте — гяур, тобто Ви, і починає вивчати те, від чого наші діти відкинулися. І цей гяур за три тижні здобув більше знань і умінь писати від мене, ніж наші діти могли б здобути за цілий рік!»

Акчокракли сумно повісив голову й замовк-

нув. Максимович не пристав до нашої дискусії: його більше цікавили чебуреки й мускатель. Після нашої візити у Акчокракли, Максимович казав мені, що з його спостережень життя в Криму виглядає, що немає надії на ширший розвиток кримських тюрків. А щодо Акчокракли,

то на початку 30-х років його заарештувало ГПУ, і він зник у безвісті, не зважаючи на свою надзвичайну обережність.

Після 1930 року мені не доводилося більше бачитися з Максимовичем.

Лев Биковський

ЮРІЙ ІВАНОВИЧ ЛИПА (1900-1944)

(Продовження)

Його поезії, з 1919 по 1939 рр. порозкидані по різних журналах. Окремими збірками вийшли: 1. СВІТЛИСТЬ, 1925, 2. СУВОРИСТЬ, 1931, та 3. ВІРУЮ, 1938. Про Ю. Л., як поета, доповідав на скитальщині й писав Євген Маланюк²³).

З поміж прозових творів відзначаються:

КОЗАКИ В МОСКОВІЇ — Уперше цей твір був друкований в українському часописі на Буковині, друге видання книжкою вийшло у 1934, третє — у 1942 р.²⁴).

НОТАТНИК, книжки I-III, 1936-37. Заходами добродійки Свенціцької, польської письменниці у Варшаві, і адораторки Ю. Л. «Нотатник» був перекладений, але не виданий польською мовою. Рукопис залишився, правдоподібно, у неї.

Лікарські твори, які викликали були велике зацікавлення в науковому світі Польщі (за О. Теребусом), це були статті про зела та оцінки нових специфіків в польських та українських лікарських часописах. Окремими книжками Ю. Л. видав — ФІТОТЕРАПІЮ (двічі — у 1933 і 1936 рр.) та ЛІКИ ПІД НОГАМИ (у 1943 р., накладом 5,000 прим.) .

Літературознавчі твори за цей період, поза статтями, це — БІЙ ЗА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ (у 1935 р.).

Історіософічні та політично-публіцистичні твори Ю. Л., поруч з літературними, можливо принесли йому найбільше розголосу. З них:

1. УКРАЇНСЬКА РАСА (двічі перевидана, у 1936 і 1941 рр.), та 2. УКРАЇНСЬКА ДОБА (1936 р.) — нормально й широко розійшлися по світі.

Натомість дальші три твори, які творять, наче б то, «трилогію», зазнали різних пригод, відповідно добі, в якій появились. А саме:

ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ, 1938 р. Не встигло розійтися поміж читачами, як Західню Україну зайняли москалі (1939) і більшу частину примірників знищили. Згодом цей твір Ю. Л.

було перекладено, заходами добродія Жука (сина), на німецьку мову. Той переклад знаходиться й досі в рукописі, очевидно у перекладача.

2. ЧОРНОМОРСЬКА ДОКТРИНА, тричі перевидана у: 1940, 1942 рр. в Варшаві та на скитальщині у 1947 році, циклоstileвим способом. Разом всі ці три видання накладом тільки 500 600 примірників, цілковито розійшлися.

3. РОЗПОДІЛ РОСІЇ, 1941 р. Видане було у Варшаві накладом біля 3,000 примірників. Обкладинка роботи Галини Липової. Наклад тільки частково з'явився по українських книгарнях, решта загинула під час польського повстання у Варшаві (1944).

Останні три праці Ю. Л. вважається багатьма «Євангелією Новітнього Українства», а їх автор згодом, після смерті, заслужив на почесний титул «Апостола Новітнього Українства» (Л. Биковський).

Доповненням до «Чорноморської Доктрини» був твір Ю. Л.:

4. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ПРОСТІР, Атлас, 1941 р. Він був уложений спільно з Л. Биковським і відбитий циклоstileвим способом.

Ці чотири публікації Ю. Л. поширювалися, за тодішніх обставин, майже виключно в межах всегерманської сфери впливу, тому вони є тепер великою рідкістю.

Починаючи від 1952 р. кілька осіб у ЗДА²⁵) та деякі видавництва заходилися перевидати згадані тут твори Ю. Л. В результаті тільки видавництво «Говерля», Нью Йорк, спромоглося перевидати фотографічним способом з відповідними передмовами:

1. Призначення України, 1953, друге вид., незмінене, 2. Розподіл Росії, 1954, друге вид., справлене. 3. Ліки під ногами, 1955, друге вид., незмінене і 1962 — третє видання.

По за тим також у США, перевидано:

4. Нотатник, кн. I-III.

Проф. В. Дубровський пропонував авторові цих рядків в своєму часі, перевидати «Чорноморську Доктрину» Ю. Л. з його коментарями (Л. Биковський).

Є чутки, що певні редакційні та видавничі кола в Нью Йорку заходилися, в зв'язку з 20-літтям від часу смерті Ю. Л., видати ПОВНЕ ЗБРАННЯ ТВОРІВ ЮРІЯ ЛИПИ. Справа знаходиться в стадії збирання матеріалів, але зустрічає великі труднощі. Тому невідомо чим і коли цей шляхетний задум закінчиться?

Відбитками з «Чорноморських Збірників» вийшли: ЕМОЦІЙНІ ПЕРВНІ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ СВІТОГЛЯДІ (1942) та МІТ ПІВДНЯ (1943) у Варшаві, циклоstileвим способом. На скитальщині був виданий друком СИМВОЛ ЧОРНОГО МОРЯ (1948)²⁶).

До тої ж групи творів Ю. Л. належить кілька чисел циклоstileвого часопису групи «Вогонь», яку згрупував Ю. Л. від 13 грудня 1939 р. до-круги себе²⁷). Видавав його сам Ю. Л., під тим же заголовком, у Варшаві, в 1939-41 рр.²⁸).

У 1939 р. Ю. Л. одружився з добродійкою Галиною Захаріясевиц. Вона походила з давнього вірменського роду, була українкою, зі священничої греко-католицької сім'ї, родом зі Західної України. Пані Галина була слухачкою віденської Школи прикладних Мистецтв²⁹) і стипендіаткою Митрополита А. Шептицького.

Постать її як людини й мистця була вже характеризована автором цих рядків на одному з засідань Мистецької Кураторії УВАН в Нью Йорку. Тут можна лише додати, що пані Галина була також обдарованою, здібною, особливо в ділянці прикладного мистецтва, але одночасно сильною індивідуальністю. Таким чином зішлись двоє мистців, з різними фахами, кожний закоханий у своїй царині. Тому, коли вони згідно співжили і співпрацювали — все було гаразд. Коли ж інколи бували подразнені, виникали між ними суперечки, що боляче відбивалися на якості й видайності праці Ю. Л.

Після одруження подружжя Липів найняли, з початку кімнату, а потім їм пощастило здобути окреме помешкання в Варшаві на Вспульней вул. Там у них народилося троє дітей. Одне відразу вмерло, виховалися дві доньки — Івася і Марта. Згідно бажанню матері вони були охрещені в греко-католицькому обряді³⁰).

Цей життєвий крок (одруження, діти) дуже вплинув на дальший життєвий шлях та на творчість Ю. Л. гальмуючи її! Полковник М. Садовський, який був на прийнятті, під час якого відбувся випадковий заручини Ю. Л. з добродійкою Галиною Захаріясевиц, знаючи до-

бре Ю. Л. віднісся до цієї події скептично...

У тому ж подвір'ї мешкала полька — пані Гловінська зі старенькою матір'ю. Ю. Л. безкоштовно лікував старушку. На цьому ґрунті зав'язалося між цими двома родинами приятельство. Пані Гловінська стараючись віддячитися раз-ураз ставала в пригоді Липам у догляді дітей, помешкання під час їх виїздів закордон, або на вакації³¹) та остереігаючи їх перед підступними ворогами³²). Вона також потайки любила Ю. Л., але без взаємності³³).

У зв'язку з одруженням Ю. Л., хрещенням його дітей та приятелюванням з високо-інтелектуальним ігуменом греко-католицького монастиря й церкви на Мйодовій вул. у Варшаві, о. Пушкарським, ходили чутки що Ю. Л. буцім то перейшов з православ'я на греко-католицизм. З запитанням в цій справі часто зверталися до мене, знаючи мої близькі взаємини з добродіями Липами. Але я ніколи не відважився питати про це Ю. Л., знаючи його понад-релігійний світогляд. Одночасно Ю. Л. був у близьких взаємовідносинах також і з проф. Ів. Огієнком, пізніше православним митрополитом Холмським дром Іларіоном, лікував його, а Митрополит звав його «своїм сином»! Ю. Л. не цікавився сучасними релігіями, а тим більше їхніми релігійними практиками. Погоджувався на все в цьому відношенні для святого спокою в родині. Сам він цікавився більше прапоганськими релігійними світоглядами наших предків і відзначався надзвичайною релігійною терпимістю. Це відбулося у його дослідницьких і синтетичних працях. Під кінець свого перебування в Варшаві Ю. Л. впадає щораз то більше в містицизм, який вже в Яворові почасти й спричинився до його загибелі.

Про себе, як дослідника й публіциста, Ю. Л. писав подекуди в «Послів'ї» до другого видання «Чорноморської Доктрини»³⁴). «...Закидають мені, пише він, що завеликі речі підношу, — на то відповідь тільки один рішучий голос — **голос дійсності**. Знаю, що Захід по цій війні буде значно ослаблений, і нарешті рівновага духових сил повстане в Європі. Знаю, що довершена в головних рисах внутрішня стабілізація України і також і те, чи ми хочемо, чи ні, — але завдання наші, українські, будуть інші, як завдання Київської Русі, чи Козацької Доби. Ці завдання витворюються в душі інших мас, як досі, в інших осередках, як досі. Ані Галич, ані Київ, ані Хортиця, а інший осередок. Але всього цього мало. Мало, бо інші сили діють, крім наших європейських сил. Мала Азія і Середзем'я, і Середня Азія — близькі нам як потрібна пуповина зародкові. З неї тече наша кров і надія на нашу будучину. Звідти й наші

свідомі й мимовільні союзники.»

«...Нарікають мої критики, що то хіба зле, коли хтось обіймає і мітологію, і геополітику, і етнографію, і мовознавство. Трудно їм мене уявити. Однак я лиш збираю досвід людей, закоханих і в політичній географії, як Степан Рудницький, і в археології, як Вадим Щербаківський, і в мітології як Тадей Зелінський, ітд. Для мене особисто зістається тільки інтуїція і конструкція задуму, — це й багато, але й не так багато, як здається декому...»

«Найголовніше відчувати напружений ритм думки, яка будує, і більше нічого не хочу ані від читачів, ані від критиків, — ані від будучности, яка буде порівнювати доктрину і дійсність»—.

Тема — «Юрій Липа як політик» вимагає окремої монографії, бо це ж головна суть його духової істоти. Тому тут тільки шкіцуємо.

Ю. Л., як політичного теоретика, треба поставити дуже високо. Натомість Ю. Л. як політик у практиці часто не дорівнює йсму як теоретикові. Це пояснюється мабуть тим, що як блискучий теоретик, на дальшу мету, він діяв практично більше з примусу. Від живого мислителя життя вимагало хоч-би мінімальних не тільки реакцій, але й вчинків. Про політичні концепції Ю. Л. можемо дізнатися з його творів. Натомість його політична практика мало кому відома й потребує дослідів.

Восени 1939 року, в зв'язку з німецько-польською війною, Ю. Л. був мобілізований, як лікар, до польської армії. Він виїздив, на короткий час з Варшави.

Після розгрому поляків і приходу німців до Варшави бере він діяльну участь в українському громадсько-політичному житті, стаючи головою нового (поруч існуючого) Українського Громадського Комітету³⁵). Після коротко-триваючого урядування й різних непорозумінь з приводу цього, він відходить від офіційної громадської праці в умовах німецької окупаційної дійсности. Ю. Л. залишається в опозиції до вищезгаданої установи, віддається лікарській, публіцистичній та суспільно-політичній підпільній праці.

У зв'язку з цим на початку 1940 р. засновує він, разом з однодумцями³⁶) — «Український Чорноморський Інститут». Проф. інж. Іван Шовгенів, колишній ректор Української Господарської Академії в Чехословаччині, який у той час перебував у Варшаві, очолив цю установу. Інж. економіст Лев Биковський став секретарем. Згодом, за згодою Ю. Л. були засновані ще й — «Український Океанічний» та «Суходоловий» Інститути. Зі щасливої руки Ю. Л. та при його безпосередній, напочатку, участі, ці безста-

тутові установи згуртували згодом кількадесят чільніших наукових працівників. Інститути видали, впродовж 1940-1949 рр., понад сотню публікацій, деякі друком, а переважно циклостилевим способом, накладом біля 100 примірників кожна. У той спосіб Інститути виповнили порожнечу, що запанувала в українському науковому світі у той тяжкий переходовий для українства час і зберегли тяглість між попередньою українською наукою і наступними її періодами.

Серію видань Українського Чорноморського Інституту розпочав (власиво попередив) Ю. Л. своєю книгою «Чорноморська Доктрина» (Варшава 1940). Про потребу кодифікації наших розмов на цю тему говорилося задовго перед тим. Але Ю. Л. відмовчувався, хоч потайки працював над цим. Щойно після одруження молодята спільно технічно оформили цю справу, впродовж своїх перших тижнів подружнього життя. Вони відбили на циклостилї, замовили обкладинку і віддали цей твір до переплетні. Звідтам, щоб не звертати уваги німців, попросили брала зброшуровані примірники й обережно розносили по однодумцях. В січні 1940 р. принесли й до мене кількадесят примірників на склад, роблячи тим мені новорічну несподіванку. По дорозі з переплетні валізка з книгами розчинилася й вони висипались на хідник! З острахом розглядаючись на всі сторони, позбирали й принесли в поспіху до мене. Такі то були умови тодішньої небезпечної української підпільної видавничої діяльности.

Починаючи від 1941 р. хоробливий ритм життя під німецькою окупацією на «Сході», і зокрема в Варшаві, шалено прискорився. Різні дії і антидії зростали й поширювалися. Кількісно і своєю жорстокістю вони затьмарювали тверезу орієнтацію як гнобителів, так і гноблених. Відрухи й зденерованість доходили до свого вершка. Відчувалося, що такий стан на довше не втримається. Ю. Л. намагався відчути й зрозуміти зариси майбутнього, що мало настати по цих катаклізмах. З цією метою він задумав цикл відповідних статтів під заголовками: «Розмова з малярем», «Розмова з істориком», тощо. Вони мали охопити все коло життя й знання. Статтів мало бути біля 20. Автор встиг опублікувати з того біля 14 з початку в своєму часописі «Вогонь» (Варшава), згодом в «Краківських Вістях» (Краків), та «Наших Днях» (Львів). Остання — написана 13 вересня 1943 р. п. з. «Розмова з математиком» була опублікована вже після його смерті, на еміграції³⁷). Бачучи довкруги жахливу дійсність вибрався Ю. Л. в серпні 1941 р. разом з дружиною, при допомозі інж. С. Куниці, до Берліна й Відня. Він хотів відвідати центральні німецькі уряди, де мав то-

ді впливових давніх знайомих. Він сподівався за їхнім посередництвом переконати німецькі міродайні чинники в помилковості їхніх дій та бодай вивести якусь зміну курсу, особливо щодо українського населення. Нічого, не досягнувши на зворотній дорозі гостював, разом з дружиною, у добродіїв С. і М. Куниць, в Сендзейовіцах, біля м. Ласку. З того часу зав'язалася між ними приятельство і спільні мистецько-професійні справи, з яких нічого з багатьох причин не вдалося здійснити.

Впродовж 1942 р. німецький похід на Схід, головню через Україну, продовжувався. Звістки надходили невтішні звістки про їхню поведінку з населенням й виразно зарисовувалися політично-завойовницькі пляни. Серед українських патріотичних кіл запанувало пригноблення. Одночасно й у Варшаві літо й осінь 1943 р. відзначалося все зростаючою «мексиканізацією» міста. Добродійка Галина Липова за тих умов почала щораз то більше турбуватися за долю чоловіка й дітей. Вона переймалася доволі глибоким жахом до того ступеня, що він перетворився у неї в психічну хворобу, ляком перед чимсь страшним, що мало статися, або загрожувало їй близьким. Вона бачила що робилося на вулиці, а Ю. Л. як лікар відвідував недужих в місті й вертався іноді пізно ввечері. Вдома, приймаючи пацієнтів, він був оточений шпигунами — українськими, російськими, німецькими й польськими.

Серед останніх була вродлива пані Х., розведена, трохи письменниця, яка лікувалась у Ю. Л. буцім-то «від нервів». Згодом вона принесла йому свої безвартісні вірші для опінії. Від цього зав'язалося «приятельство». Поводі вона піби-то захоплюючись творами Ю. Л. вкрути-

лась в їхню родину. Почала часто відвідувати Липів спостерегаючи хто у них буває, і т. д. Пані Головінська відразу зорієнтувалася у її завданнях і перестерегла Ю. Л. Тоді ця пані, пізнавши автора цих рядків на прийняттях у Липів, почала відвідувати мою родину у нас на помешканні в Публічній Бібліотеці, вул. Кошикова, ч. 26.

(Продовження буде)

23) Див. ЗБІРНИК, Юрій Липа, 1900-1944, том. 1, Вісбаден-Кастель 1947, з коментарями М. Мухина у «Київі», Філадельфія, ч. 3, 1953.

24) Про залаштуноків історію першого видання цієї повісті згадує у своїх споминах (писаних у 1948 р.) М. Мухин. Див. «Київ», Філадельфія, ч. 1, 1953).

25) Письменник і видавець Ю. Тищенко-Сірий, Л. Биковський й інші.

26) У Франкфурті (Майн) властиво в Дармштадті у 1948, 16 ст., з трьома ілюстраціями, накладом 1,000 прим., але увесь наклад залишився в друкарні.

27) Ю. Липа, Л. Биковський, П. Шумовський і інші.

28) Вийшли числа 1-7-2, накладом у 50-100 прим. кожне число.

29) Kunst u. Gewerbe Schule.

30) При хрещенні Івасі кумували: автор цих рядків і вищезгадана польська письменниця пані Свенціцька.

31) Наприклад у підваршавські околиці Радость.

32) Від самого Ю. Л., його дружини та від пані Гловінської автор цих рядків знав чимало інтимних подробиць з життя Липів.

33) За спостереженнями Л. Биковського.

34) Див. «Чорноморська Доктрина», Варшава, 1942, стор. 84-85.

35) На вул. Окулярнік.

36) Ів. Шовгенів, Л. Биковський, П. Шумовський, О. Кулиняк, А. Огієнко, Дм. Нестеренко, М. Плечко, В. Клінгер і інші.

37) В третьому Збірнику МУР-у, п. з. «Похвала математиці», в Регензбурзі 1947 р.

ГЕРАЛЬДИКА І СФРАГІСТИКА

Д-р Роман О. Климкевич

ГЕРБИ І ПЕЧАТИ МІСТ ПІДЛЯШШЯ (Закінчення)

14. Ломази. Містечко завдячує своє постання родові Радивиллів 1464 р., а свою самоуправу одержало 1568 р. Збереглася на жаль тільки одна міська печать (овальна, 42 × 37), що була виготовлена безсумнівно в XVII-ому столітті, на документі з 1715 р. в Архіві Пшезьдзецьких у Варшаві. В печатному полі виображений дво-раменний хрест на овальному щиті, увінчаному королівською короною й оточеному покровцями. Довкільний напис сильно наднищений: PŁE-CZEZ MIASTA . . . ²¹). 1847 р. надано містові зовсім інший герб, а саме, двохпільний: у першому півполі вовча голова, а в другому орлиний кіготь. В поясненнях до російського геральдичного Альбому зазначено теж, що це давній герб міста, наданий великим князем Зигмунтом Августом. Колії цього виображення збереглися в Альбомі Подчашинського і в теках Національного Музею в Варшаві. Джерела однаке нічого не кажуть про такий двохпільний герб, а вище згадана печать виразно вказує на те, що гербом Ломазів є Ягайлонський подвійний хрест — срібний у червоному полі.

15. Межилісся. Герб цієї місцевості представляє для української міської геральдики особливу важність, бо є він одним із незвичайно рідких випадків примінення міщанського родового знаку. В Данцігському Архіві збереглася печать Межилісся з XVI-го століття на документі з року 1585, округла з проміром 30 мм. і з довкільним написом: SIGILLUM - CIVITATIS - MIEDZILESSEN) В печатному полі, на ренесансовому щиті виображений чи особистий чи родовий герб посадника або місцевого вїйта, зложений із двох руноподібних знамен, що своїм виглядом вказує на стародавнє походження (гл. ілюстрація). М. Гумовський вважає ²²), що барва щитового поля повинна бути в цьому випадку червона, а гербове титло срібне. З цим поглядом погоджуємося з огляду на те, що переважаюча скількість давніх гербових щитів Волині й сумежних північно-західних українських волостей була червона.

16. Межиріччя. Місто було заложене в XV-ому столітті, однаке не збереглися ні давні печаті ні інші виображення гербу. Російські власті створили 1847-го року новий герб (в Альбомі Герольдії), що представляв якір з кадуцеєм Меркурія в середині, супроводжений по боках

серцем і хрестиком. В поясненнях до гербу було зазначено, що це новотвір. Цей герб ніколи не діждався свого затвердження й примінення, однаке його скопіювали Б. Подчашинський для альбому в Університетській Бібліотеці, а опісля Національний Музей у Варшаві. 21. березня 1938-го року затвердило польське правитель-ство новий герб для Межиріччя: ²³) в блакитному полі срібна підкова завершена таким же широкораменним хрестиком і супроводжена в середині срібним широкораменним хрестиком без лівого рамени. Це затвердження було безсумнівно вислідом якоїсь нам ще на жаль незнаної джерельної чи речевої знахідки останніх часів і можемо спокійно припускати, що тут маємо до діла з призабутим давнім гербом Межиріччя. Цей герб дуже подібний до родового герба «Кривда» (різниця тільки в тому, що тут хрестики золоті, а надщерблений горішній), яким користувався рід Ржевуських, як теж до герба «Любич» (обидва хрестики цілі й золоті). Герб затверджений 1938-го року вважаємо властивим гербом Межиріччя.

17. Мельник. 1440-го року одержало це місто Хелмінське самоврядне право, а 1501-го перейшло до Магдебурзького ²⁴). Мельник, подібно як Володимир Волинський і Крем'янець, мав ще довгий час по одержанні німецького міського права стародавнє діличне вїйтівство. Герб мусів існувати вже в XV-ому столітті, однаке не збереглися жодні давні печаті. 28. квітня 1934-го року стався він селом. Знана нам тільки одна його печать з 1922-го року з виображенням польського державного орла і з довкільним надписом у польській мові: Magistrat miasta Mielnik. Тому, що не знаємо давніх печатей, приходить нам покищо вважати Мельник безгербовим містом чи селом.

18. Парчів. Місто одержало самоврядне німецьке право 1401-го року, отже його герб існував уже в XV-ому столітті. Найдавніша печать збереглася однаке щойно з XVI-го століття. Була вона виготовлена приблизно на початку того ж століття, її промір виносить 22 мм., містить вона в полі ще готичний щит з виображенням стоячого оленя, а над щитом букви SP, які слід пояснити як Sigillum Parczew. Знаходиться вона в Люблинському Архіві на документі з 1539-го року. Друга печать з 1570-го

року (30 мм), з виображенням оленя в скоку на оздобному гербовому щиті із довкільним надписом SIGILLUM CIVITATIS PARCOVIENSIS A-D-1570 знаходиться в цьому ж архіві в Люблині прикріплена до документу з 1605-го року. Третя печать (31 мм) знаходиться в Музею Чапських у Кракові при документі з XVII-го століття (без точної дати) і в своєму полі містить вона щит з виображенням оленя в ході, оточений надписом SIGILLUM CIVITATIS PARCOVIENSIS. Четверта збережена печать (35 мм) походить з XVIII століття, містить у собі вигинаний щит з виображенням оленя в ході, довкільний надпис SIGILLUM CIVITATIS PARCOVIENSIS, що оточений листяною обвідкою. Прикріплена вона до двох документів: з 1778-го року в Музею Чапських і з 1790-го року в Люблинському Архіві. Російські власті вмістили 1847-го року в урядовому геральдичному альбомі подібне виображення: в червоному полі золотий олень з похиленою головою, який скубає праву. Копії цього герба попали в теки Б. Подчашинського й Національного Музею в Варшаві. М. Гумовський вважає, що герб Парчева має зв'язок з гербом Люблинської землі²⁵), що дуже можливе (герб цієї землі, що був знаний уже в XV-ому столітті, це срібний олень у скоку, з золотою короною на шиї, в червоному полі). Правильним виображенням герба міста Парчева вважаємо золотого оленя зо срібними рогами в ході в червоному щитовому полі.

19. Перемиль. Німецьке міське самоврядне право одержав Перемиль 1430-го року²⁶), отже вже в першій половині XV-го століття мусів існувати його герб. На жаль невідома нам жодна стародавня печать цього міста, як теж не вдалося нам відшукати ще якогонебудь новітнього відносного гербового виображення.

20. Пишац (Пішац). Це містечко належало до королівських дібр. Його давні печаті не збереглися. В Архіві Давніх Актів у Варшаві знаходився малюнок герба з 1847-го року з зазначенням, що це давнє виображення. Можна отже припускати, що це виображення хлопця в блакитному плащі з яструбом-гороб'ятником у лівниці в червоному полі оперте на давніших печатях. Подібне виображення знаходиться в альбомі Б. Подчашинського і в копіях Національного Музею в Варшаві. М. Гумовський знайшов у вище згаданому варшавському архіві записку, що місто одержало дня 4. серпня 1769-го року від короля Станіслава Августа привілейі з наданням такого самого герба²⁷). Це вияснює нам вповні постановя й давність герба. Правильне виображення герба: в червоному полі стоячий хлопець природної (тілестої) барви,

огорнений старосвітським блакитним плащем, який держить на простягненій лівниці зеленого яструба-гороб'ятника, зверненого в свою праву сторону.

21. Росош. Міські права були надані Росошеві в XV-ому столітті. Збереглася тільки печать з XVIII-го століття, овальна (31 × 28 мм), що містить у своєму полі бароковий і коронований щит з виображенням сидячого орла. Довкільний надпис у польській мові: PIĘCZEC URZEDU MIASTA ROSOSZA. Печать прикріплена до документів з 1777-го й 1778-го років у Музею Чапських у Кракові. В XIX-ому столітті цей герб призабувся і російські власті запроєктували гербовий новотвір, що представляв стоячого лося між двома деревами. Таке ж саме виображення попало до альбому Б. Подчашинського в Національній Бібліотеці в Варшаві та до збіроч варшавського Національного Музею. Не виключено теж, що російська влада створила для Рососа можемо вважати тільки виображення з бувся, лише тому, що вона могла добачуватися в ньому подібности до польського коронного орла. Такий погляд був би зовсім безпідставним, бо сфрагістичне виображення з XVIII століття вказує виразно на те, що тут маємо до діла з зовсім окремим гербовим орлом (постав, зворот голови, тощо²⁸). Дійсним гербом Рососа можемо вавжати тільки виображення з XVI до XVIII-го століть: в червоному полі срібний сидячий орел, звернений у свою ліву сторону, з головою зверненою у свою праву сторону, з золотими кигтями й дзьобом.

22. Славатичі. Місто було заложене в XVII-ому столітті княжим родом Радивиллів. Збереглася тільки одна печать при документі з 1812-го року в Музею Чапських у Кракові, округла (58 мм), з гербом Радивиллів і з довкільним надписом SIGILLUM CIVITATIS SLAWATICENSIS, що починається знаком хрестика. Подібний герб запроєктовано теж за російських часів (Геральдичний Альбом з 1847-го року, збірка Б. Подчашинського й Національного Музею в Варшаві), лише барви в ньому були неправильні: в червоному полі срібний орел з блакитним нагрудним щитиком з трьома золотими трубами²⁹). Це виображення слід виправити згідно з радивиллівськими барвами: в золотому полі чорний орел з золотими кигтями й дзьобом, увінчаний червоною княжою мітрою; в червоному нагрудному щитику три чорні труби, дві над одною й звернені усниками досередини, з золотим окуттям.

23. Соколів. Місто було заложене в XVI-ому столітті, одначе давній герб затратився. Знаємо тільки новотвір з російських часів (Альбом Герольдії), а саме гласний чи іменний герб, що

вповні сприймальний: в золотому полі чорний сокіл з червоними кигтями й дзюбом, який сидить на зеленій галузі й держить у дзюбі срібний перстінь³⁰).

24. Тереспіль. Дані відносно заложення міста суперечні. Можливо, що Тереспіль заложив під кінець XVII-го століття виленський кастелян Осип Б. Слушка й назвав його в честь своєї дружини Тереси, а можливо теж, що міське право було надане 1757-го року завдяки родові Флеммінгів³¹). Правдоподібно користувалося місто гербом Слушки («Остоя») або Флеммінгів, однак давні печаті не збереглися. За російських часів створено новий герб (альбоми Герольдії, Б. Подчашинського й Національного Музею в Варшаві), що теж вповні сприймальний: в червоному полі золотий лис у ході на зеленому горбку.

25. Янів Підляський. Міські права були надані йому завдяки луцьким єпископам (латинського обряду) 1465-го року, а до 1818-го року було це місто осідком підляських єпископів. Давні печаті не збереглися. 1847-го року запроєктувала російська влада герб, зазначаючи при цьому, що це давній герб міста, в такому вигляді: золота чаша, супроводжена вгорі Гостією й обабіч зірками. Виображення збереглися в Альбомі Герольдії та в збірках Б. Подчашинського й Національного Музею в Варшаві. Існують поважні підстави вірити, що російська влада взяла під увагу дійсно давній герб міста, на що вказує його церковний зміст (напр. бачимо чашу в гербі міста Павлова на Холмщині, яке належало холмським єпископам латинського обряду). 1931 року звернувся Янів Підляський до Архіву Давніх Актів у Варшаві з проханням прислати йому виображення свого герба з Альбому Герольдії. В цьому ж альбомі знаходилися теж виображення гербів міст подібної назви (напр. Янова Люблинського й інших) і так через недогляд вислано йому герб, що належить Янову на Келеччині (в червоному полі голова оленя й срібна підкова Конецпольських). Відтоді Янів Підляський був переконаний, що йому належить герб Янова Келецького, і щойно М. Гумовський старався вияснити це непорозуміння. Остання передвоєнна печать цього міста (40 мм.) не містила однак в собі цього мильного гербу, лише польського державного орла, а її довгільний надпис звучав) MAGISTRAT m. JANOWA - PODLASKIEGO³²). Не знаємо, яким гербом користується Янів Підляський під цю пору, але його дійсним гербом може бути тільки давнє виображення: в червоному полі золота чаша, супроводжена вгорі срібною Гостією

й двома золотими шостираменними зірками сбабіч.

На закінчення приглянемося вище описаним печатам і гербам під оглядом їхнього змісту й стилю, часу постанови та мови довгільних надписів. Беручи під увагу головні гербові титула, бачимо, що найчастіше виступає виображення Архистратига Михаїла, а саме тричі. Тут цікаво відмітити, що в українській міській геральдиці цих виображень приблизно два рази більше, ніж у польській, а це явище помітне вже під кінець середньовіччя. Людська постать (хлопець зо соколом) виступає тільки один раз і тут найбільше правдоподібний вплив західно-європейської геральдики. Найчастіше видні на підляських міських гербах тварини: зубр, кінь, олень, лис, орел, сокіл, яструб і рак. Бачимо отже гарне зіставлення місцевої звірні та цілковиту відсутність чужинних чи фантастичних гербових звірів (як нар. левів, грифів, тощо). Цікаво, що зброя й військові споруди виступають тільки двічі (лук і башта) та стільки ж разів помітні господарські предмети (сніп і вага). Державно-династичні й родові герби, що знайшли примінення в міській геральдиці Підляшшя, виключно старо-українського чи русько-литовського походження: Погонь і подвійний хрест Великого Князівства, герб «Труби» Радивиллів («Лис» Сапігів має тільки місце побічного титула), старо-український лицарський герб Межириччя і таке ж міщанське знамено в гербі Межилиць. В порівнянні до міських гербів інших українських земель (нпр. Галичини) впадає в очі брак справжніх польських родових гербів. Одинокими пам'ятками польських, чи точніше кажучи, римо-католицьких церковно-геральдичних впливів є чаша та Ягнець св. Івана Хрестителя. Багатомовні теж виображення гербових звірів під оглядом свого звороту і так звірів, які звернені в свою праву сторону за звичаєм української й західно-європейської геральдики, приблизно п'ять разів більше, ніж звірів, які за звичаєм польської геральдики звернені в свою ліву сторону. Герби підляських міст поставали від XIV-го до XIX-го століть безперервно, що бачимо з відносного зіставлення описаних нами гербів: в XIV-ому — один, в XV-ому — вісім, в XVI-ому — п'ять, в XVII-ому — три, в XVIII-му — два, в XIX-ому — чотири. Найбільший розквіт підляського міського герботворення припадає всетаки на часи приналежності цієї ж землі до Русько-литовського Великого Князівства, а не до Польської Корони, отже до перелому XV-го на XVI-е століття. Печатні довгільні надписи латинські, старо-українські й старо-

польські, а зіставлення збережених і описаних у цій статті сфрагістичних пам'яток під оглядом часу їхнього приблизного виготовлення виявляє початкову перевагу українського первня, який повільно і куди повільніше, ніж на інших українських землях під чужинецькою займанщиною, подавався під натиском спольщення. Так на печатях з XVI-го століття бачимо два староукраїнські й шість латинських надписів, на печатях з XVII-го століття три латинські й один польський надписи, а на печатях з XVIII-го століття вісім латинських і п'ять польських надписів. Очевидно, що поважна скількість ре-

чевих пам'яток і документарних джерел, що дотичать підляського міського гербівництва, не вийшла ще на денне світло чи недоступна нам під цю пору. Знаємо, що деякі інші підляські міста, як напр. Мукободи³³), одержали свого часу німецьке самоврядне міське право, отже мусіли користуватися своїми гербовими печатями, що досі залишилися нам невідомими. Дальші відносні досліди є вдячним полем для праці українських знакознавців, бо вони чимраз виразніше виявляють справжню українськість міської геральдики й сфрагістики Підляшся.

21. Gumowski, M.: Pieczęcie i herby miejscowości Województwa Lubelskiego. Lublin, 1959. Pag. 61.

22. Gumowski, ibidem, pag. 65.

23. "Monitor Polski", 1938, nr. 132.

24. Balinski, M., Lipinski, T.: Starozytna Polska. Warszawa, 1843-46. Vol. III. Pag. 1289.

Jakowliw, A.: Das deutsche Recht in der Ukraine. Leipzig, 1942. Pag. 67.

25. Gumowski, Pieczęcie ..., pag. 70.

26. Акт Лит.-Русск. гос-ва, I, ном. 7.

27. Gumowski, ibidem, pag. 72-73.

28. Gumowski, ibidem, pag. 76-77.

29. Gumowski, ibidem, pag. 80.

30. Gumowski, M.: Herby miast polskich. Warszawa, 1960. Pag. 302.

31. Gumowski, ibidem, pag. 324.

32. Gumowski, Pieczęcie..., pag. 40.

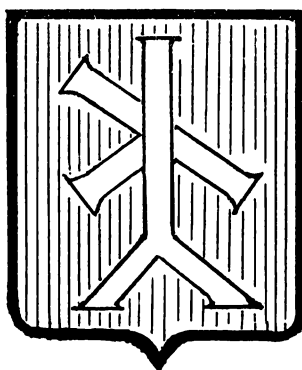
33. Jakowliw, ibidem, p. 18.

Дальша література

С'оміцькі, А.: Herby miast polskich. Warszawa, 1939.
Батюшков, П. Н.: Холмская Русь. С.-Петербург, 1887.

Лашенко, Р.: Лекції по історії українського права. Частина II: Литовсько-польська доба. Прага, 1-24.

Падох, Я.: Міські суди в Україні після 1648 р. Мюнхен, 1948.

ГЕРБ МЕЖИЛІСНЯ
/сучасне виображення/

ДИСКУСІЯ

Олександр Домбровський

АКТУАЛЬНІ ПОСТУЛАТИ НА ВІДТИНКУ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Немає сумнівів, що вільна українська історична наука знаходиться у першому ряді духових боєвих лав у змаганнях за перемогу української наукової Правди в сучасній, виїмково важкій добі історії нашого народу. Така ключова позиція вільної української історичної науки на фронті духових змагань вимагає спеціальних зусиль зі сторони представників тоїж науки на усіх можливих відтинках як науково-дослідної, так і науково-популярної діяльності, отже на полі організації наукової праці, внутрішньої консолідації наукових сил, видавничого сектору, репрезентації на форум історичної науки вільного світу координації дій, більшого зацікавлення молодими науковими силами й навіть подекуди впливами на добирання актуальної для нашого часу тематики дослідів. Тут не може бути й мови про якийсь тоталітарний спосіб розв'язки даного питання, чи насильну централізацію при рівночасному спинованні індивідуальних починів, лише іменно про консолідацію сил і їхню координацію во ім'я кращих успіхів у змаганнях за нашу історичну Правду. Звичайно, кожний такий почин має своє максимум і мінімум практичного виконання залежно від обставин і можливостей. Булоб найвним думати в даному випадку про максимум виконання у наших еміграційних обставинах і дуже обмежених можливостях, але всеж таки щось можна зробити в даному напрямі. Здавалося, що представники вільної нашої історичної науки розуміють як слід потребу консолідації сил і координації дій на томуж відтинку, а чейже дотепер небагато зроблено на цьому полі. Правда, в останніх роках виявлено деякі зусилля у тому напрямі. За старанням ініціативної групи powstaє при УВАН у Нью-Йорку Редакційна Комісія Історичних Збірників, завданням якої є редагування Історичних Збірників, організування видавничого фонду та влаштування щорічних Конференцій істориків і дослідників суспільних наук. Кілька таких Конференцій уже відбулося. Тепер іде старання видати перший том згаданих Історичних Збірників. Отже перший крок на відтинку консолідації й певної координації дій вільної української історичної науки є зроблений. Треба щиро привітати появу Українського Історика, як трибуни вільного слова наших істориків, де є можливість подавати важніші події з наукового життя та обмінюватися думками про сучасний стан нашої історичної науки, її завдання й можливості розвитку в вільному світі. Це також успішний крок вперед. Та все те не вичерпує ще навіть мінімальної програми діяльності українських істориків, зорганізованих у вільному світі. В обох наших наукових Установах діють історичні Секції й Комісії — кожна з них у своєю засягу й секторі історичної тематики — без ніяких зв'язків між собою. Наукові публікації здебільша не мають організованого характеру в тематичному аспекті. Напівпримітивне вирішування питання, хто й з чим має їхати та репрезентувати вільну українську історичну науку на світових Конгресах істориків та нечисленні, ограничені зрештою до приватного характеру зв'язки з чужинецькими, а зокрема американськими істориками — це також Ахіллова п'ята нашої історичної науки. Реагування на фальшування нашої історії ворожими нам або непоінформованими як слід чин-

никами також не грішить взірцевим організованим порядком. Незаперечним фактом являється й те, що до сьогоднішнього дня не є ще узгоджена та вирішена термінологічна проблема східноєвропейської історії у світлі історичної правди. Буває й таке, що зі сторони президентського Конференції істориків паде на салю голос, що, мовляв, не є ясною проблема Київської Держави в аспекті її політично-державної приналежності — до Півдня, чи Півночі (а може спільне згідно з модерною тезою советської історіографії?) Така «щирість» є просто роззброююча. Не хочемо присвячувати уваги тим «патріотичним» аматорам історії, які випишують різні макулатурної вартості речі «на славу неньки України». Та трапляються, правда, на щастя рідкі випадки — як протилежність до «патріотичних» аматорів історії, — що дехто ради «наукового об'єктивізму» в його розумінні здає неоправдано іменно об'єктивно-правильні позиції нашої історичної науки з різних йому самому лише відомих мотивів. Назв'їм це парадоксально «науковим об'єктивізмом» зі суб'єктивних мотивів (?!). Обі ці екстремі — фальшиві й трагікомічні. Правда, у вільному світі існує свобода думки й слова (дехто залюбки заслонюється тим!), а терпеливий папір приймає усе. Але хиба можна надживати ту свободу зі шкодою для нашої історичної Правди й то в такій трагічній добі нашої історії? Згадані тут недосконалості на відтинку нашої історичної науки існуювали, існують й існуватимуть так, як і в інших народів, але при кращій організації збірної наукової праці, координації дій та добровільної, впливаючої зі свідомості священних обов'язків українського історика в відношенні до нашої історичної Правди, самодисципліни можнаби звести ті недосконалості до мінімуму.

В нашій статті, що має дискусійний характер, ми стараємося нагадати читачеві про деякі симптоми недосконалості нашої історичної науки, не претендуючи розв'язати тут цю не легку проблему. Бо ж як може розв'язати її одна людина, коли цілому загалові наших істориків не пощастило дотепер знайти правильну практичну розв'язку. Дехто може подумати: навіщо заторкувати це питання коли немає змоги в наших обставинах налагодити краще організацію вільної української історичної науки? Дехто піддавав думку створити організацію українських істориків у вільному світі, інші вважають, що це означало би покликання до життя, чи вегетування ще одної установи, яка в наших умовах не багато вирізнялася від інших мало активних. Ідея створення певного координаційного центру, чи як його назвати, зі сніорату вільної української історичної науки при співпраці представників поодиноких Секцій і Комісій також має свої особисті проблеми, старший вік стоїть на перешкоді людській активності і т. д. Одним словом усе крутиться у тому блудному колесі недостачі часу, фінансів та власних особистих навантажень. Так воно дійсно є. Але незаперечною правдою являється й те, що такий стан організації вільної української історичної науки є далеко незадовільний та не дозволяє нам як слід виконати наші завдання на фронті духових змагань за остаточну перемогу нашої історичної Правди. Якщо ті рядки викли-

чуть позитивну реакцію у формі виміни думок, намагання знайти бодай мінімальну розв'язку справи та нехай і конструктивну критику — то завдання тої скромної статті буде вповнене.

Від Редакції:

Стаття Д-ра О. Домбровського була написана ще перед створенням Українського Історичного Товариства, яке напевно причиниться до розвитку і координації українських історичних дослідів у вільному світі.

Михайло М. Тимків

ДО ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ НАУКИ

Дивлячись на наукові установи у фінансовому аспекті доведеться ствердити, що, незалежно від часу й місця, всім їм притаманною є одна виразна риса: всі вони для свого існування потребують меценатів. Чи буде ним старокиївський князь чи французький король, львівський митрополит чи американський філантроп, чи просто держава — всі вони уможливають працю науковців і наукових установ своєю фінансовою підтримкою. Наукові установи потребують фінансової допомоги, бо їхня діяльність лежить у сфері духа подальше комерційних ринків, а суспільство має обов'язок підтримувати культурні надбання.

Коли Наукове Товариство ім. Шевченка перед 1914 р. могло пережити золотий період свого розквіту, то це, мабуть, було внаслідок співпраці двох чинників. Першим була особа Михайла Грушевського, великого формату ученого і блискучого організатора наукової праці. Другим чинником були фінанси, які Грушевському вдалося змобілізувати для праці НТШ.

Був один такий рік, коли бюджет НТШ дійшов до 100,000 австрійських корон, а це в той час були великі гроші. Серед доходів НТШ у тому часі на першому місці стоїть щорічна субвенція від австрійського уряду, що доходила до 38,000 австрійських корон річно. Крім того, часом вдавалося одержати й надзвичайну одноразову допомогу. Так наприклад, у 1912 році австрійський уряд виплатив НТШ 150,000 австрійських корон на закупівлю будинку при вулиці Чарнецького ч. 24.

На другому місці серед доходів НТШ стояли пожертви приватних осіб. У 1898 р. професор петербурзької Воєнно-медичної Академії Павло Пелехин подарував НТШ на закупівлю будинку при вулиці Чарнецького ч. 24 240,000 австрійських корон. Іншим разом наш наддніпрянський мільйонер Василь Смиренко переслав НТШ 100,000 корон. Багатий коломийський адвокат д-р Т. Дембіцький дав для НТШ двір з 400 моргами поля в селі Белелуя біля Снятина. Крім цих трьох осіб можна б вичислити довгий ряд жертводавців наддніпрянців і галичан, світських і духовних, які своїми жертвами підтримували НТШ у його праці.

Після першої світової війни Польща перестала давати НТШ державні субвенції. Щойно перед другою світовою війною заходи нашої парламентарної репрезентації увінчалися деяким успіхом, бо держава признала НТШ скромну річну субвенцію — 12,000 польських злотих. Перед лицем такої ситуації пожертви приватних кругів висунулися на перше місце, як найпевніше джерело доходів. Між ними найбільші були пожертви української кооперації: та трьох українських греко-католицьких єпархій, а зокрема митрополита Шептицького.

Третім джерелом доходів НТШ були прибутки з важливих підприємств і інвестицій. НТШ мало три доходіві підприємства: друкарню, переплетню і книгарню. У різні часи доходи цих підприємств були різні. Друкарня приносила найкращі доходи за Австрії, коли мала виключне право друкувати шкільні підручники й соймові протоколи. Тоді в друкарні працювало 45 робітників і була одною з найліпших друкарень Львова. Книгарня переживала великий розквіт під орудою Августа Дермаля. Доходи підприємств доповнювали доходи з інвестицій, зокрема за наймання помешкань у будинках НТШ при вулиці Чарнецького.

Врешті згадаймо, що деякі фонди прибували теж з продажу власних видань та публікацій. Усі ці доходи творили фінансову базу для праці НТШ у Львові. Часом вони були більші, часом менші, але загалом вони вистачали на те, щоб НТШ могло успішно продовжувати свою працю.

Якже ж сьогоднішня справа з фінансуванням української науки? На сьогоднішній день українська наукова праця ведеться під такими фірмами, як Наукове Товариство імени Шевченка, Українська Вільна Академія Наук, Український, Вільний Університет, Українське Історичне Товариство, Український Технічний Інститут, Товариство українських професорів американських університетів, Катедра Українознавства, Український Науково-Публіцистичний Інститут, «Пролог», Український Інститут бл. нам. п. Джуса і т. д.

Ми тут вираховали десять назв і то, це ще не повне число. Може з винятком двох останніх, усі вони звертаються з закликком до громадянства за фінансовою допомогою, не маючи достатньої кількості гроша. НТШ і УВАН мають крім того ще неабиякі гіпотечні борги та видатки пов'язані з вдержуванням своїх окремих будинків. Внаслідок цього багато енергії, яка могла б бути спрямована на наукову діяльність, мусить витратитися на грошові збірки.

На еміграції українці не мають надто багато наукових талантів і фінансових засобів, щоб могли собі дозволити на роздрібнення і розтратність. Доволі імпозантна кількість українців зменшиться до ледве п'яти тисяч платників Українського Народного Фонду, які своїми національними датками конкретно підтримують українську справу. Якщо з-поміж цієї кількості відкинути приблизно половину, яка не має ніякого відношення до науки, то залишиться маленький гурт людей, не більше двох тисяч, які творять, так би мовити, запілля української вільної науки.

Все ж таки навіть при такій скромній базі ми можемо фінансово забезпечити існування українській вільній на-

уці в її наукових установах якщо сповнимо три передумови:

1. максимально використаємо джерела доходів,
2. господарюватимемо належно роздобутими фондами,
3. скоординуємо зусилля української вільної науки.

Фінансовою базою української вільної науки могла б бути своя власна українська фундація — назвімо її Фонд Української Науки. Нам треба б 500 фундаторів, що зобов'язалися б вплачувати щороку по 100.00 доларів до фундації й українська вільна наука мала б забезпечений річний бюджет у сумі 50,000 доларів. Це не надто багато, але повинно вистачити при доброму господарюванні для нормального фінансування солідної наукової установи.

Додатковим джерелом доходу могли б бути дотації від американських фундацій. Для мене досі залишається незрозумілим, як це можливе, що українська вільна наука на сьогоднішній день не одержує постійної субвенції, наприклад від Фундації Форда. Можливості такої субвенції повинні бути предметом докладного розгляду та якнайдалі йдучих зусиль.

Передумовою ефективності праці є економічне господарювання фондами. Воно необхідне також з уваги на моральне зобов'язання, яке на себе бере кожний, що приймає громадські гроші — гроші здобуті тяжкою працею наших земляків, гроші, які наш земляк відбере від своїх дітей, щоб передати своєму народові.

Ми, на еміграції ніколи не будемо в змозі нарівні з

державними народами вдержувати свою власну Академію Наук, що матеріально забезпечувала б своїх членів так, щоб вони могли безтурботно віддатися науковій праці.

При наших скромних засобах ми можемо собі дозволити на одну солідну наукову установу, якої завданням було б координувати й стимулювати наукову працю своїх членів при допомозі конференцій, наукових комісій та публікацій.

Поряд з старішою генерацією наших учених виростає тепер молоде покоління науковців, які працюють в американських університетах і дослідних установах. І тут відкриваються великі можливості перед українською науковою установою та її координаційними функціями.

З-поміж конкретних завдань, які стоять перед українською еміграцією, ледве чи є що важніше як створення справжнього центру української вільної науки у західному світі, що стояв би на сторожі правди про Україну та східню Європу, що втішався б загальною пошаною серед своїх і чужих з уваги на компетентність та високий науковий рівень і жвава діяльність якого могла б виправдати його існування.

Вимогою дня є координація всіх зусиль української вільної науки в одному науковому центрі. Назва такої установи несуттєва; суттєве існування і розвиток вільної української науки. Роздрібненість і розпорошення у декількох наукових установах це марнотратність у господарюванні нашою енергією, нашими талантами та нашими фінансовими засобами.

З АРХІВУ

НЕДРУКОВАНИЙ ЛИСТ ПРОФ. АНДРІЯ ЯКОВЛІВА

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Десять років тому помер сеньйор української науки на еміграції бл. п. проф. Андрій Яковлів (1872-1955). Покійний був одним із найвидатніших дослідників історії українського права і залишив по собі багато цінних праць з цієї галузі. Із найважливіших монографій згадаємо «Українсько-Московські Договори в XVII-XVIII віках» (Праці Українського Наукового Інституту, т. 19. Варшава, 1934. стор. 175), «Український Кодекс 1743 р» (Записки НТШ, т. 159. Мюнхен, 1949. стор. 211), «Договір Богдана Хмельницького з Москвою 1654» (Нью Йорк. 1954. стор. 126).

Крім того він був живим свідком і учасником українського відродження, знав особисто більшість діячів вчорашньої і нинішньої України та через усі негоди і удари життя переніс животворчий оптимізм і молодечу віру у остаточну перемогу української справи. Слизе до останніх днів свого життя Покійний цікавився всіма проявами українського життя й невтомно працював у науковій діяльності. Нижче містимо листа проф. А. Яковлева до д-ра М. Антоновича.

Андрій Яковлів Фляшинг, 14 квітня 1958.
Вельмишановний Пане Докторе!

Христос Воскрес!

Вибачте, що відповідаю запізно на Вашого листа з 30 березня. Кінчав одну пильну працю. Звільнившись,

можу тепер відповісти на Ваші запити.

Про Ол. Кониського ¹⁾, на жаль, мало зберегла моя пам'ять. Бачив його кілька разів на зборах української семінарської громади в Києві в 90-их роках мин. століття. Там і зазнайомився з ним, але це знайомство було формальне і тому не закріпилось в пам'яті. Тодішня українська молодь дивилась на нього, як на одного з найміцніших стовпів «українофільства», твердого аж до суворости, непохитного в переконаннях, невпинного в праці, що настирливо й категорично вимагав такої ж твердості й працьовитості від всіх, в тому числі й від молодих ще adeptів українства. Через те його поважали, але й боялись. Ол. Гн. Лотоцький правдиво описав його у своїх «Споминах», а треба мати на увазі, що Лотоцький був його улюбленим учнем і багато перейняв з його методу праці. Не забудьте відзначити в своїй монографії, що Ол. Кониський був одним з найголовніших і найдіяльніших фундаторів НТШ у Львові. Тодішні галицькі діячі не розуміли ваги й значіння НТШ, як розумів О. Кониський, що вже тоді передбачав, яку важливу роллю відіграє Т-во для української науки та української справи. Додам ще, що родина Старицьких-Драгоманових чомусь ставилась до Кониського якось «звисока» та критикувала його працю й твори. Про це чув я від Лесі Українки, яка негативно висловилась про першу велику біографію Т. Шевченка, написану О. Кониським. Оце й все, що можу написати Вам про О. Кониського. —Справа про родовий устрій і побут в Україні — скла-

дна й не була ще предметом глибшого дослідю. Погляд В. Липинського вважаю за помилковий: традиції давнього родового життя в Україні завше були живі й ніколи не переривалися, лише за останнього часу за влади різних окупантів України ослабли. Але український народ пережив вже стільки лихоліттів на протязі своєї історії і все ж таки не втратив цих традицій, то ж можна сподіватися, що не загубить їх і за цього, може, останнього лихоліття. На скільки у нашого народу родинні традиції живі, свідчать такі перевірені дані. Як відомо, за праісторичної доби предки українського народу жили під режимом матриархату. Традиції з цього періоду народ зберіг: а) в народніх поговірках, наприклад: «батьків багато, а мати одна»; або: «батьків, як горобців у стрісі, а мати — одна» (це те саме, що римська формула: «*pater semper ignotus est*», б) у звичаї родові зв'язки й прізвища вести по матері, а не по батькові, в) За доби наступної — патриархату — український народ жив родами, але цілком іншого типу, ніж московські великі родини з їх інститутами: голови роду — «**большака**» (діда, батька, чи старшого віком сина) та т. зв. «снохачества» (полової сполуки батька з невістками). Українські роди не мали такого численного складу, як московські, і вже на світанку історії придбали тенденцію ділитися на менші, самостійні родини, яких однак в'язала традиція походження від одного роду. Вже Руська Правда зафіксувала правило, що батьків двір, після його смерті переходив до наймолодшого сина, а старші сини батько виділяв ще за свого життя, даючи частину родинної землі та худоби, для закладання нового роду. Однак усі такі нові роди-родини, були між собою тісно пов'язані міцною родинною традицією походження від одного роду і в певних важливих родинних справах чи родинних урочистостях сходилися, радилися чи святкували. Цей родовий зв'язок родин спільного походження від одного роду в українського народу може більш, ніж в якого іншого, завше був і тепер лишився міцним і живим. В Україні є звичай вести свій родовід від роду батька й роду матері. В кожному з цих родів є прародичі, родичі, сини й дочки, брати й сестри в перших, в других, в третіх, в четвертих і т. д. Крім того за родичів вважаються свояки та приймаки (іноді особи з чужого роду). І всі ці численні, часом дуже численні, особи рахуються «родичами»: вони зв'язані між собою інтересами цілого роду і в принагідних випадках приймають діяльну участь в розв'язанні загальних родинних справ.

В цьому колі близьких і далеких родичів, зв'язаних часом прадавніми споминами про первісний родинний зв'язок походження від одного роду, плачуться й зберігається традиція давнього родового життя українського народу. В моїй адвокатській практиці часто я чув на

суді, як наші селяни доводили свої права на землю, посилюючись на родинні зв'язки: на походження від одного прародича або далекого родича, що вже за діючим законом і не вважався за родича, на приймачество і т. п., словом на якийсь родовий зв'язок з померлим, додаючи, що прохач, мовляв, працював на спірній землі за життя власника, годував його аж до смерти й по «християнському обряду» поховав. В. Липинський трохи перебільшує український індивідуалізм. Таких крайніх індивідуалістів, може, треба шукати серед мешканців великих українських міст, які (мешканці) вже одірвалися від своїх родин та родинного життя своїх батьків. Але таких людей не було багато. В малих містах, на провінції та в селах родинна традиція була ще за мого часу дуже міцна, надто серед духівництва, що близько стояло до селянства, та серед нашого селянства. Не рідко було знайти в Україні цілі села чи хутори, слободи, мешканці яких були між собою споріднені, мали однакові прізвища (з додатком вуличних), вважали себе взаємно за родичів та дотримувалися традицій та звичаїв своїх далеких предків.

Подаю Вам ці короткі завваження до теми про родовий побут українського народу в додаток до тих відомостей, які Ви знайдете в працях по етнографії та в «Енциклопедії Українознавства».

З правдивою пошаною й побажанням успіху

А. Яковлів

Примітки редакції:

1) *Монографію про О. Кониського М. Антоновича поміщено на сторінках Бюлетеню ЗАРЕВА ч. 2(1950) стор. 4-27 і ч. 3(1951) стор. 5-13. На бажання нині вже також покійного проф. д-р Л. Т. Білецького, що хотів видати цю працю в серії УВАН, автор цієї монографії опрацював ще раз матеріял про Кониського доповнюючи його новими даними. Зпоміж живих свідків, що знали ще особисто О. Я. Кониського крім бл. пам. проф. А. Яковлева автор здибав ще бл. пам. А. М. Лівницького, що був на похоронах Кониського (14. XII. 1900) і проф. в-р Л. Є. Чикаленка.*

З цілком зрозумілих причин родина Старицьких-Драгоманових відносилась вороже до Кониського, зокрема під впливом М. П. Драгоманова, що був найбільшим ворогом українського «сепаратизму» (як це називав Драгоманов) взагалі й Корсунського, найяскравішого його представника, зокрема.

ПРО ЗГАСЛИХ

Б. Винар

ЄВГЕН ГЛОВІНСЬКИЙ, 1894 — 1964

Сл. п. Євген Гловінський народився першого листопада 1894 р. у імстечку Ржищів, на Київщині. В 1913 р. закінчив земську гімназію у Золотоноші. В часі війни був короткий час старшиною при артилерії у російській армії; і зразу, після вибуху революції, перейшов до українського війська. Після інтернування української армії Євген Гловінський вийшов з полону аж в 1922 р. та переїхав до Чехословаччини. В 1927 р. закінчив Українську Господарську Академію у Под'єбрадах і до 1930 р. був асистентом в економічно-кооперативному факультеті при кафедрі фінансової науки проф. М. Добриловського. У часі своїх студій у Под'єбрадах Покійний брав активну участь у студентському житті і був кількакратним головою студентської громади Академії, членом Управи ЦЕСУС-а, Товариства Українських Економістів і ін. організацій. В 1930 р. Євген Гловінський переїхав до Варшави і до 1939 р. був науковим співробітником Українського Наукового Інституту та секретарем економічного відділу, що його очолював проф. В. Садовський. У Варшаві Євген Гловінський брав також жваву участь у громадському житті і був одним з основників Спільки Українських Інженерів у Польщі, а згодом і Союзу Українських Інженерів-Емігрантів, ініціюючи з іншими провідними громадськими діячами створення Федерації Українських інженерів Галичини, Закарпаття та Еміграції, що була в той час одною з найбільших українських професійних організацій.

З 1940 до 1944 р. працює Євген Гловінський директором гарбарні Брікмана у Люблинському дистрикті, а після закінчення війни переїздить спочатку до Австрії у Зальцбург та в 1949 р. переселяється на постійно до Мюнхену. В 1945 р. Є. Гловінський габілітувався на доцента Українського Технічно-Господарського Інституту та в 1954 р. став професором УТГІ і надзвичайним професором Українського Вільного Університету. В цьому ж році обрано проф. Гловінського дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка і дійсним членом Інституту для вивчення СССР в Мюнхені. В інституті Євген Гловінський працював як старший науковий співробітник, а від 1963 р. до своєї смерті — як заступник директора. В 1957 р. Євген Гловінський був обраний звичайним професором Українського Вільного Університету та з 1963 р. став також членом Наукової Ради Товариства Сприяння Українській Науці в Німеччині. В часі свого побуту в Мюнхені Покійний брав активну участь також у політичному житті української еміграції, будучи з рамені Українського Національно-Державного Союзу членом президії Української Національної Ради.

Наукові зацікавлення помітні у Євгена Гловінського ще в молодих літах і будучи в Чехословаччині Покійний багато писував на економічні теми до преси, як і також у тому часі появилась у періодичному виданні «Український Економіст» його перша, більша розвідка про питання розрахункового балансу України, в якій автор подає цікаві статистичні відомості про фінансове положення України в СССР. Переїхавши до Варшави, Євген Гловінський вирішив спеціалізуватись у фінансових питаннях і в часі свого співробітництва в Українському Науковому Інституті у Варшаві зробив поважний вклад у вивчення фінансового господарства України та бюджетних зв'язків між українською республікою

та СССР. Будучи послідовником проф. Яснопольського — який перший в економічній науці розробив концепцію територіяльного бюджету і у своїй праці про географічний розподіл державних прибутків і витрат російської імперії звернув увагу на економічний визиск України Росією — Гловінський у своїх наукових працях пішов значно далше. Вивчаючи питання економічного колоніалізму, проф. Гловінський у своїх працях при допомозі статистичної методи виявив недоліки популярної серед українських економістів методи торговельного балансу, тобто обрахування співвідношення виплат які відбуваються на основі імпорту та експорту товарів за границі України. Автор розробляв у своїх працях методу т. зв. розрахункового або платіжного балансу, що включає не тільки торговельний баланс, але і всі інші трансакції, що складають зміст платіжних розрахунків між двома країнами, Росією і Україною. У тому відношенні дослідна праця проф. Гловінського синтезувала здобутки української економічної науки в 20-их рр. в Україні, зокрема численні тоді праці українського Держплану про вивчення територіяльного бюджету і бюджетних розрахунків України і СССР. Цій темі присвятив автор ряд розвідок і слід тут назвати зокрема дві його розвідки у «Працях» Українського Наукового Інституту, а саме: «Проблема розрахункового балансу України» (т. 3. 1931) та «Гроші і кредит СССР за останнього періоду НЕП-у» (т. 34, 1936). Перу автора належить ґрунтовна і до сьогодні неперевершена монографія «Фінанси УССР» (Варшава, 1939), в якій науково опрацьовано питання фінансової експлуатації України. В цій праці автор користується аналітично-статистичною та історичною методою, базуючи свої висновки на матеріялах Яснопольського, Мальцева, Порша і других дореволюційних економістів — користуючись також для пореволюційного періоду статистичними матеріялами українського Держплану з обговоренням праць Доброгаєва, Волобуєва і інших українських економістів 20-их рр.

Перші роки на еміграції після другої світової війни не були корисними для наукової праці. В часі свого перебування в Австрії містив проф. Гловінський науково-популярні статті у журналі «Керма», що виходив у Зальцбурзі («Проблеми критерія в економічній політиці», «Межі плянового господарства» та ін.) та дописував до журналів і газет, що виходили тоді в Німеччині. Переїхавши до Мюнхену, проф. Гловінський широко розгортає свою наукову працю. У виданнях Інституту для Вивчення СССР поміщено біля 50 наукових розвідок автора на теми економічні, фінансові, зовнішньої і внутрішньої торгівлі СССР, тощо які друкувались у мовах українській, російській, англійській, німецькій, французькій, еспанській, турецькій та арабській. Цілий ряд статей на економічні теми надрукував автор у суспільно-економічному додатку до газети «Сучасна Україна» 1956-60), в журналах «Розбудова Держави», «Сучасність» та в наукових записках УТГІ. Співпрацював Покійний також і в німецьких советознавчих виданнях (гл. його стаття «Finanzwirtschaft» в енциклопедії «Sowjetbuch». Koeln, 1957) та був одним з редакторів економічного відділу у тематичній та гасловій енциклопедіях Українознавства, даючи до цього видання численні статті на економічні та фінансові теми. В манускрипті залишилась

написана в 1955 р. більша праця автора «Фінанси УССР, 1939-1954 рр.».

Будучи вже важко хворим Покійний ще далі турбувався майбутнім української економічної науки та болів нестачею молодих adeptів, яких цікавила б українська економічна проблематика. В останньому листі до автора цих рядків з 6-го лютого 1964 р. проф. Гловінський писав: «В інститутських виданнях нема тепер праць на українську тематику, бо з 1961 р. перестав виходити Український Збірник. Розуміється можна містити статті з українською тематикою в інших виданнях Інституту, але нас українців дуже мало, ми перегражені загально-советською тематикою. Я оце в минулому грудні здав

до англомовного квартальника свою статтю «Проблеми народнього господарства України», на яку нарешті спремігся. Коли вона вийде не знати, бо поперше матеріялу для журналу багато а місця мало, подруге — справа редакції, перекладу і друку іде надто повільно... Наші справи тепер зовсім невеселі, людей до праці немає Немає і нікого з молодих...»

Проф. Гловінський помер 7-го липня 1964 р. Відійшов один з найвизначніших економістів-фінансистів, невтомний науковий працівник і громадський діяч кришталеної вдачі. І цю велику втрату українська наука сьогодні вже заступити не зможе. Вічна Йому Пам'ять.

ОГЛЯДИ — РЕЦЕНЗІЇ

Микола Чубатий, Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том 178. Нью Йорк — Париж 1964. 159 стор.

Як з одної сторони принципи науково-дослідної праці на історичному відтинку, так з другої вимоги практичної великодержавної політики білої й червоної Москви на східноєвропейському просторі та оборони зацікавлених народів перед нею поставили в центрі як наукової, так і політичної уваги проблему етногенезу трьох східноєвропейських народів — українського, білоруського й московського. Речники московського великодержавного шовінізму взяли за це питання, щоби побудувати «наукову» базу для політично-великодержавної ідеї, що всі слов'янські ріки (головно східнослов'янські) повинні злитися в одно «руське море», а представники в першу чергу вільної історичної української науки, а відтак і всі інші, які не визнають принципу підпорядкування науки політиці, стараються розв'язати це питання в умовах академічної свободи думки й слова при допомозі доступних сучасній історичній науці методів науково-дослідної праці — у світлі можливого наукового об'єктивізму. Намагання представників советської історичної науки на виразний наказ ЦК ВКП(б) доказати за всяку ціну колишню етнічну єдність згаданих трьох народів у добі Київської Русі («єдиного праруського народу»), а тим самим мовляв спільної історичної традиції Київської Русі- потрібне для оправдання ідеї злиття народів (читай: геноциду) в один «советський» народ, тобто нову редакцію старої ідеї московського великодержавного шовінізму, заактуалізували це пекуче питання і на ґрунті вільної української історичної науки. Вислідом того появилася праця одного з сеніорів історичної науки, нашого медієвіста й дослідника княжої України — Проф. М. Чубатого (Микола Чубатий, Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй, Записки НТШ, том 178 (Нью Йорк — Париж, 1964), стр. 159). Мериторично-методологічний скелет праці є без сумніву правильний. З'ясувавши дефініцію таких термінів як «Русь» і «Руська земля», автор присвятив слушно багато уваги антропогеографічним і геополітичним факторам, зовсім різним у процесі формування тих трьох народів — українського народу (кліматично лагідний південь, степ, лісостеп, знаменита почва землі під управу, середземноморські культурні впливи, слов'янсько-грецькі) та зокрема московської півночі (суціль-

ний ліс, багністі терени, холодне підсоння, жорстокі умовини життя, фіно-алтайські впливи) при підкресленні значіння Дніпра й Дністра, що звертали розвиток нашого народу в напрямі бігу згаданих наших головних водних магістралей та Волги — в напрямі Каспійського моря та азійських просторів. Та величезна, впадаюча в очі різnorodність антропогеографічних і геополітичних факторів причинилася до повстання зовсім різних під антропологічним оглядом, тобто соматологічним і психологічним, та культурно-політичним типів згаданих народів, а вже діаметрально різних, коли йде про український і московський нарід. Суцільна полоса пралісів була довгими віками непроходимою перегородою між українським півднем і фіно-московською північчю, де фінські племена творили первісну, головну етнічну субстанцію, до якої долучилися згодом і слов'янські первні, реалізуючи в той спосіб процес московської етногенези. У формації білоруського народу взяли участь балтійські етнічні елементи та слов'янські. Таким чином постали народи: праукраїно-слов'янський з огляду на замешкуючий від непам'ятних часів, принайменше від неоліту праукраїнський автохтонний субстрат (або праукраїно-ірано-слов'янський), балто-слов'янський і фіно-слов'янський (в даному випадку неслов'янські елементи змайоризували слов'янський) — подаємо в хронологічному порядку постання тих трьох народів. Ті величезні духово-культурно-політичні різниці етнічних мас Суздали й Володимира над Клязмою спричинили сепаратизм північних колоній Київської імперії проти Київського державного центру до тої міри, що суздальці йшли навіть з половцями й татарами проти Києва. Читач мимоволі відчуває, що автор праці слушно немоє протиставити дійсний сепаратизм князів Суздали й Володимира над Клязмою у відношенні до імперського центру в Києві так званому «сепаратизмові» українців нашої доби, як це звикли називати українську самостійно-державницьку ідею московські шовіністи. Оригінальним продуцентом культури Київської Русі були очевидно русини-українці, а консументом була ціла територія Київсько-Руської імперії з тим, що у віддалених місцях колоній творилися згодом льокальні культурні центри на базі й взорах культури Київської Русі. Автор дуже влучно розв'язує питання так званої Східної Слов'янщини, тобто терімн й поняття, які наносять стільки непорозуміння й виразни: слідів ігноранції предмету в працях «спеців» із західного наукового світу. Східна Слов'янщина — це поняття географічне й зовнішньокультурне в зміслі зовнішньокультурних залишків, придба-

них тими народами з часів їхнього життя в рамках Київсько-Руської держави-імперії періоду 9-10 століття, тобто християнства візантійського обряду, церковно-слов'янської мови в церковній мові й обряді та кириличної азбуки. Переведена автором аналогія романських народів з поняттям так званої Східної Слов'янщини є очевидна. Поняття Східної Слов'янщини не має ні етнічної, ні культурно-духової, ні політичної основи (стр. 109). У світлі вищесказаного питання «єдиного праруського народу» та якоїсь «праруської мови», форсованих фікційних ідей білим та червоним царатом московського Кремля, не може бути навіть матеріалом до поважних, академічних дискусій головно сьогодні, в часі незвичайного розвитку історичних наук. Треба признати, що деякі місця аргументації автора праці є надзвичайно вдалі та вказують на «глибинне знання» поодиноких питань даної тематики.

Шановний автор самий признає, що його праця не вичерпує зовсім теми й не ставить крапки над «і», тобто, що «ця вдячна тема очікує ще на автора фундаментальнішої та ширшої студії» (стр. 7). Рецензент дійсно погоджується з тою думкою автора. Ця праця потребує другого, доповненого видання з деякими обширніше трактованими розділами. І так розділ третій — Праісторія Київської Русі-України (має всього чотири сторінки) повинен бути обов'язково поширений вдесятеро. Автор згадує трипільців і відтак переходить відразу до... антів. Та ж між трипільцями й антами є дві тисячі років «з гаком» хронологічної прірви, яку треба чимсь заповнити. Ми є в тому щасливому положенні, що ми диспонуємо тим «щось», яким можемо заповнити згадану прірву, бо де як де, але на нашій території таки не було тої порожнечі Торічеллого в історичному змислі. Археологічний матеріал і писані джерела, а в тому головне — Скитія Геродота дають нам багато матеріалу для проблеми праукраїнської етнології. При цьому сама собою насувається проблема слов'янської прабатьківщини, проблема мовчанки писаних джерел про праукраїнський етнічний субстрат та взагалі слов'ян до часу мандрівки народів, що треба вяснити читачеві. Кожний критично думуючий навіть amator історії поставитиме питання: а що було між трипільцями й антами? Правда, медієвіст, знавець княжої України не має спроможности вивчити безпосередньо тих матеріалів і джерел пра- і ранньоісторичної доби, чи радше діб. А зрештою було б можливо ще краще коли б цей розділ опрацював той, хто присвятився праісторії й ранній історії України (навіть і тут мусіла би бути відповідна співпраця кількох спеціалістів — кам'яна епоха (енеоліт) та вікниці рання історія від перших пробісків грецької колонізації через добу Геродотової Скитії до початків мандрівки народів, а згодом після того більшої етнічної стабільности та початків слов'янства під назвою антів). А середньовіччя належало би вже неподільно до медієвіста. Зрештою тут іде не лише про територію сучасної України, але й східноєвропейського простору. Не від речі було б порівняти археологічний матеріал української етнографічної території з таким же московської півночі та зокрема фолклорно-етнографічний матеріал України з таким же Московщини, що показало б різницю духово-культурного обличчя обох екстремально різних народів. Сама згадка про «Повість временних літ», «Поучення дітям» Володимира Мономаха, «Слово о полку Ігореві» та «Руську Правду» — сконфіковання прастарого звичаєвого права Русі-України навіть без переведення поверховної аналізи змісту згаданих творів не вичерпує теми про культурні надбання Київської Русі та її творця русько-українського народу. Другим розділом, що вимагає ширшого опрацювання — це одинадцятий розділ — Формация білоруського народу. Автор не згадав у цьому розділі ані одним словом про

прийняту сьогодні в тому й між білорусами теорію балто-слов'янського походження білорусів. Щойно у своїх «Кінцевих тезах» (13) автор подає одним реченням, що етнічним субстратом білоруського народу були прапредки нинішніх литовців і латишів. Географічна ономастика Білоруси свідчить про той прабалтійський період. Автор крім деяких праць українських авторів узгляднює головно праці советських дослідників. Треба було узгляднити також праці білоруських дослідників і більше дореволюційних, а в тому такі, як — Карській Е. (Белоруссы, том I, Варшава, 1903), більше праць Шахматова, Прьнякова, тощо, а в тому й Станкевича. Автор цитує приміром працю А. Коцевалова (Ukraine's participation in the cultural activity of the ancient world, *The Ukrainian Quarterly*, vol. V, No 3, 1949) в цілі доказування зовсім евідентних речей, в даному випадку впливу грецьких колоній на культуру античної України. А зате іншу працю Коцевалова (Античная история и культура Северного Причерноморья в советском научном исследовании, Мюнхен, 1955, Видавництво Мюнхенського Інституту Дослідів СССР), яку треба було узгляднити, автор перерочив. Коли б шановний автор переглянув був цитовану нами працю Коцевалова, то не писав би в зв'язку з обговорюванням посиленних дослідів советських істориків і археологів над минулим античної України та головню розкопок, переведених на руїнах грецьких чорноморських колоній, що «на їх основі доказано, що грецький світ мав далеко більший вплив на прапредків українського народу, ніж досі думали (стор. 125). З контексту виходить виразно, що автор приписує советським дослідникам на основі їхніх археологічних розкопок погляд, що, мовляв, грецький світ мав далеко більший вплив на землі України, ніж досі думано. Тимчасом саме навпаки, в советській історіографії подибуємо намагання поменшити значіння грецьких культурних впливів на нашу землі та видвигати культурний рівень місцевого елемента, що нібито в деяких випадках не уступав грецькій культурі. На їх думку грецька культура причорноморських колоній могла розвиватися і прийматися успішно серед місцевого елемента лише внаслідок відповідного цивілізаційного рівня туземного населення, яке нераз ривалізувало з грецькою культурою (диви цит. праця Коцевалова, стр. 26 і далі). Деякі патріотичні тенденції советських дослідників ідуть не раз за далеко. Ще одна мала заввага: Вячеслава Заїкина не можна зачислити до західноукраїнських істориків, як це робить автор на стр. 15. Чому автор вживає терміну «російський нарід», коли самий підкреслює те, що москалі присвоїли собі стару назву України — «Русь» й що назви «Росія» і «російський» мають у собі історичну неправильність (стр. 22). Невже ж автор боїться обидити тих, які присвоюють собі нашу історичну традицію, нашу стару національну назву, а нам, як народові права існування? І чи назви — Московщина, москвин московський — є дійсно обидою?!

— Це ті скромні й приязні завваги, що їх ми маємо відносно рецензованої нами праці, яка позатим є без сумніву цінним вкладом в нашу історичну літературу даного предмету. Хочеться надіятися, що самий шановний автор доповнить свою працю головню поширеним розділом про пра- і раністоричну добу та аналізом фолклорно-етнографічного матеріалу трьох східнослов'янських народів, виказуючи ще докладніше, що фактори пра-ранне і історичного процесу ішли в напрямі диференціації, а не уніфікації духово-культурних структур згаданих народів. Це друге, доповнене видання праці шановного автора буде якраз тим фундаментальним твором, яким автор забезпечить собі трівку пам'яті і вдячність серед майбутніх наших істориків.

Natalia Polonska-Wasylenko. UKRAINE — RUS AND WESTERN EUROPE IN 10th — 13th CENTURIES. London, Ukrainian Publishers, Ltd., 1964. 17 p. XIX plates.

Історична наука збагатилася новою, англomовною працею проф. Наталії Полонської-Василенко, присвяченої зв'язкам України-Русі із західною Європою в 10-13 століттях. На основі багатой історичної літератури авторка майстерно відтворила міжнародні зв'язки Київської і Галицько-Волинської Держави із їхніми ближчими і дальшими сусідами. До уваги авторка взяла Німеччину, Францію, Рим, Англію, Польщу, Угорщину, Чехію, Австрію і Скандинавські держави.

Спершу проф. Полонська коротко зупиняється над взаєминами княгині Ольги із королем Оттоном I, а згодом докладно аналізує династичні зв'язки Володимира Великого і Ярослава Мудрого та їхніх нащадків з північними домами західної і північної Європи. Вже подружні зв'язки і династичні взаємини Володимира Великого вказують на значний вплив Київської Держави на європейську політику. Його подружжя із візантійською принцесою Анною в'язало його не лиш з Візантією, але також з західною Європою, бо сестра Анни — Теофано була жінкою німецького цесаря Оттона II. Син Володимира Святослав був одружений з дочкою польського короля Болеслава Хороброго, другий син Ярослав був одружений з Іриною, дочкою шведського короля Оляфа. Дочка Володимира Предислава була одружена із чеським королем Болеславом III Рудим, друга дочка Премислава вийшла заміж за угорського короля Володислава Лисого, а третя дочка за німецького маркграфа Нормандського. Ярослав Мудрий продовжував політику свого батька, споріднюючись майже з усіма пануючими європейськими династіями. Ці династичні споріднення київських і галицько-волинських князів мали не лише вплив на міжнародні зв'язки і політику Русі, але на економічний розвиток і культуру середньовічної України.

Цікаво у праці проф. Полонської-Василенко наświetлені зв'язки України із Англією — як відомо, ця тема дотепер ще не була належно висвітлена в українській і англійській історіографіях. Ще в 1931 році проф. І. Борщак на сторінках «Слявонік Ревю» твердив, що до початку XVII століття не маємо матеріялів про те, що такі зв'язки існували. У зв'язку з цим, варто було б у бібліографічних відсилках згадати про статтю Віри Річ "Elisif Jarizleifsdottir" in the Northern Sources" (Ukrainian Review, 4, 1963). З інших видань не згаданих у праці автора слід відмітити монографію І. М. Шекери «Міжнародні зв'язки Київської Русі» (Київ, 1963).

Праця проф. Полонської видана на гарному папері з численними ілюстраціями історичних пам'яток київської доби. Англійський переклад не завжди відає «духу» англійської мови (зокрема передмова, ст. 5-6). Також транслітерація прізвища авторки є подана в двох видах. На титульній сторінці, як "Wasylenko", а в тексті, як "Vasylenko". Ці недотягнення технічного характеру слід усунути у другому виданні цієї цінної праці.

Беручи до уваги англomовного читача, на нашу думку, було б доцільно включити в працю короткий розділ з висвітленням історичної термінології українського середньовіччя. Йдеться про такі назви як Русь, Україна, Росія, Московщина і інші історичні терміни, які в інших англійських історичних публікаціях є доволі заплутані та мішають Русь-Україну з Московщиною-Росією.

Не улягає сумніву, що цінна праця проф. Полонської-

Василенко причиниться до кращого розуміння англomовним читачем ранньої історії України і може матиме вплив на англійську історіографію.

Любомир Винар

І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. З кінця XVIII ст. до 1961 р. Київ, Видавництво Академії Наук Української РСР, 1962, 205 стор.

Дослідження історичного розвитку торгівлі і ринкового господарства належить до складних питань, що зумовлюється передовсім відсутністю потрібних статистичних даних та методологічними недоліками в статистичних описах. В українській економічній літературі є мало праць з цієї тематики і важніші монографічні дослідження легко перерахувати. І так, наприклад, крім старших праць Аксакова, В. Каразіна, С. Остапенка, польського історика Яблоновського і ін. багато матеріялів у цьому питанні приносять друковані джерела, зокрема статистичні і статистично-географічні описи окремих намісництв і губерній України, загальні статистичні описи Росії, статистичні збірники-огляди окремих галузів народного господарства України і російської імперії, тощо. Такими є зокрема описи Чернігівського, Новгород-Сіверського і Харківського намісництв складені в 70-80 рр. XVIII ст., «Военно-статистическое обозрение Российской империи», що друкувалось в 40-50 рр. XIX ст. і в якому поміщені статистичні описи Київської, Волинської, Подільської, Полтавської, Харківської, Чернігівської, Катеринославської і Херсонської губерній; «Материалы для географии и статистики России» у 1960-их рр., де опубліковано матеріяли про Катеринославську, Херсонську і Чернігівську губернії; тритомник відомого українського статистика Д. П. Журавського «Статистическое описание Киевской губернии» (1852), М. Арандаренка «Записки о Полтавской губернии» (1849), А. Скальковського «Опыт статистического описания Новороссийского края» (1853), як і також ряд статистичних збірників і звітних праць відомих чинників про окремі галузі економіки України і Російської імперії, тощо.

Питанню історичного вивчення торгівлі на українських землях присвячено багато уваги у 20-их рр., зокрема у працях Третього Соціально-Економічного Відділу УВАН. Згадаймо тут тільки таких визначних істориків народного господарства України як акад. М. Слабченко, акад. Моблий, проф. Оглоблин, що створили свої власні школи послідовників. Історію торговельних зв'язків України вивчали також М. Тищенко, В. Дубровський, С. Підгаєць, П. Клименко, О. Попов Д. Соловей, М. Шраг, Н. Букачевич, І. Бровер, Є. Станішевський і ін. Більшість з названих осіб в СРСР сьогодні проscribeвано і їх праць не вільно використовувати. Не зважаючи на те, що Гуржій використовує тільки спеціально підбрану історичну літературу, автор ставить собі за завдання «спростувати теорії українських буржуазно-націоналістичних істориків, які намагалися, а за кордоном і тепер намагаються, довести відрубність економічного розвитку України від Росії, відсутність на Україні купців місцевого походження і українського торговельного капіталу, тощо» (стор. 3). Дуже шкода, що автор цих «буржуазно-націоналістичних» істориків не цитує, бо на цьому його праця та її політична аргументація тільки виграли б.

Монографія Гуржія написана в шістьох розділах та обговорює питання зростання промисловості на Україні.

проникнення товарно-грошових відносин у сільське господарство, розвиток ярмаркової торгівлі, сільські та міські базари, соціально-економічний розвиток міст і вкінці — місце України у зовнішній торгівлі російської імперії. У праці використано багато першоджерельних друкованих і архівних матеріалів, як і також раніше опубліковані праці самого автора, а саме «Розвиток феодално-кріпосницької системи у сільському господарстві України першої половини XIX ст.» (1954) та «Зародження робітничого класу України» (1958). З цікавих праць написаних у 20-их рр. автор безпосередньо використовує тільки дві, а саме Є. Д. Сташевського («Сільсько-господарський ринок Правобережної України за передреформної доби», К. 1929) і С. Підгайця («Хлібний вивіз з чорноморськоазовських портів до 60-их рр. XIX ст.» К. 1929), зокрема в Підгайця списує більшість статистичних таблиць про вивіз товарів і морську транзитну торгівлю України, часом не подаючи навіть дже-

рела. Висновки Гуржія такі. Вкінці XVIII і першій пол. XIX ст. зростання суспільного поділу праці зумовило збільшення ринкового виробництва промисловості України, сприяючи також і дальшому розвитку торгівлі, зокрема з Росією і Польщею. Ще більш зросли у тому часі дрібні селянські промисли, зв'язані з виробництвом на місцевий ринок. Автор підкреслює, що характер тогочасної торгівлі, зокрема розвиток базарної торгівлі, був уза-лежнений від економічних зв'язків України з Росією, наводячи при різних нагодах багато матеріалів про прогресивну роль економічних заходів російського уряду для зміцнення української торгівлі.

Поскілки автор використовує матеріали переважно Підгайця про транзитну торгівлю в чорноморсько-азовських портах — то цього питання тут обговорювати не будемо, бо і Гуржій не вносить у вивчення цієї справи нічого нового. Натомість цікавим є міркування автора про українські ярмарки, що на думку проф. Мілюкова виникли з причини небезпечності шляхів і нагромадження товарів в тих чи інших населених пунктах. Генези українських ярмарків автор не розглядає, а тільки подає досить багаті статистичні матеріали про їх географічне поширення та розміри. І так, наприклад, у 1858 р. в Росії (тобто російській імперії — Б. В.) відбулося 4930 ярмарків, з яких на Україну припадало 1953. Привіз товарів на ярмарки Росії становив цього року 266.5 млн. крб. — а продаж 216 млн. крб.; на Україні відповідно 110.5 млн. крб. і 56.7 млн. крб. Отже на Україні відбувалось до 40% ярмарків Росії на які, виходячи з вартості товарів, привозилось 40% і продавалось 26% товарів всіх ярмарків Росії. (стор. 84) Це називає автор явищем прогресивним, бо статистичні дані у порівнянні до попередніх років свідчать про зростання ярмаркової торгівлі на Україні. Нам здається, що самі статистичні інформації ще нічого не доказують, бо їх треба проаналізувати. Іншими словами треба відповіді на питання чому так збільшилась ярмаркова торгівля на Україні і в тому числі також і роль привізних російських товарів. Тобто питання ярмаркової торгівлі слід розглядати в аспекті російсько-українських економічних відносин, трактуючи економіку України не як «невід'ємну» частину російського комплексу, як це робить Гуржій, але як певну органічну цілість, що має свої власні господарські інтереси — що не завжди мусять покриватися з інтересами російськими. Приглянемося до цього питання трохи докладніше. Як відомо, Україна віддавна являлась країною куди приїжджало багато чужоземних купців і підприємців. Починаючи з XVIII ст. в Україну переселяється на постійний побут значна скількість саме росій-

ських купців і підприємців, які, за словами Слабченка, починають «вростати в ґрунт», випираючи місцеву, тобто українську, купецьку верхівку. Ці речі всім дослідникам добре відомі і про них писали не тільки Аксаков, Слабченко, Багалій і Оглоблин, але навіть і російський історик Соловійов (гл. Т. 23, стор. 622). Вже в 1832 р. за даними Аксакова (їх автор, очевидно, промовчує) серед власників фабрик на Україні було 44.6% росіян, а серед купців навіть 52.6%. Місцеве українське купецтво було майже вповні залежне від російських гуртівників.

Зайво пригадувати читачеві, що завданням автора було розглянути питання української торгівлі та впливу на неї окремих заходів російського уряду. Цього автор не робить, а якщо і говорить про економічну політику царського уряду то нерідко фалшує і самі історичні факти. І так, Гуржій пише, що в XVIII-му і першій половині XIX ст. протекціоністична система царського уряду відіграла у Росії прогресивну роль, бо господарство Росії було значно слабшим від економічного розвитку європейських сусідів. У цій площині розглядає автор і суворий протекціоністичний тариф з 1822 р., що з деякими змінами проіснував аж до 1850 р. (стор. 165) Аксаков, відомий дослідник українських ярмарків, так описує вплив тарифу 1822 р. на господарство України: «Ніякий урядовий захід у Росії не зробив такого перевороту у становищі промисловості як знаменитий тариф 1822 р. Московська, Володимирська, Костромська губернії утворили цілу мануфактурну округу . . . сотні фабрик вивозили щоденно масу продукції, яка потребувала збуту. Україна була готовим великим ринком». Навіть советський історик Ф. Ястребов (гл. його праця «Україна у першій половині XIX-го ст.» Київ, 1939, стор. 62-63) не може не сказати, що «ряд російських купців, власників суконних і шкур'яних мануфактур, постійно скуповували в Україні сировину: шерсть, шкуру — виробляли з них в Росії готові вироби — сукно, чоботи та ін. і вивозили їх на продаж знову в Україну. При цьому в Україну привозили товар гіршої якості і продавали його тут на 15-20% дорожче як у Росії». Таким чином тариф з 1822 р. приніс великі шкоди Україні і при його допомозі фактично знищено українську промисловість, а в дальшому значно підупала і українська торгівля. Ці речі Гуржій називає «прогресивним» явищем. Подібних прикладів можна б наводити і більше. Авторів цієї багатої та джерельні матеріали праці треба тільки співчувати, бо мабуть у теперішніх політичних умовах інакше Гуржій написати і не міг.

Б. Винар

Vladimir J. Kaye, *Early Ukrainian Settlement in Canada 1895-1900*. Published for the Ukrainian Research Foundation, Toronto: University of Toronto Press, 1964. 420 pag.

В жовтні 1964 р. появилася нова праця проф. В. Кисілевського присвячена поселеню українців в Канаді в роках 1895-1900. Друк цієї праці покрила Українська Канадська Дослідча Фундація, яку очолює п. Степан Павлюк.

Зміст книжки вивповнює вступне слово професора саскачеванського університету Г. Сімсона, вступу самого автора, першої частини (ст. 1-131) присвяченої підзаголовку праці, та другій частині присвяченій дослідям колоній українських гуртових поселень в Канаді. Автор обговорює такі українські осередки, як Стюартберн, Давфін, Плезент Гом та Стратклер і Шоал Лейк — всі

в провінції Манітоби, а Йорктон і Ростерн в Саскачевані та Една Стар у провінції Алберта. Осібно автор подав біографічні дані про осіб, які є згадані в перших двох частинах. Рівнож подано два покажчики прізвищ і місцевостей, а також декілька світлин.

Основна вартість праці полягає в тому, що автор на основі архівних матеріалів канадійського уряду дослідив ранню українську еміграцію в Канаді. Тому слушно можна сказати, що праця д-ра Кисілевського це збір фактів, цифр й цитат з різних урядових документів, а тим самим основний матеріал для історика гуртових українських поселень у прерійних провінціях Канади.

Дуже докладно обговорює автор діяльність д-ра Осипа Олесюкова, учителя сільського господарства у львівському учительському семінарі, який разом із заможним гоподарем Іваном Дорундяком із Коломиї приїхав до Канади, щоб на місці перевірити можливість гуртового поселення наших селян в Канаді. Повернувшись до Львова видає в 1895 році брошуру «О еміграції». Завдяки його старань українська еміграція до Канади, яка до 1895 р. була індивідуальною (Єлиняк Василь, Пилипів і другі) стає плявною і зорганізованою. Отже головна заслуга Олесюкова в тому, що він започаткував гуртову еміграцію і збірне поселення наших селян, у висліді чого поставили українські оселі, котрі обговорює автор в другій частині праці.

Автор докладно зупиняється над різними переговорами Олесюкова із канадійськими міністрами, як також над різними його вимогами до канадського уряду відносно фінансової допомоги ново прибулим емігрантам. Взагалі жвава діяльність Олесюкова в Канаді і в Галичині свідчить, що він мав великі організаційні здібности і носився із широкими плянами відносно переселення українських селян з Галичини в Канаду.

Праця д-ра Кисілевського вносить багато нового і цінного в історію українського поселення в Канаду і заслуговує на якнайширше розповсюдження.

М. Фляк

Збірник на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою.

Редактор Марія Овчаренко. Записки Науко-

вого Товариства ім. Шевченка, т. 173. Париж-Чикаго 1962. 356 стор.

Цей збірник, присвячений пам'яті українських вчених, знищених большевицькою Москвою, вийшов як вислід дво денної наукової конференції Осередку НТШ в Чикаго. Книга становить поважний вклад в документацію мартирології української науки під московською окупацією України в 1930 роках.

Збірник розпочинається працею проф. Н. Полонської-Василенко п. т. «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків», яка є найосновнішою розвідкою в збірнику. Проф. Полонська-Василенко, очевидець і співтворець відродженої історичної науки в Україні глибоко аналізує розвиток історичної науки до кінця 1920 років і процес нищення наукових установ України та репресії 1931-1935 рр. Окремо розглянено добу ежовщини, часи другої світової війни і загальні підсумки тяжких втрат української історичної науки. Також авторка подала список репресованих українських вчених та бібліографію їхніх праць.

Другою вартісною розвідкою є «Доля українських археологів під советами» проф. М. Міллера, в якій автор розглядає репресії українських археологів. Редактор збірника М. Овчаренко помістила студію «Сергій Єфремов, як літературознавець», що являється фаховою оцінкою творчости того визначного вченого і патріота. Далше слідують розвідки Гр. Костюка «Українське наукове літературознавство в перше пореволюційне п'ятнадцятиліття», Б. Кравцева «Розгром українського літературознавства 1917-1937 рр.», проф. Ю. Шевельова «Покоління двадцятих років в українському мовознавстві», проф. М. Дольницького «Український учений-географ проф. д-р Ст. Рудницький» і вкінці праця проф. М. Величківського «Знищення сільськогосподарських науковців у Кам'янці Подільському». Всі ці автори є загально відомі читацькій громаді їхнім науковим стажем і іншими працями. Їхні праці документально наświetлюють большевицький терор і репресії супроти українських вчених і української науки.

Ол. Соколишин

ХРОНІКА

ВИДАВНИЦТВА І ВИДАННЯ

□ У видавництві Інституту Літератури ім. Михайла Ореста вийшов друком збірник спогадів «Безсмертні» про знищених Москвою неоклясиків: Миколу Зерова, Павла Филиповича, Михайла Драй-Хмару. Зредагував матеріал Михайло Орест, брат М. Зерова. Зміст: Спогади Олександра Шульгина, Архиепископа Сильвестра, М. Лещинської, О. Филиповича, Галини Журби, П. Одарченка, Олександра Оглоблина, Наталії Полонської-Василенко, Гр. Костюка і других.

□ У Вінніпегу вийшло друге число «Шашкевичіани» за редакцією д-ра М. Г. Марунчака. Зміст виповнюють праці і матеріали про Маркіяна Шашкевича: М. Марунчак: «В 150-річчя «Зорі», Василь Шурат: «Маркіян Шашкевич — учень гімназії у Львові», В. Ю. Кисілевський. До історії Шашкевичівської доби», о. М. Марусин. Отець М. Шашкевич, як проповідник», Микола Фляк:

«Родовід Шашкевича», О. Юркевич: «Таким я бачив Підлисся й Маркіянову могилу», О. Божик-Павлова: «З матеріалів до американської шашкевичіани». Журнал виходить двічі на рік і коштує 50 ц., а в передплаті дол. 1.00 річно.

□ В Лондоні накладом Союзу Українців у Великій Британії появилася англومовна праця проф. Наталії Василенко-Полонської «Україна-Русь і Західна Європа в 10-13 сторіччях». Рецензію подаємо в цьому числі нашого журналу.

□ В Міляно появилася друком праця д-ра В. Федорончука «Сучасна советська дійсність», італійською мовою. Книжка складається із сімох розділів присвячених дедалінізації, участі Хрущова у злочинах Сталіна, сучасному станові советської економіки і іншим темам. При кінці подана бібліографія.

□ Інститут дослідів Волині видав нову працю Петра Шумовського «Остріг» — історичний нарис. Автор дослід-

джує історію Острогу від найдавніших часів до XIX ст. включно. Найбільше місце присвячено ролі княжого роду Острозьких в розвитку Волині і міста. Найслабше місце в праці це непослідовність в бібліографічному цитуванню літератури, що вказує на методологічну непідготовку автора в опрацюванні історичних праць. Також доволі слабо представляється наświetлення українського друкарства на Волині. Не зважаючи на деякі недоліки, цю працю із зацікавленням прочитають любителі історії.

□ В записках НТШ т. 178 появилася праця відомого історика проф. Миколи Чубатого «Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східно-слов'янських націй». Праця написана на основі численного джерельного матеріялу і історичної літератури і вносить нове наświetлення на проблему виникнення трьох східно-слов'янських народів. Монографія появилася дуже на часі, якщо до уваги взяти советську теорію про генезу Російського, Білоруського і Українського народів, як також інтерпретацію того питання в працях істориків вільного світу. В короткому часі монографія має повнитися англійською мовою. На сторінках У. І. поміщено обговорення цієї цінної монографії.

□ В серії НТШ «Бібліотека Українознавства (т. 14) видано працю молодого історика д-ра Ф. Б. Корчмарика «Духові впливи Києва на Московщину в добу Гетьманської України». Студія написана ясним стилем і подає в короткій описовій формі впливи української культури на російську в козацькому періоді. Автор головню користувався історичною російською літературою і це в деякій мірі звузило базу історичної аналізи і синтезу. Історик належить до тих нечислених дослідників у вільному світі, які студіюють історію української культури в добу Козацької Гетьманської Держави. Рецензія на працю д-ра Корчмарика повніть в наступному числі У. І.

□ Торонтське Університетське Видавництво видало англійську працю д-ра Володимира Кисілевського «Ранні українські поселення в Канаді». Праця була сфінансована Українсько-канадською Дослідною Фундацією. Монографія д-ра Кисілевського є дуже важливим і цінним вкладом в українську і англійську історичну літературу. Слід побажати, щоб Дослідна Фундація розгорнула якнайширшу видавничу діяльність. Шкода, що подібної установи немає на терені ЗДА. Не диво, що досліди української спільноти в ЗДА зовсім занедбані.

□ Українська Вільна Академія Наук у ЗДА видала черговий том «Анналів». В змісті цього випуску знаходимо працю д-ра Т. Б. Цюцюри «Ленінова ідея багатонаціонального комонвелту», Л. Соневіцького «Українська справа в писаннях Р. Г. Лорда про Паризьку мирову конференцію 1919 р», Олександра Домбровського «Геродот і Гіпократ про антропологію скитів». Крім того багатий рецензійний відділ і 54 сторінковий індекс змісту I-X томів «Анналів» приготовлений О. Данком.

Українська спільнота в ЗДА за всяку ціну мусить створити матеріальну базу для продовження появи цього цінного видання. Дотації Форда на видання закінчилися і тепер слово за нашим громадянством.

□ В Канаді накладом Загальної Бібліотеки «УКТ» появилися дві праці д-ра М. Г. Марунчака присвячені історії українців в Канаді, а саме: «В зустрічі з українськими піонерами Альберти» (88 ст.) і «Канадійська Терєбовля» (40 ст.). Бажаємо авторів дальших успіхів в цій важливій ділянці дослідів.

□ Вже появилася четвертий том праці д-ра Матвія Стахова «Україна в добу Директорії УНР». Четвертий том

присвячений зовнішній політиці уряду УНР. В праці подані документи із тайних нарад урядів Заходу, а зокрема Найвищої Ради Мирової Конференції.

□ У Видавництві «Наша Батьківщина» появилися цінні спогади інж. К. Т. Туркала п. н. «Тортури» (Нью Йорк, 1963, стор. 202). Автобіографія охоплює 1920-і й 1930 роки і являється важливим джерелом до студіювання советського терору в Україні.

□ У виданні НТШ і «Свободи» появилася праця відомого українського літературознавця д-ра Л. Луцева «Т. Шевченко — співець української слави і волі» (Нью Йорк, 1964, стор. 192.)

□ В Мюнхені вийшла нова монографія проф. Н. Василенко-Полонської «Історичні підвалини УАПЦ» (Мюнхен, 1964, 124 ст.), яка складається із слідуєчих розділів: 1. Християнство в Україні додержавної доби. 2. Християнство в Україні в княжу добу. 3. Православна Церква в литовсько-руській державі, 4. Підпорядкування україн. православ. Церкви московській патріярхії, 5. Українська Церква в юрисдикції московського патріярха та російського синоду. 6. Українська автокефальна православна церква.

□ У Видавництві «Пролог» (1964) вийшла збірка документів і матеріялів до історії України п. н. «Вивід Прав України» під редакцією Богдана Кравцева. Збірка включає статтю Грушевського про схему української історії, І. Франка «Україна ірредента», а також «Поza межами можливого», М. Міхновського «Самостійна Україна», Грушевського «Виговський і Мазепа» і інші.

Із важних документів поміщено «Вивід Прав України» Пилипа Орлика, Четвертий Універсал Української Національної Ради і другі. Кожда стаття і документ осматрені бібліографічно-історичною заміткою редактора, який рівнож написав передмову.

□ У Видавництві Рутгерського Університету появилася праця д-ра Ярослава Білінського «The Second Soviet Republic: The Ukraine after World War II».

Монографія складається із 10 розділів, об'ємистого додатку «вибір з документів» і добре опрацьованої бібліографії. Критичний огляд цієї цінної праці подамо в наступних числах нашого журналу.

□ Універсіті оф Шікаго Прес видало працю Мек Нейля «William H. Mc Neil, Europe's Steppe Frontier, 1500-1800» (1964) в якій автор намагається наświetлити роллю степів в Східно-Європейській історії. Значна частина праці присвячена українській козащині. Найосновнішим недоліком монографії є її джерельна база, звужена в більшості до англійської, німецької і французької історичної літератури. Розділ про українських козаків і татар не вносить нічого нового, крім необгрунтованої паралелі козаків з піратами із Індійського Океану.

□ Проф. Борис Ішбольдін видав працю «B. Ishboldin, Essays on Tatar History, New Delhi: 1964, 184 pp. Один розділ присвячений ролі татар в історії України. Праця базована в основному на російській історичній літературі. Автор намагається довести позитивний вплив Золотої Орди на російську історію. Історична термінологія хаотична і не відзеркаляє об'єктивно східно-європейську історичну проблематику. В розділі про козаків вкралося чимало фактичних помилок (напр. на думку автора Січ оснували поляки, ст. 138).

□ Д-р О.Підгайний з Ст. Томас Універсіті і проф. М. Младановіч з Мек Гіль У-ті є редакторами Нью Ре-

вию» — кварталника присвяченого історії. Останнє число журналу (ч. 2-3, 1964) приносить працю Младановича про суспільство і війну в Східній Європі перед Київським Періодом, О. Підгайного про Східньо-Європейську Революцію 1917-1921 рр., коротку замітку про Грушевського і інші. На нашу думку журнал повинен змінити свою назву (яка є доволі публіцистична і широка) на більш специфічну — історичну. Рівнож добре було б впровадити добрий відділ рецензій. Віримо, що журнал в короткому часі здобуде загальне признание і стане одним із поважніших історичних періодиків. Редакції бажаємо дальших успіхів.

Інституції, З'їзди, Конференції

□ 26 червня відбулися Загальні Збори Української Американської Асоціації Університетських Професорів. До Управи увійшли: Голова — проф. д-р Михайло Пап з Джан Керол У-ту в Клівленді, Заступник Голови — доцент д-р Яр Славутич з Албертійського У-ту, Заст. Гол. — д-р М. Овчинник — з Мішігенського У-ту., Заст. Гол. — надзв. проф. о. д-р М. Войнар, ЧСВВ з Католицького У-ту в Вашингтоні. Секретарем-скарбником переобрано надзв. проф. д-ра П. Стерча з Дрексел Інституту у Філадельфії. Членами Управи залишилися: д-р Богдан Бошорквіч з Албертійського У-ту, д-р Ігор Каменецький з Центрально Мішігенського У-ту, д-р Любомир Винар з Колорадського У-ту і д-р Марія Овчаренко з Ілліной.

Збори відбулися у Вашингтоні підчас урочистостей відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченка. Крім програмової доповіді д-ра Папа «Наші цілі і завдання», Збори заслухали доповідь д-ра Я. Славутича «Українознавчі студії в Західній Канаді» і доповнення до доповіді д-ра Р. Оліїника з Монреалю. Асоціація об'єднує 97 викладачів високих шкіл, що становить біля 80% усіх професорів американських шкіл і каледжів.

□ 25 грудня 1964 року вийшов Комунікат Ініціативної Групи Українського Історичного Товариства, який передруковуємо в цьому числі нашого журналу. Українське Історичне Товариство об'єднує українських істориків і любителів історії у вільному світі. Зголошення в членство просимо надсилати до Редакції «Українського Історика». Членська вкладка вносить десять доларів і включає передплату нашого журналу. Також включає деякі заплановані історичні видання.

□ В суботу 28 листопада в Нью Йорку відбулися шості звичайні Загальні Збори НТШ в Америці. Нову Управу вибрано в наступуючому складі: проф. д-р Р. Смаль-Стоцький — Голова, проф. д-р О. Андрушків — 1-ий Заступник Голови, ред. Іван Кедрин-Рудницький — 2-ий Заст. Голови, проф. д-р Василь Стецюк — науковий секретар, інж. Р. Кобринський — фінансовий референт і секретар, д-р В. Шандор — правний дорадник. Проф. д-р В. Калина, ред. Б. Кравців, д-р Е. Жарський, д-р В. Ленчик — члени Управи.

В п'ятницю 27 відбулися Загальні Збори Філологічної

Секції на яких обрано Дирекцію Секції в складі: проф. д-р В. Лев — Голова, ред. Б. Кравців, проф. Я. Рудницький і д-р О. Горбач — заступники Голови і проф. В. Стецюк — секретар.

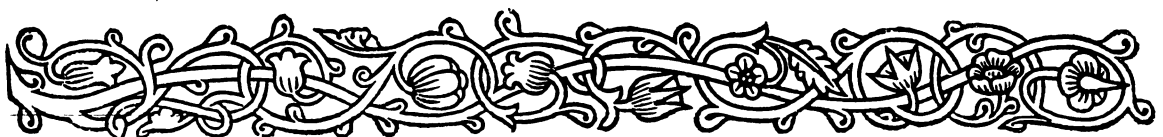
В неділю 29 відбулася Головна Рада Наукових Товариств ім. Шевченка із уповажненими Канадійського, Європейського, Австралійського і Американського Відділів.

□ 15-18 червня в Москві відбулася за ініціативою АН СРСР конференція присвячена генезі феодалізму у східних слов'ян. Із доповідями виступили: проф. Б. О. Рибаків «Союзи племен і проблеми генезису руського феодалізму», В. Й. Довженка «Про економічні передумови утворення феодалізму у слов'ян Середньої Наддніпрянини», М. Ю. Брайчевського «Виробничі відносини у східних слов'ян в період переходу від первісно-общинного ладу до феодалізму» і інші науковці із Білорусі і Естонії. Слід підкреслити, що археологи О. Л. Монгайт, Г. Б. Федоров і В. В. Кропоткін взяли під сумнів правомірність дедуктивно-логічної методи при досліджуванні загально історичних проблем і цим викликали певне негодкування і замішання на конференції.

□ 18 червня 1964 р. відкрито в Дніпропетровському Державному Історичному Музею меморіальну кімнату Д. І. Яворницького, заслуженого історика козаччини. Проте до тепер не перевидано жадних творів історика, які дальше уважаються за буржуазні і з «націоналістичними ухилами»... На нашу думку найкращим відзначенням пам'яті визначного історика було б перевидання його тритомника «Історія запорозьких козаків» і інших творів, які без огляду на свою застарілість є важним вкладом в українську історіографію.

□ У вересні АН СРСР (історичний відділ) улаштувала конференцію на якій доктор історичних наук О. Зімін виголосив доповідь про авторство «Слова о полку Ігоревім». Доповідач висунув гіпотезу, що автором Слова був ярославський архімандрит Ілля Биковський із останньої чверті XVIII століття. Зімін припускає, що до тексту, складеного Биковським, потім були зроблені деякі вставки Мусіним-Пушкіном. На думку доповідача джерелом написання Слова було оповідання про Куликовську битву «Задонщина», як також один із списків Іпатівського літопису і частинно Кенігсберського Літопису. Деякі висновки Зіміна дістали позитивну оцінку серед деяких істориків і літературознавців (Азбелев, Луріє, Николаєва) — але більшістю дослідників були відкинені. У дев'ятому числі журналу «Вопросы Истории» докладно подано перебіг дискусії.

□ Четверта річна конференція істориків і дослідників суспільних наук УВАН запланована на місяць червень 1965 року в Нью Йорку. Конференцію присвячено проблемам Козацької Доби. В програмі передбачується доповіді О. Оглоблина, О. Прицака, Л. Винара, Б. Корчмарика і інших істориків. Організацією Конференції займається Любомир Винар. Всі побажання і заваги просимо спрямовувати на адресу редактора «Українського Історика».

ЗМІСТ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» ЗА 1963 — 1964 рр.

Марко Антонович: Історичні концепції А. Свидницького (2-3)

Леонід Бачинський: Володимир Дорошенко (1)

Лев Биковський: Юрій Іванович Липа (2-3, 4)

Богдан Винар: До питання координації наукової праці (1), Початки українського реєстрового козацтва (2-3), Олександр Петрович Оглоблин (4)

Олександр Домбровський: З перспективи 25-ліття (2-3), Актуальні постуляти на відтинку української історичної науки (4)

Василь Дубровський: Спогад про проф. М. Н. Петровського (2-3), Мій учитель — проф. М. Г. Максимович (4)

Михайло Ждан: Україна і Золота Орда (4)

Історик: Сучасний Азербайджан з советського погляду (1, 2-3)

Ігор Каменецький: Стан дослідів і публікацій в ділянці історії німецької окупації України в часі II світової війни (4)

Роман О. Климкевич: Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство (1), Герби і печаті міст Підляшшя (2-3, 4)

Франко Б. Корчмарик: Теорія Москви, як III Риму та утворення Московського Патріярхату (2-3)

о. Іриней Назарко: Український історичний осередок в Римі (4)

Олександр Оглоблин: Завдання української історіографії на еміграції (1), Михайло Грушевський і українське національне відродження (2-3)

Ярослав Пастернак: Михайло Олександрович Міллер (4)

Наталія Полонська-Василенко: До історії XIX століття (4)

Михайло Тимків: До проблеми фінансування української вільної науки (4)

АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ:

Декілька недрукованих листів Ілька Борщака (1), Недрукований лист д-ра С. Барана про през. Петрушевича (2-3), Недрукований лист проф. Андрія Яковліва (4)

ОГЛЯДИ — РЕЦЕНЗІЇ:

М. Антонович: М. Ю. Брайчевський, Коли і як виник Київ (2-3)

Б. Винар: Нова праця із соціально-економічної історії України М. Чировського (2-3), І. О. Гуржій, Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. З кінця XVIII ст. до 1961. АН УРСР, 1962. (4)

Л. Винар: Олександр Оглоблин, Думки про сучасну советську історіографію. Нью Йорк, 1963 (1), Міжнародні зв'язки княжої України (праця проф. Н. Полонської-Василенко (4)

О. Домбровський: М. Чубатий, Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. ЗНТШ т. 178. Нью Йорк, 1964. (4)

М. Ждан: М. Н. Тихомиров, Источниковедение Истории СССР. Москва, 1962 (1), Нове видання хроніки Длугоша (1), І. П. Крипякевич, Джерела з періоду феодалізму (2-3), А. І. Генсьоровський, Галицько-Волинський Літопис, Київ, 1958. (2-3)

Н. Полонська-Василенко; Л. Винар, Л. Винар, Андрій Войнаровський. Мюнхен, 1962 (1)

О. Соколишин: Збірник про українських учених внищених Москвою (4)

І. Світ: Дві праці про А. Гончаренка (2-3)

М. Фляк: Рання історія українських поселенців в Канаді (4)

ХРОНІКА:

(Видавництва, Інституції, З'їзди, Конференції (1, 2-3, 4)

